

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**SAFEVİYYE TARİKATININ ŞİİLEŞME VE
SİYASALLAŞMA SÜRECİ**

HATİCE AKSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ**

KONYA 2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Adı Soyadı	Hatice AKSOY		
Numarası	134202021001		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	Doktora ☐
Tezin Adı	Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hatice AKSOY

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice AKSOY		
	Numarası	134202021001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ		
Tezin Adı	Safeviyye Tarikatının Şifleşme ve Siyasallaşma Süreci			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Safeviyye Tarikatının Şifleşme ve Siyasallaşma Süreci" başlıklı bu çalışma 15/07/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ

Danışman ve Üyeler
Danışman

Üye

Üye

İmza

ÖN SÖZ

Coğrafi konum olarak sosyal ve dinî olayların en yoğun olduğu Erdebil bölgesi, özellikle Moğolların önünden kaçarak batıya ilerleyen Türklerin yol güzergâhında yer almıştır. Dağlık bir araziye sahip olması sebebiyle de birçok aykırı gruba ev sahipliği yapmıştır. Hem Türklerin bölgeye gelişi hem de buralarda saklanan asilerin varlığı bu bölgenin her zaman canlı kalmasını sağlamıştır. Sürekli bir hareketliliğe ve değişime sahne olan Erdebil ve çevresindeki bölgeler, Sünnîlik ile Şîîliğin iç içe yaşadığı, Orta Asya'dan gelen Türklerin İslamiyet ile ilk defa karşılaştığı, Sünnî İslam devletleri ile çatışan Şîî grupların rahatça hareket edebildikleri bir yer haline gelmiştir.

Türklerin yaşam biçimlerinden dolayı Heterodoks Müslümanlık denilen, tasavvuf ağırlıklı mistik Müslümanlığı tercih etmeleri, onların Anadolu'ya geçiş güzergâhındaki bölgelerde tasavvufî hareketlerin canlanmasına neden olmuştur. Çünkü bölgeye gelen Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ağır şer'i hükümlerden ziyade kendi hayat tarzlarına uygun bir din yapısıyla mümkün olabilmiştir. Bu sebeple bölgede Sünnî İslam'ın şer'i hükümlerinin uygulanmasında toleranslı davranılması, Şîîliğin ve Şîî kökenli tarikatların buralarda yayılmasına imkan sağlamıştır. Bu bölgelerde varlığını sürdürme imkanı bulan Şîîlik, zamanla daha etkin hale gelmiştir. Öncelikle Sünnî tarikatların içerisinde Şîî motiflerin girmesine, sonrasında ise tıpkı Safeviyye Tarikatı'nda olduğu gibi, bu tarikatların Şîîleşmelerine neden olmuştur.

Safeviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, Sünnî-Şafî mezhebine bağlı iken kurduğu tarikat zaman içerisinde Şîîleşmiş ve tarikatın etrafında toplanan müritler sayesinde ise siyasal bir yapı oluşturarak İran ve Azerbaycan bölgelerinde yaklaşık iki yüzyıl hüküm sürmüştür. Tam bu noktada Safeviyye tarikatının nasıl ve niçin Şîîliğe meylettiği, hangi sebeplerden dolayı siyasallaştığı ve bu süreci hangi dinamiklerin beslediği meselesi, çok önemli bir tarihî problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun cevaplarını bulmaya çalıştığımız "Safeviyye Tarikatının Şîîleşmesi ve Siyasallaşması" isimli bu tezimiz, üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Safeviyye tarikatını kurarak Safevî Devleti'nin de bir bakıma ruhî temellerini atmış olan Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin hayatı, nesebi ile ilgili ortaya atılmış olan farklı görüşler ve eserleri ele alındı. İkinci bölümde, tarikatın niçin Şîîleştiği, hangi şeyh zamanında Şîîleşmenin gerçekleştiği ve Sünnîlikten Şîîliğe geçiş süreci işlendi. Üçüncü bölümde ise tarikatın, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'den 1501 yılında Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail'e kadar nasıl adım adım siyasallaştığına, devletleştiğine ve bunun dinamiklerine değinildi.

Türkiye'de Safevî Devleti üzerine birçok çalışma yapılmış olsa da doğrudan tarikatın niçin Şifleştiğine ve siyasallaştığına her nedense hiç sorgulanmamıştır. Dolayısıyla konuyla ilgili modern araştırmalar kısıtlı olduğundan, çalışmamızı en eski kaynaklara inerek ortaya koymaya çalıştık. Safeviyye tarikatının Şifleşmesi ve siyasallaşması ile ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamış olmasından yola çıkarak ele aldığımız bu çalışma, bir ilktir ve bu yönüyle de orijinal bir araştırmadır.

Beni bu çalışmaya sevk eden ve desteğini benden esirgemeyen başta danışmanım Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ olmak üzere, hocalarım Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN'e, Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ'a, Yrd. Doç. Dr. Zehra ODABAŞI'na, araştırmalarım esnasında sorularıma cevap vererek beni yönlendiren hocalarım, Doç. Dr. Doğan KAPLAN'a, Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ'a ve Yrd. Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN'a, meslektaşım Arş. Gör. Hasan AKSOY'a, çalışma boyunca emeği geçen arkadaşım Selma DÜLGEROĞLU'na teşekkürü borç bilirim.

KONYA 2016

Hatice AKSOY

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice AKSOY		
	Numarası	134202021001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ		
	Tezin Adı	Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci		

ÖZET

Safeviyye Tarikati, Erdebil ve civarındaki pek çok bölgede yayılmış, buralardaki müritlerinin gücünden ve sadakatinden yararlanarak Safevî Devleti'nin temellerini atmıştır. Bu sebepten hem dinî hem de siyasi açıdan İslam tarihini derinden etkilemiştir.

XIV. yüzyılın başında Sünnî/Şafî bir tarikat olarak kurulan Safeviyye Tarikati, iki yüzyıllık bir sürecin sonunda XVI. yüzyılın başında bünyesinden Şîî bir devlet ortaya çıkartmıştır. Bu zaman içerisinde tarikat büyük değişimler geçirmiştir. Tarikat, Sünnî bir itikada sahip iken zamanla Şiileşmiş, buna eş zamanlı olarak da dönemin şartları içerisinde varlığını sürdürmek maksadıyla siyasallaşma yoluna gitmiştir.

Safeviyye Tarikati'nin yönünü değiştiren iki temel değişim olan siyasallaşma ve Şiileşmenin bir takım nedenleri vardır. Bunlar tarikatın kurucusu Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin ölümünden sonra İlhanlı Devleti'nin çöküşü ile bölgede üstün gücün olmaması, Timur'un Ankara Savaşı sonrasında Hoca Ali'nin etkisiyle Türkmen esirleri serbest bırakması ve Erdebil ve civarındaki toprakları gelirleriyle birlikte tarikata bağışlaması ve konar göçer Türkmenlerin Sünnî Osmanlı'nın hakimiyetinden rahatsızlık duyarak Erdebil'i sığınak olarak görmeye başlamasıdır.

Tarikatın, varlığını ispatlamak için bir siyasi güç olarak ortaya çıkması, bölgede bulunan devletler ile temas kurmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kurulan temaslar, savaş veya tarikat şeyhlerine verilen siyasi destek biçiminde gerçekleşmiştir.

Tarikatın siyasallaşmasından bağımsız düşünülemez olan Şiileşmeye zemin hazırlayan nedenler; Şafîlik ile İmamiyye Şia'sının birbirine yakın durması, Hoca Ali'nin Ehl-i Beyt sevgisi, İlhanlı Devleti hükümdarlarının ve Timur'un tarikatın şeyhlerine hürmet etmesi, İsmailî dâîlerinin etkisi ve tarikatın kurulmuş olduğu coğrafyadır.

Anahtar Kelimeler: Tarikat, Safeviyye Tarikati, Erdebil, Şiileşme, Siyasallaşma

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Hatice AKSOY		
Numarası	134202021001		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ		
Tezin İngilizce Adı	The Process Becoming Shiite and Politization of Safavid Sufi Order		

SUMMARY

The Safaviyya spread in Ardabil and several regions around it and laid the foundations of Safavid Dynasty taking advantage of power and loyalty of the disciples there. For that reason, it had a deep impact on Islamic history in terms of both religious and politically.

The Safaviyya, which was founded as a Sunni/Shafii Tariqa in the beginning of 14th century, formed a Shi'ite state after two hundred years in the beginning of 16th century. The tariqa underwent fundamental changes within this time period. Although it had a Sunni belief, it became Shi'ite in time and at the same time it tended to be politicized in order to survive in that time's conditions.

There were some reasons of the Safaviyya's being politicized and Shi'ite which were two fundamental changes leading it to change its direction. These are as following: being no dominant powers in the region when the Ilkhanate collapsed after the death of Safi-ad-din Ardabili, Timur's setting Turkmen captives free after the Battle of Ankara being influenced by Hodja Ali, his donating Ardabil and the territories around it, including their incomes, to the tariqa, and being uncomfortable with the domination of Sunni Ottomans, the migrant settler Turkmens' consideration of Ardabil as a shelter for themselves.

Arising of the tariqa as a political power in order to prove its existence caused it to come into contact with the states in the region unavoidably. These contacts took shape as a wars or political supports to the sheikhs of tariqas.

The reasons leading up the tariqa to become Shi'ite which cannot be considered independently from its politicisation were these: being close of Shafiiism with the Shi'a Imamiya, Hodja Ali's love to Ahl al-Bayt, the Ilkhanate rulers and Timur's respect to the sheikhs of tariqas, the influence of Da'i al-Mutlaqs and the geography where the tariqa was founded.

Key Words: Sufi Order, Safavid Sufi Order, Ardabil, Becoming Shiite, Politization

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
- a.g.m. : adı geçen makale, adı geçen madde
- a.g.t. : adı geçen tez
- Bkz. : Bakınız
- ev. : Çeviren
- d. : Doğum tarihi
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- ed. : Editör
- İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
- MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
- . : Ölüm tarihi
- s. : Sayfa
- trc. : Tercüme eden
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	ii
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
Konunun Amacı:	1
Konunun Önemi:	1
Konunun Sınırlılıkları:	1
I. Kaynaklar ve Araştırmalar	2
A. Kaynaklar	2
B. Araştırmalar	3
II. XIII - XV. Yüzyıllarda Erdebil'de Siyasi Ortam	4

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVİYYE TARİKATININ ORTAYA ÇIKIŞI VE KÖKENLERİ	7
I. ŞEYH SAFİYYÜDDİN ERDEBİLÎ'NİN HAYATI VE TARİKATIN ORTAYA ÇIKIŞI	7
A. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Etnik Kökeni İle İlgili Görüşler	8
B. Seyyidlik Meselesi	10
C. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Yaşadığı Muhit ve Çocukluğu	14
1. Yaşadığı Muhit: Erdebil	14
2. Doğumu ve Çocukluğu	19
D. Eğitim Süreci	22
1. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin Hayatı	24
E. Evlilikleri ve Çocukları	25
F. Günlük Hayatı	26
G. Ölümü	26

H. Eserleri	28
1. Safvetü's-Safâ.....	28
2. Menâkıb	30
3. Makâlât (Makâmât ve'l-Makâlât).....	31
4. Kara Mecmûa	33
5. Diğer Eserleri	35
II. SAFEVİYYE TARİKATININ YAPISI	36
A. Tarikatın Silsilesi	36
B. Safevî Hanedanının Tarikatlaşma Süreci	36
C. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Zahidiyye Tarikatı'nın Başına Geçmesi.....	38
1. Zahidiyye Tarikatı.....	38
2. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'yi Kendisine Halef İlan Etmesi.....	39
D. Safeviyye (Erdebiliyye) Tarikatı'nın Kurulması.....	40
E. Tarikatın Yapısı	41
F. Tarikatın Ritüelleri ve İşleyişi	42
G. Tarikatın Yayıldığı Bölgeler	43
H. Müritleri ve Halifeleri	45
1. Abdurrahman-ı Erzincanî.....	46
2. Şeyh Hamidüddin Aksarayî (Somuncu Baba)	46

İKİNCİ BÖLÜM

TARİKATIN SİYASALLAŞMASI VE SİYASİ YAPILARLA İLİŞKİLERİ

I. BÖLGEDEKİ SİYASİ DURUM VE ŞEYHLERİN ÇAĞDAŞ HÜKÜMDARLARLA İLİŞKİLERİ

A. İlhanlılar ile İlişkiler.....	49
B. Çobanlılar ile İlişkiler.....	54
C. Osmanlılar ile İlişkiler.....	55
D. Timurlular ile İlişkiler	58
E. Akkoyunlular ile İlişkiler.....	60
F. Karakoyunlular ile İlişkiler	65

II. TARİKATIN SİYASALLAŞMASININ NEDENLERİ

A. Bölgede Üstün Siyasi Gücün Olmaması	67	
B. Serbest Bırakılan Türkmen Esirler	70	
C. Tarikata Bağışlanan Topraklar	70	
D. Sünnî Osmanlı Yönetimden Rahatsızlık Duyan Türkmenler	70	
E. Coğrafya	72	
III. TARİKATIN SİYASİ TEŞEKKÜLE DÖNÜŞMESİ.....	74	
A. Hoca Ali Dönemi (1392-1429)	75	
B. Şeyh İbrahim (Şeyh Şah) Dönemi (1429-1447)	76	
C. Şeyh Cüneyd Dönemi (1447-1448).....	77	
D. Şeyh Haydar Dönemi (1470-1488)	79	
E. Şah İsmail Dönemi (1501-1524)	80	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		
SAFEVİYYE TARİKATININ ŞİİLEŞMESİNİN NEDENLERİ VE ŞİİLEŞME SÜRECİ		81
I. ŞEYH SAFİYYÜDDİN VE SADRÜDDİN MUSA DÖNEMLERİNDE TARİKATIN MEZHEBİ		81
II. TARİKATIN SÜNNİLİKTE ŞİİLİĞE GEÇİŞİ VE ŞİİLEŞME NEDENLERİ....		83
A. Şâfiî Mezhebi İle Oniki İmam (İmamiyye) Şia'sının Birbirine Yakın Durması	84	
B. Hoca Ali'nin Ehl-i Beyt Sevgisi	84	
C. Sünnî Rakiplerine Karşı Avantaj Sağlamak	87	
D. Moğolların Müslüman Olması ve Safevî Şeyhlerine Gösterdikleri Hürmet	87	
E. Coğrafya	91	
F. İsmailî Dailerinin Etkileri	92	
III. TARİKATIN ŞİİLEŞME SÜRECİ		94
A. Hoca Ali Dönemi (1392-1429)	95	
B. Şeyh Cüneyd Dönemi (1447-1448).....	97	
IV. ŞİİLİĞİN DEVLETİN RESMİ MEZHEBİ OLMASI.....		99
SONUÇ.....		101
KAYNAKÇA		105
EKLER.....		111

GİRİŞ

Konunun Amacı: Şah İsmail'in altıncı kuşaktan dedesi olan Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin kurmuş olduğu tarikatın, XVI-XVIII. yüzyıllara damgasını vuran Safevî Devleti'nin kuruluşunda oynadığı belirleyici rolü ortaya koymaktır. Sünnî/Şafî Safeviyye tarikatının, hangi nedenlerle Şah İsmail'in kurduğu İmamiyye Şia'sının savunucusu olan ve iki yüzyıl İran'da güçlü bir şekilde hüküm süren Safevî Devleti haline geldiğini netliğe kavuşturmak çalışmanın en önemli amacıdır.

Konunun Önemi: Şah İsmail, Akkoyunlu hâkimi Elvend ile mücadelesi sonucunda elde ettiği başarı neticesinde Safevî devletini Akkoyunlu mirası üzerine kurmuş gibi görünse de, devletin asıl temeli Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'ye ve onun kurduğu Safeviyye tarikatına dayanmaktadır. Bundan dolayı Şeyh Safiyyüddin'in yaşadığı ortam, aldığı eğitim, kurduğu tarikat vs. hepsi Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti'nin özünü ve temelini oluşturmaktadır.

Safeviyye tarikatı, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar geçen sürede Safevî Devleti'nin adım adım oluşturmaya rağmen Safevî Devleti üzerine çalışmalar yapılmış, tarikat ile ilgili müstakil çalışmalar yapılmamıştır Safeviyye tarikatının, geniş bir alana yayılarak binlerce mürit toplaması, bu müritlerin şeyhleri uğrunda zırhsız savaşacak kadar derin bir itaat ve sadakat göstermeleri, bunlar sayesinde de devleti kurulmasını sağlaması gibi başarılı girişimlerde bulunduğu halde Safeviyye tarikatı daima devletin gölgesinde kalmıştır. Bu çalışma, konuyla ilgili olarak ele alınacak ilk çalışmadır.

Konunun Sınırlılıkları: Şeyh Safiyyüddin'in Safeviyye tarikatını kurduğu 1301 yılından Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurduğu 1501 yılına kadar olan iki yüz yıllık bir dönem temel alınarak, araştırmalar yapılmış, Şeyh Safiyyüddin'den sonra gelen tarikat şeyhleri Şeyh Sadrüddin Musa, Şeyh Hoca Ali, Şeyh İbrahim (Şeyh Şah), Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar, Sultan Ali ve Şah İsmail dönemleri incelenmiştir. Tarikatın kurulmasından, Şifleşmesi ve siyasallaşmasının yoğun olduğu dönemler üzerinde yoğunlaşmış ve siyasallaşma sürecinin meyvesi olan Safevî Devleti'nin kurulmasıyla çalışmamız sınırlandırılmıştır.

Şah İsmail tarafından kurulan ve 1501'den 1736'ya kadar İran'da hakim olan Safevî Devleti'nin bütün dinamiklerini XIII. ve XIV. yüzyılda yaşamış Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Safeviyye tarikatı oluşturur. Bilindiği gibi Safevî Devleti'nin kurulmasının hemen ardından Şiflik devletin resmî mezhebi ilan edilmiş ve halkın da Şifliği benimsemesi için bazı durumlarda zor kullanılmıştır. İran'ın güçlü Şif devletinin Şifliği benimsemesi Safeviyye tarikatı döneminde gerçekleşmiştir. Sünnî tarikatın Şifliği benimsemesinde Şafilik mezhebinin Şifliğe olan yakınlığı, tarikat şeyhlerinin ve özellikle Hoca Ali'nin Ehl-i Beyt sevgisi,

bölgede bulunan İsmailî dâîlerinin tarikatın içine sızmaları ve tarikat içindeki telkinleri, tarikatın kurulduğu coğrafi yapının Sünnîlikten ziyade Heterodoks inanç sistemine daha yatkın olması ve Sünnî komşularına karşı avantaj sağlanmak istenmesi gibi nedenler etkilidir.

Dinî yönüyle gündemde olan bir tarikatın siyasal bir oluşuma dönüşmesi dikkat çeken bir durumdur. Kurulmasından sonraki iki yüzyıllık süreçte tarikatın içinden, tüm İran'a hakim olabilecek güçte bir devlet ortaya çıkmıştır. Tarikatın bulunduğu bölgedeki coğrafi ortam Şiîleşmesinde olduğu kadar Siyasallaşmasında da önemli bir etkidir. Bu dağlık bölgenin hakimiyet altına alınmasının ve ikliminin zorluğu bölgenin dışarıdan gelen kuvvetlerden korunmasını sağlamıştır. Bölgedeki otoritelere baş kaldıran güçlerin de sığınağı olmuştur. Geçen süreç içerisinde bölgede daimi bir üstün güç bulunmamıştır. Erdebil ve civarı buraya hakim olmaya çalışan devletlerin arasında sürekli el değiştirmiştir. Ayrıca bölgeye hakim olan Moğolların yıkılışından sonra kurulan küçük hanedan devletleri istedikleri ölçüde etkin olamamışlardır. Bu durum bu bölgede otorite boşluğunu meydana getirmiştir. Bu boşluktan faydalanmak isteyen ve Sünnî otoritelerden rahatsızlık duyan kitlelerin rüyası haline gelmiştir. Özellikle Şeyh Haydar döneminde Kızılbaş adını alacak olan Türkmen gruplar, Erdebil'e gelerek tarikatın silahlı gruplarını oluşturmuşlardır.

Siyasallaşma konusunda en önemli faktörlerden biri de Timur olmuştur. Onun Ankara Savaşı dönüşü yanında esir olarak götürdüğü Türkmenleri Erdebil'de serbest bırakması ve Safeviyye tarikatına Erdebil ve civarındaki toprakları bağışlaması siyasallaşma konusundaki en önemli adımdır. Bunlar, bir devletin temelini oluşturan millet ve vatan unsurlarını sağlamıştır. Burada serbest hareket edebilme imkanı da gerekli olan bağımsızlık unsurunu oluşturmuştur ve tarikat bir devlet gibi hareket etmeye başlamasıyla birlikte nihaî olarak Şah İsmail ile birlikte resmi olarak tarih sahnesinde yer almaya başlamıştır.

I. Kaynaklar ve Araştırmalar

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin İran coğrafyasında yaşamasından ve Safevî Devleti'nin İran ve Azerbaycan'da varlığını sürdürmesinden dolayı konuyla ilgili kaynak eserlerin çoğunluğu Farsçadır. Ancak çevredeki devletler ile ilişkilerde bulunulmasından dolayı farklı dilde de kaynaklara da rastlanmaktadır.

A. Kaynaklar

Safvetü's-Sâfâ

Kaynak olarak kullandığımız farsça eser, Safvetü's-Safâ'dır. Safvetü's-Safâ, İbn-i Bezzaz Tevekkül'nin Şeyh Sadrüddin Musa'nın isteği üzerine talebelerinin ve tanıdıklarının verdiği bilgilerle oluşturduğu, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin hayatını

ele alan bir eserdir. İbn-i Bezzaz, eserine Şeyh Safiyyüddin'in ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra başlamış ve 1358 yılında da eserini tamamlamıştır. Menâkıbname tarzında olan bu eser, abartılı bir şekilde verilmiş olsa da, Şeyh Safiyyüddin'in hayatı, doğumu, ailesi gibi konularda bizi aydınlatmıştır.

Makâlât (Şeyh Safi Buyruğu)

Makâlât, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin hayatını konu alan Safevtü's-Safâ'nın dördüncü bölümüne verilen addır. Makâlât, Sönmez Kutlu ve Nizamettin Parlak tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Bu eser bizim hem Şeyh Safiyyüddin'in hayatı hem de eserleri konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Tevarih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazâde Tarihi)

Aşıkpaşazade'nin, tamamen Osmanlıları konu edinmiş ilk Türkçe eser olarak kabul edilen eseridir. Çelebi Mehmet, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde yaşayan Aşıkpaşazâde, özellikle Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesinden itibaren kurulan temaslara yer vermesi açısından bizim için önem arz etmektedir. Bu konuda bu esere başvurmuş bulunmaktayız. XV. Yüzyılda kaleme alınan eseri Aşıkpaşazâde 1480'de son vermiştir. Fakat konumuzla ilgili olan bölümler farklı bir kişi tarafından eklenmiştir.¹

Kitab-ı Diyarbekriyye

Akkoyunluların resmî tarihçisi Ebu Bekr-i Tihranî tarafından ele alınan eser Akkoyunluların olduğu kadar, muhtevastaki bilgilerden dolayı özellikle Karakoyunlu Cihanşah ve Hasan Ali devirlerine ait Karakoyunlu tarihinin, Şahruh'un ölümünden Hüseyin Baykara'ya kadar olan dönemde de Timur tarihinin önemli bir eseridir. Eser Uzun Hasan dönemini 1473 yılına kadar getirmiştir.²

B. Araştırmalar

Safevîler ile ilgili çalışmalar Safeviyye tarikatından ziyade Safevî Devleti ile ilgilidir. Safevî Devleti'ni konu alan çalışmalar giriş kısımlarında veya bir bölüm tahsis ederek Safeviyye tarikatına ve tarikatın şeyhlerine değinmişlerdir. Bu kitaplardan en önemlileri olan ve çalışmamıza yön veren Faruk Sümer'in *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*³ adlı kitabı ile Walther Hinz'in *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*⁴ adlı kitabıdır. Her iki kitap da

¹ Elif Dülger, "Âşık Paşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osmân Adlı Eserine Göre Türklerde Yer Adı Verme Geleneği", *Turkish Studies*, VI/3, Summer 2011, s. 1656.

² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 9-10.

³ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1999.

⁴ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.

Safeviyye tarikatının dinî yüzünü değiştiren hem şişleşmeyi hem de siyasallaşmayı aktif hale getiren şeyh Cüneyd ve haleflerinin dönemlerini ele almışlardır.

Ahmed Tacbaş'ın *Tarih-i Safeviyye* adlı eseri, ağırlıklı olarak şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurmasından sonraki dönemleri ele almıştır, ancak giriş kısmında şeyh Safiyyüddin'den ve Safeviyye Tarikatı'nın diğer şeyhlerinden bahsetmesi bizim bu konularda kendisinden istidade etmemize olanak sağlamıştır.

Yine tarikatın devlet olma yolunda attığı adımları ve bu süreci değerlendirme konusunda Cihat Aydoğmuşoğlu'nun *Safevîye Tarikatı Tarihi*⁵ ile *Safevi Devleti Tarihi* adlı eserleri de yol gösterici olmuştur.

Tarikata mürit olarak, tarikatın eli silahlı, ateşli taraftar grubunu oluşturan Alevîler ile ilgili konularda Adel Allouche'un *Osmanlı-Safevî İlişkileri-Kökenleri ve Gelişimi*⁶ adlı eserinden, Doğan Kaplan'ın *Safevîler ve Kızılbaşlık*⁷ ile *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*⁸ adlı eserlerinden, Rudi Paul Lindner'in *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*⁹ eserinden faydalandık.

şişliğin bölgedeki ilerleyişi ve Safeviyye tarikatındaki seyri ile ilgili olarak Hanifi şahin'in *İlhanlılar Döneminde şişlik*¹⁰, şişliğin bölgedeki aktif gücü olan ve Safeviyye tarikatı ile diğer tarikatların da şişleşmesinde rol oynayan İsmailîleri konu alan Farhad Daftary'nin *İsmailîler*¹¹, Bernard Lewis'in *Haşişiler*¹², Ayşe Atıcı Arayancan'ın *Hasan Sabbâh ve Alamût*¹³ adlı eserler faydalandığımız diğer kitaplardır.

II. XIII - XV. Yüzyıllarda Erdebil'de Siyasi Ortam

şeyh Safiyyüddin Erdebil'nin doğduğu ve Safeviyye Tarikatı'nın ortaya çıktığı XIII. ve XIV. yüzyıllarda Erdebil ve havalisi yoğun olarak Moğolların egemenliği altındaydı. Erdebil, 1221 yılında batıya ilerleyen Cengiz Han'ın ordusu tarafından ele geçirildi. Moğollar, şehri tahrip ederek, halkın büyük çoğunluğunu öldürdü. Ancak Erdebil ve civarı İran'da müstakil kalan yerler oldu. Çünkü Erdebil ve Gilan, İran'ın idaresi çok daha kolay olan yaylasından yüksek dağ silsilesi ile ayrılmaktaydı ve

⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevîye Tarikatı Tarihi*, Ankara 2014.

⁶ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri-Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul Ekim 2001.

⁷ Doğan Kaplan, *Safevîler ve Kızılbaşlık*, Nisan 2015.

⁸ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Ankara 2012.

⁹ Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, Haziran 2000.

¹⁰ Hanifi şahin, *İlhanlılar Döneminde şişlik*, İstanbul Ağustos 2010.

¹¹ Farhad Daftary, *İsmailîler*, İstanbul 2005.

¹² Bernard Lewis, *Haşişiler*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995.

¹³ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, İstanbul 2012.

iklim şartları Moğolların tahammül edebileceğinin hayli üzerinde idi. Nemli ve sıcak iklimi dolayısıyla Moğollar burada temsili olarak bir vali dahi bulundurmadılar, burayı sadece askerî bir geçit sahası olarak kullandılar.¹⁴

1256 yılında İlhanlılar'ın kurulmasıyla Erdebil, İlhanlı topraklarında yer almıştır. İlhanlılar, Erdebil yönetimini valiler yoluyla yürütmeye başlamışlardır. 1298 yılında Gazan Mahmud Han döneminde, Vezir Reşidüddin'in oğlu Emir Muhammed, Erdebil'e vali olarak atanmıştır. Emir Muhammed'in burada vali olduğu sırada, şehri yeni baştan imar ettirmiştir ve bunu muhtemelen Erdebil'in sahip olduğu ticaret yollarından elde ettiği zenginlikle yapmıştır. O dönemde Erdebil, Azerbaycan bölgesinin en gelişmiş şehri haline gelmiştir. *Mektubât-ı Reşidüddin*'den Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin tekkesinin bölgenin manevî hayatında önemli bir yer tuttuğu, Gazan Han ve veziri Reşidüddin'in de onu desteklediği anlaşılmaktadır.¹⁵

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin ölümünden yaklaşık bir yıl sonra 1335 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle İlhanlı devleti yıkılmış ve onun bakiyelerinden Celâyirîler, Muzafferîler, Serbedârîler gibi pek çok hanedan devleti kurulmuştur.¹⁶

İlhanlılar'dan sonra bölgede kurulan güçlü devlet, Karakoyunlu Devleti olmuştur. Bölgede hüküm sürmeye başlayan Karakoyunlular, bir müddet sonra 1370 yılında Semerkant'ta kurulan Timurlular ile karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla Erdebil bölgesini de ele geçiren Timur, Safeviyye tarikatı şeyhlerinden Şeyh Sadrüddin Musa ve Hoca Ali ile temaslarda bulunmuştur. 1405 yılında Timur'un ölmesiyle Timurlu Devleti taht mücadeleleriyle uğraşmak zorunda kalmış, Timur'dan sonra başa geçen oğlu Şahruh, uzun süreli siyasi birliği sağlamıştır. Ancak onun ölümünden sonra devlet yine mücadelelerin içine düşmüştür.¹⁷

Timurlu tehlikesinin bölgeden çekilmesi burada iki devletin öne çıkmasına neden olmuştur. Bunlar, Azerbaycan bölgesinde kurulan Karakoyunlular Devleti ile Diyarbakır bölgesinde kurulan Akkoyunlular Devletidir. İki Türkmen devleti bu bölgede hakimiyet kurmak maksadıyla birbirleri ile mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadele 1467 yılında Akkoyunlu Devleti'nin Karakoyunlu Devleti'ne son vermesiyle bitmiştir. 1467'de Karakoyunlu başkenti Tebriz'i ele geçirip kendisine başkent yapan Uzun Hasan Erdebil'i de ele geçirerek yeğeni Şeyh Haydar'ı Erdebil tekkesine yerleştirmiştir. Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail ise Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup'un ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgalarından istifade ederek 1501 yılında Tebriz'i ele geçirmiş ve atalarının adına nisbetle Safevî Devleti'ni kurmuştur.

¹⁴ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Ankara 2011, s. 184-185.

¹⁵ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Erdebil", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 276-277.

¹⁶ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 103-104.

¹⁷ İsmail Aka, "Timurlular", *Türkler*, VIII, Ankara 2002, s. 517.

Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti'nin özünü Safeviyye tarikatı oluşturmuştur. Kurucu güçler olan Kızılbaşlar ise bu tarikatın müritleridir.

Safeviyye tarikatı, içinde bulunduğu ortam dolayısıyla kendisini dönemin şartlarına adapte edebilmek adına bir takım değişimler geçirmek zorunda kalmıştır. İlhanlılardan sonraki hanedan devletlerinin kendi aralarındaki mücadeleler tarikatlara da yansımış ve Safeviyye tarikatı da siyasi olarak tarikatın varlığını ve müritlerini garanti altına almak amacıyla silahlı birlikler oluşturmak suretiyle siyasallaşmıştır. Siyasallaşmanın nedenleri arasında bu siyasi ortamın haricinde Timur'un serbest bıraktığı Türkmen esirler, tarikatın içerisinde özgürce hareket edebildiği ve gelirlerinin kendilerine ait olduğu topraklar, Sünnî yönetimden rahatsızlık duyarak kendilerine yeni topraklar bulma arzusunda olan Türkmenler ve tarikatın içinde kurulduğu coğrafya vardır.

Tarikatın geçirdiği değişimlerden biri de Şiîleşmesidir. Sünnî/Şafiî bir tarikat olan Safeviyye Tarikatı, Şafiîliğin İmamiyye Şia'sına olan yakınlığı, tarikatın şeyhlerinden Hoca Ali'nin Ehl-i Beyt'e olan aşırı sevgisi ve bağlılığı, Moğol hükümdar ve devlet adamlarının Müslüman olmalarından sonra Safeviyye tarikatına gösterdikleri hürmet ve bu hükümdarlardan bir kısmının da Şiîliği tercih ederek yaymaya çalışması, Alamut'un yıkılmasından sonra bölgede yayılarak tarikatların aralarına sızan İsmailî dâîlerinin etkisi, Sünnî rakip devletlere karşı avantaj sağlanmak istenmesi ve coğrafya gibi etkenlerle Şiîleşmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SAFEVİYYE TARİKATININ ORTAYA ÇIKIŞI VE KÖKENLERİ
I. ŞEYH SAFİYYÜDDİN ERDEBİLÎ'NİN HAYATI VE TARİKATIN
ORTAYA ÇIKIŞI

*Safvetü's-Safâ*¹⁸'da İslam'ın her yüzyılında bir Allah adamının geldiği ve İslam alemini dinî yönden etkilediği yazmaktadır. Bu yüzyılda bir dünyaya gelen Allah adamlarından ilki İmam Cafer Sadık, ikincisi Ebu'l-Feyz Zünnun el-Mısrî, üçüncüsü Seyyid Ebu'l Kasım Cüneyd b. Mahmud (Cüneyd-i Bağdadî), dördüncüsü Şeyh Ebu Ali Dakkak, beşincisi Şeyh Nasr b. İbrahim ez-Zahid el-Makdisî, altıncısı Şeyh Şehabeddin Ömer Sühreverdî ve yedincisi de Şeyh Safiyyüddin (Kaddesallahu)'dir.¹⁹

Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin kökeni hakkında değişik fikirler ileri sürülmüştür. Safevî Hükümdarı Şah I. Tahmasb'in emriyle yeniden düzenlendiği belirtilen, İbn Bezzaz'ın *Safvetü's-Safâ* adlı eserinde Şeyh Safiyyüddin'in soyu hakkında bilgiler verilmektedir. Elimizdeki nüshada da Safiyyüddin'in soyunun yedinci imam Musa el-Kazım vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaştığını gösteren şecere kaydedilmiştir.²⁰

Mirza Abbash'ın "*Safevilerin Kökenine Dair*" adlı makalesinde Safiyyüddin'in şeceresine dair şöyle bir ibare yer almaktadır: "*XVI. Yüzyılın bazı kaynaklarında ise Safevilerin neseptamesi Hz. Nuh'a, hatta Ebu'l-beşer(İnsanların atası) sanılan Âdem'e dek götürülmüştür.*"²¹

Sosyal ve politik amaçlarla bilinçli olarak Hz. Ali'ye dayandırdıkları şecereleri sonradan ekledikleri aşikar bir görüş olmasına rağmen kendilerini Hz. Nuh'a yada Hz. Âdem'e dayandırdıklarına dair herhangi bir bilgiye *Safvetü's-Safâ*'da rastlanmamaktadır.

¹⁸ Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin hayatını ele alan, kendisinin ölümünden yaklaşık 20 yıl sonra oğlu Şeyh Sadreddin'in tavsiyesiyle İbn Bezzaz'ın kaleme aldığı eserdir. Zaman içerisinde bazı kısımlarında değişiklikler yapıldığı için pek çok nüshası bulunmaktadır.

¹⁹ İbn-i Bezzaz Erdebilî, *Safvetü's-Safâ*, ed. Tabâtabâî, Mecd, Tebriz, İran-1994, s. 56-58.

²⁰ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 70.

²¹ Mirza Abbash, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten*, XL/158, Ankara Nisan 1976, s. 287.

A. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Etnik Kökeni İle İlgili Görüşler

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Türk, Kürt ve Arap olduğuna dair görüşler mevcuttur. Oktay Efendiyev, *Safvetü's-Safâ*'daki "*Türk'ün Piri*" ibaresinden hareketle onun Türk olduğunu savunmaktadır. Buna delil olarak Şeyhin, “Türk köyünde” yaşadığını ve misafir gelen Türk müritlerine daha iyi hizmette bulunarak onlara beyaz ekmek ve bal sunduğunu vermektedir. Ancak adı geçen kaynakta bu ibare dışında Safevîlerin Türk olduklarına dair direk bilgi bulunmamaktadır.²²

Ahmed Kesrevî'nin ileri sürdüğü Şeyh Safiyyüddin'in Kürt menşeli olması hakkındaki iddia, Zeki Velidi Togan ve Faruk Sümer gibi bazı tarihçiler tarafından kabul edilmiştir. Zeki Velidi Togan'a göre “*Cedleri'nin dili Azerî Farsçası olup, İlhanlılar devrinde Türkleşmiş ve Türkmenler arasına Şeyh ve mürid sıfatı ile sokulmuşlardır.*”²³ Faruk Sümer ise, benzer görüşler ileri sürerek şöyle demektedir: “*Tahmin etmek mümkün olabilir ki, Safiyyüddin İshak'ın atası Firuz şah, Kürtler'in X. yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları esnasında Erdebil'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir.*” F. Sümer, bu fikirlerini kanıtlamak için, Kürt hanedanlarından olan Revvadiler'in Azerbaycan'ı yönetmesini ve İbn Arab Şah'a istinaden Erdebil ve Muğan arasında kalan yerlerin Kürt menşeli Cakirlü yurdu olduğunu, XV. yüzyılda Cakirlülerin tamamen Türkleştiğini yazmaktadır.²⁴

Moğol istilası döneminde doğudan gelen Moğol ve Türk aşiretleri, yerleşecekleri bölgelerdeki halkı yerlerinden çıkartmışlar, topraklarını ve mallarını müsadere etmişlerdir. Azerbaycan'da ise Tebriz hariç bütün bölgeleri de bu şekilde elde etmişlerdir. Erdebil ve Serab şehirlerinin yerli ahalisi de katledilmiş, kaçıp da geri dönenler de öldürülmüştür.²⁵

Azerbaycan'ın XI-XII. yüzyıllardaki kozmopolit sosyo-etnik yapısı ele alındığında Kürtlere ağırlık verildiği görülmektedir. Buna mukabil Revvadilerin Kürt

²² Yusuf Küçükdağ-Bilal Dedeyev, “Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, II/6, K1Ş 2009, s. 418.

²³ Zeki Veleli Togan, "Azerbaycan", *İA*, II, İstanbul 1979, s. 112; Küçükdağ-Dedeyev, a.g.m., s. 417.

²⁴ Sümer, a.g.e., s. 1-2.

²⁵ Togan, a.g.m., s.104.

değil Arap kökenli olduğuna dair bir görüş de vardır.²⁶ Bunun yanında Hz. Ali'nin halifelik döneminden başlayan XI. yüzyıla kadar Arabistan'dan özellikle Güney Azerbaycan'a yapılan göçler, yerli halk ile de şiddetli mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, bu dönemde Türklerin Azerbaycan'a akınları neticesinde Mezopotamya ve Azerbaycan'daki topluluklar arasında etnik yönden karışma da ortaya çıkmıştır. Nahçıvan'ın güney doğusunda kurulmuş IX. yüzyıla ait Gilan medeniyet yapıtlarının bulunması ve hâlihazırda bu bölgede Gilançay isminde bir ırmağın ve köyün olması buralarda, yani Gilan'dan Nahçıvan'a kadar bölgelerdeki yer değişmelere bir kanıttır. Ayrıca, Kürtlerin de Azerbaycan'da bazı yerlerde meskûn oldukları bir gerçektir. Örneğin, İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre, Ocak 1221'de Moğollarla Gürcü orduları Girdiman Çölü'nde karşılaştıklarında, Moğol öncü kuvvetlerinin çoğunu Arran'ın yerli Türkmen ve Kürtleri oluşturuyordu. Fakat bu sosyo-etnik durum, Kürtlerin Azerbaycan'da çoğunluğu teşkil ettiğine delil olarak kabul edilemez. Erdebil'le Muğan arasındaki etnik duruma gelince, İbn Arab Şah, Mezopotamya'da çok rastladığı Kürtlerle bu bölgede yaşayan Talışları²⁷ dil benzerliğinden dolayı karıştırmış olma ihtimali de vardır. Talışların bu bölge dışında yaşadığı görülmediği için seyyahlar tarafından bilinmemesi normaldir.²⁸

Safvetü's-Safâ'da yer alan "*Firuz ile onun nesebi Kürt oldu.*"²⁹ ibaresi Şeyh Safiyyüddin'in Kürt olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Şeyh Safiyyüddin'in ataları ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

"Kürt askerleri, İbrahim Ethem'in oğlu ile birlikte Azerbaycan'ı fethetmiş, halkı ateşperest olan Mogan bölgesini ele geçirmişler ve burada İslam'ı yaymaya çalışmışlardır. Bölge halkı da Müslüman olmuştur.

Erdebil bölgesi Firuz'un komutası altına girmiştir. Bu Firuz, Zerrinkülâh lakabı ile meşhurdu. Firuz, zengin, güçlü, sessiz sakin, düşünceli, mantıklı birisiydi. Firuz'un havyanları çoktu ve hayvanlarının otlaması için Gilan yakınlarındaki

²⁶ Küçükdağ - Dedeyev, a.g.m., s. 417.

²⁷ Talışlar, Azerbaycan'ın güneydoğusu ile İran'ın kuzeydoğusunda Erdebil ve Gilan'da yaşayan halktır.

²⁸ Küçükdağ - Dedeyev, a.g.m., s. 417.

²⁹ İbn-i Bezzaz, a.g.e, s. 72.

Rengin adındaki yeri kendisine toprak edinmişti. Hayatının geri kalanında burada yaşayan Firuz'un mallarından fakirler çok istifade etmişlerdir, mallarını onlara dağıtmıştır.

Firuz'un oğlu Avaz, Rengin'den Erdebil'in köylerinden biri olan Esferencan'a göçmüş, hayatı boyunca burada yaşamıştır. Avaz'ın oğlu Muhammed 7 yaşında kaybolmuştu. 7 sene sonra Muhammed, normal giyimli, başında beyaz bir sarık olduğu halde elinde bir Kur'an ile ortaya çıktı. Muhammed "Beni cin götürmüştü, bu sürede bana Kur'an'ı, vacipleri, farzları, sünnetleri öğrettiler." demiştir. O, şeriat ilminde kemale ulaşmış ve hayatı boyunca dindar olarak yaşamıştır.

Muhammed'in oğlu Selahüddin Reşid, çiftçilikle uğraşmış, elinin emeği ile parasını kazanmıştır. Gelhoran köyünde yaşamıştır. Onun oğlu Kutbüddin Ebu Bekir de Gelhoran'da yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemde Gürcüler Erdebil'i işgal etmişler, Müslümanları katletmişlerdir. Kutbüddin, Gürcülerin önünden kaçarak Erdebil'de Gürcülerle savaştı. Gürcü askerleri tarafından yaralanmıştır ancak ölmemiştir. Kutbüddin, Safiyyüddin doğduğunda hâlâ hayattaydı.

Kutbüddin, çok namaz kılardı, çok takvalı birisiydi. Onun oğlu Eminüddin Cibrail de çok dindar ve takvalı birisiydi ve Mevlâna İmam Rabbânî Hoca Kemaleddin Arabşah Erdebilî'nin müridi idi. O, ziraatle meşguldü, hep ibadet eden sakin birisiydi. Ömer Baruqî'den dindar, itikatlı bir kız almıştır. O kız da her gece namaz kılardı."³⁰

Bu bilgilerden hareketle Şeyh Safiyyüddin'in nesebinin Kürt olduğu ortaya çıkmaktadır. Zeki Velidî Togan ve Faruk Sümer'in görüşlerinin büyük oranda doğruluk payı vardır.

B. Seyyidlik Meselesi

Şeyh Safiyyüddin'in Seyyid olabileceği görüşü Safvetü's-Safâ'nın hemen bütün nüshalarında yer almaktadır. Fakat soy şeceresi hepsinde kayıtlı değildir. Safvetü's-

³⁰ İbn-i Bezzaz, a.g.e, s. 72-74.

Safâ'nın en eski yazmalarından biri olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 29 Mart 1491 (18 Cemaziyelevvel 896) tarihli nüshasındaki şecere sonradan kapağa kaydedilmiştir.³¹ Aynı kütüphanede 27 Mart 1509 (5 Zilhicce 914) tarihli nüsha ile 15 Aralık 1540 (15 Şaban 947) tarihli nüshada ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki 3 Temmuz 1628 (1 Zilkade 1037) tarihli nüshada bulunan şecerede bazı farklılıklar bulunmaktadır.³² Mirza Abbaslı, bu şekilde eserin bazı nüshalarında şecerenin olmaması, olanların da birbirini tutmaması sebebiyle Şeyh Safiyyüddin'in kendi neslinde seyyidlik bulunduğu fikrini reddetmekte ve Safiyyüddin'in soyu ile ilgili kısmın sonradan eklendiğini ileri sürmektedir.³³

Safvetü's-Safâ'nın elimizdeki nüshasında Şeyh Safiyyüddin'in nesebi şu şekilde verilmektedir:

*"Şeyh Safiyyüddin (Ebu'l-feth) İshak b. Şeyh Eminüddin Cibrail b. Salih b. Kutbüddin Ebubekir b. Selahüddin Reşid b. Muhammed el-Hafız Kelamullah b. Avaz b. Piruz el-Kürdî es-Sencanî b. Muhammed Şerefşah b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ahmed Arabî b. Ebu'l Muhammed el-Kasım b. Ebu'l Kasım Hamza b. el-İmamü'l Hümam Musa el-Kazım b. İmam Cafer-i Sadık b. İmam Muhammed Bâkır b. İmam Zeynü'l-Abidîn Ali b. İmam Seyyidü's-Şühedâ Ebî Abdullah el-Hüseyn b. Emirü'l-Müminin ve'l-İmamü'l-Müttekyn Ali b. Ebî Talib."*³⁴

Hândmîr³⁵, Mîr Yahya Kazvinî³⁶, Gaffârî³⁷ ve İskender Bey Münşî³⁸ gibi dönem tarihçileri Safvetü's-Safâ'ya dayanarak Safiyyüddin'in seyyid olduğunu

³¹ Reşat Öngören, "Safiyyüddin-i Erdebilî", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 477.

³² Öngören, "Erdebilî", s. 477.

³³ Abbaslı, a.g.m., s. 291.

³⁴ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 70.

³⁵ Hândmîr: Tam adı Gıyasüddin b. Hâce Hümamiddin Muhammed b. Hâce Celaliddin Muhammed b. Hâce Burhaniddin Muhammed-i Hüseyinî Şirazi'dir. 1474 yılında doğduğu tahmin edilen İranlı tarihçinin 1535-36 yılında öldüğü bilinmektedir. Habibü's-siyer fî ahbârî efrâdî'l-beşer, *Düstûrül-vüzerâ*, Kanun-i Hümayûnî... gibi eserleri vardır. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde yaşamıştır. (Detaylı bilgi için bkz. İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 550-552.)

³⁶ Mîr Yahyâ b. Abdillatîf Hüseyinî el-Kazvinî, 1481 yılında doğmuş, 1555 yılında ölmüştür. Şah Tahmasb'ın himayesinde bulunan İranlı bir tarihçidir. Lübbü't-tevârih adlı dört bölümden oluşan bir eseri mevcuttur. (Detaylı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Kazvinî, Mîr Yahyâ", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 158.)

³⁷ Gaffârî'nin adı Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvinî'dir. Muhtemelen 1494 yılında Kazvin'de doğmuştur. Ölümü 1567 yılındadır. Gaffârî'nin babası Muhammed Rey, kadı ve şairdi. Safevî

belirtmiş, bazıları ise ek olarak İmam Mûsa el-Kazım'a dayandırılan soy şeceresini kaydetmelerine rağmen, kaynakların bir kısmı da Şeyh Safiyyüddin'in soy şeceresinden hiç bahsetmemişlerdir.³⁹ Şeyh Safiyyüddin'in baba tarafından dedesinin isminin Kutbeddin Ebubekir ve anne tarafından dedesinin ismi ise Ömer Barukî olması onun seyyid olmadığını gösterebilir. Bu dönemde seyyid olanlar, çocuklarına bu isimleri koymazlardı. Hatta seyyidler, Sünnîlerle akrabalık bağı kurmaktan bile kaçınırlardı. Yine şeyhin mürit ve talebeleri arasında Ebubekir, Ömer ve Osman adında olanlar da vardı. Ayrıca Hz. Aişe için saygılı, tasdik edici ve kutlayıcı sözler de geçmektedir.⁴⁰ Oysa ki Şia itikadına bağlı kaynaklarda bunları görmek mümkün değildir. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Şeyh Safiyyüddin'in seyyid olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı tarihçisi Münecimbaşı Ahmed Dede⁴¹, Mîr Yahya Kazvinî ve Gaffârî'yi kaynak göstererek şecereyi kaydetmiş, ancak başına "Safevi meliklerinin yanlış zan ve iddialarına göre" şeklinde not düşerek seyyidlik iddiasının sonradan ortaya atıldığını vurgulamaya çalışmıştır. Şeyhülislam Kemalpaşazâde, bu hususta yayımladığı bir fetvada Safevîler'in sonradan seyyidlik iddiasına kalkıştıklarını ileri sürmüştür.⁴²

Halveti-Gülşenî şeyhlerinden Cemaleddin Hulvî ise Safiyyüddin'in kendi soyunda seyyidlik bulunduğuna dair görüşünü belirttikten sonra, "*Seyyid olduğunu kabul edenler onun soyunu İmam Musa el-Kazım'a bağlar*" deyip şecereyi vermiş,

şehzadelerinden Mirza Şah Hüseyin ile münasebetleri vardı. Gaffârî de babası gibi kadılık görevini üstlenmiş ve Safevî hükümdar ve şehzadeleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Tarih-i Nigârîstân ve Cihânârâ gibi eserleri vardır. (Detaylı bilgi için bkz. Sâdık Seccâdî, "Gaffârî", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 280-281.)

³⁸ İskender Bey Münşî'nin 1560 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. 1587 yılında taht üzerinde hak iddia eden Tahmasb Mirza'nın başlattığı isyanı bastıran gönüllüler arasında yer almıştır. Bundan sonra I. Abbas'ın sarayına girerek bir süre muhasip olarak çalışmış, ardından sarayda farklı görevlerde bulunmuştur. 1633 yılı dolaylarında vefat eden Münşî, I. Abbas'a izafe ettiği Tarih-i Âlem' ârâ-yı Âbbâsî adlı eseriyle ün salmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "İskender Bey Münşî", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 563-564.)

³⁹ Öngören, "Erdebilî", s. 476-477.

⁴⁰ Abbaslı, a.g.m., s. 297.

⁴¹Münecimbaşı Ahmed Dede, 1631 yılında doğmuştur. Osmanlı döneminde yaşamış âlim, münecim, mutasavvıf ve tarihçidir. Cami'ü'd-düvel, Gâyetü'l-beyân fî dekal'iki 'ilmi'l beyân, Risâle fî'l kinâye ve't-tariz gibi eserleri de dahil olmak üzere pek çok eseri vardır. (Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Ağrakça, "Münecimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 4-6.)

⁴² Öngören, "Erdebilî", s. 477.

ardından İbn İsâ Risâlesi'nden alıntı yaparak Şeyh Safiyyüddin'in önceleri yeşil imame ve kisve giydiğini, daha sonra seyyidliğinden şüpheye düşerek beyaz kisve giymeye başladığını yazmıştır.⁴³ Muahhar kaynaklardan Tibyân⁴⁴'da ve Sefine⁴⁵'de ise hiçbir tartışmaya yer verilmeksizin Safiyyüddin, ataları ve çocukları seyyid olarak kaydedilmiştir.⁴⁶

Bu bilgilerden hareketle Şeyh Safiyyüddin'in seyyid olmadığı, siyasî gaye ile hareket eden Safevî hükümdarlarının yönlendirmeleriyle seyyid olduğu bilgisinin sonradan eklendiği kanaatine ulaşabiliriz. Bu ekleme de Şeyh Sadrüddin Musa döneminde yapılmıştır.

Şeyh Sadrüddin Musa, siyasi hedefleri için seyyidliği gündeme getirmiş, hatta hac dönüşü yanında bir şecerename getirerek bunu da delil olarak sunmaya çalışmıştır. Bu tarihten itibaren de müritlerin bu meseleyi hararetle savunmaya başladıkları, İran halkı nezdinde de itibar görmesi için çaba sarfettikleri görülmektedir. Hanedanın seyyidliği meselesi Hoca Ali döneminden itibaren de bu inanç biraz aşırıya kaçmıştır.⁴⁷

Devletin oluşum süreci içerisinde Şeyh Cüneyd'den itibaren Şiîliğe meyyal olan tarikat liderlerinin, Şiî kesimlerin desteğini sağlayabilmek, devlete meşruiyet kazandırmak maksadıyla bu fikri ortaya attıkları aşikârdır. Ayrıca Şeyh Safiyyüddin'in seyyidliğini ispatlayan soy şecerelerinin sonradan eklendiği de bazı nüshalarda ve kaynaklarda belirtilmiştir. Burada dikkate alınması gereken diğer bir husus Safvetü's-Safâ'da yer alan sonradan eklenen soy şeceresi, seyyid olduklarını belirten hikayeler zaten Safvetü's-Safâ'nın diğer bölümlerindeki bilgilerle dahi uyumsuzdur. Soylarını Hz. Muhammed'e dayandırmaya çalışmalarının sebebi şudur: Safevî şeyhleri zamanla siyasî teşekkül oluşturmaya çalıştıklarında ve

⁴³ Küçükdağ-Dedeyev, a.g.m., s. 416-417.

⁴⁴ Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik, Haririzade'nin tarikatları konu alan ansiklopedik eseridir. 17. Yüzyılda kaleme alınmıştır. Birçok esere de kaynaklık etmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Yakup Çiçek, "Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik", *DİA*, XL, İstanbul 2012, s. 128-129.)

⁴⁵ Sefine-i Evliyâ, Hüseyin Vassaf'ın sufi biyografilerini ele aldığı beş ciltlik eseridir. (Detaylı bilgi için bkz. Hür Mahmut Yücer, "Sefine-i Evliyâ", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 303.)

⁴⁶ Öngören, "Erdebil", s. 477.

⁴⁷ Yılmaz Karadeniz, "Safevi Tarikatının Seyyidliği ve Şiîliği Meselesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 75, Ankara Güz 2015, s. 22.

Akkoyunlu tahtını ele geçirmek için mücadeleye giriştiklerinde, yüce bir soydan gelmedikleri halde soylu kişilerin kanunî egemenliğini ellerinden almaya çalışmakla suçlandılar. Şah İsmail, Akkoyunlu Sultanı Yakup Han ile mücadeleye girdiğinde Yakup Han kendisini sade ve aşağı tabakadan biri olarak gördü ve kız kardeşinin kocası olmasından utanç duyduğunu dahi dile getirdi. Hatta Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşında kendisine "Erdebiloğlu, müfsit, zındık" diyerek onun hükümdar soyundan olmadığını küçültücü bir şekilde ortaya koymaya çalıştı. Dolayısıyla Şah İsmail de soyunu Şia itikadı üzerinden Hz. Ali'ye onun vasıtasıyla da peygambere dayandıracak soy şeceresini Safvetü's-Safâ'ya ekletti.⁴⁸ Bundaki asıl sebep ise düşmanlarına karşı hem soy açısından üstünlük sağlamak, hem de siyasî olarak onlara egemen olabilmektir.

C. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Yaşadığı Muhit ve Çocukluğu

Kişilerin içinde doğup büyüdüğü ortamların onların hem fizikî hem de fikrî özelliklerine etki ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Onların ortaya koydukları eserlerde, fikir hareketlerinde ve kurdukları tarikatlarda yaşadıkları yerlerin kültürel birikimleri etkili olmaktadır. Bu sebepten yaşadıkları muhitin incelenmesi de önem arz etmektedir.

1. Yaşadığı Muhit: Erdebil

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin doğup büyüdüğü coğrafyayı ve onun doğduğu ve yetiştiği muhiti öğrenebilmek için Erdebil bölgesinin tarihini bilmek gerekir. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin büyüdüğü ve tarikatını kurduğu Erdebil şehri, deniz seviyesinden 1505 m yükseklikte bugün İran-Azerbaycan Cumhuriyeti sınırına 40 km mesafededir.⁴⁹ Şehir, Tebriz ve Urumiye'nin doğusunda, Hazar denizinin güneybatı kıyısında yer almaktadır. İran'ın kuzeyinde yer alan Erdebil, ülkenin 32 eyaletinden biri olan Erdebil Eyaletinin de baş şehridir.

Erdebil, Balıhlu-Su kenarında yaklaşık 3 mil çapında, etrafı dağlarla çevrili, pek çok ticaret yollarının kesiştiği bir Türk şehridir. Şehrin çevresi ağaçtan

⁴⁸ Abbaslı, a.g.m., s. 310-312.

⁴⁹ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Erdebil", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 276.

mahrumdur. Ancak Balıhlu-Su'nun ikiye ayrılarak birinin şehrin ortasından diğerinin de şehrin çevresinden dolanması şehirde su bolluğu yaratmaktadır. Bu sebepten hemen her evin meyve bahçesi vardır.⁵⁰

Erdebil şehrinin ilk olarak kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Bu konuda farklı görüşler vardır. Firdevsî ve Yakut el-Hamevî, Erdebil'i Sasanilerden II. Yazdicerd'in oğlu Firuz (Pêrôz) (m. 457-484) tarafından kurulduğunu ve şehre Bâzân-ı Firuz(Firuzâbâd) yada Firuzkart adını verdiğini söylemektedirler. Hamdullah Kazvini ise Erdebil'in Keyanî⁵¹lerden Siyavuş'un oğlu Keyhüsrev tarafından kurulmuş olduğunu kaydeder.⁵²

Eski Arap kaynaklarında şehrin adı “*Erdübîl*” şeklinde geçerken, X. Yüzyılda yazılmış Farsça *Hudûdü'l-Âlem*'de “*Erdevîl*” olarak kaydedilmiştir⁵³. Yine şehre Ermenice Artavet ve Artavel denildiği de kaydedilmektedir.⁵⁴

Erdebil şehrinin, Sasaniler döneminde kurulduğu kabul edilecek olursa, şehrin ilk hakimleri Sasanilerdir. Sasani Devleti 632 yılında bölgeye Arap akınlarının başlamasıyla yavaş yavaş topraklarını kaybetmeye başlamıştır. Neticede 651 yılında Sasani devleti sona ermiştir.⁵⁵

Erdebil şehri, Hz. Ömer (634-644) devrinde 642 yılında Azerbaycan'ın fethedilmesiyle İslam hâkimiyetine girdi. Şehir, bu dönemde Azerbaycan'ın merkezi konumunda idi. Burada Sasanilerin Merzubanı⁵⁶ bulunmaktaydı.⁵⁷ Hz. Osman Erdebil merkez olmak üzere çeşitli şehirlere askeri birlikler yerleştirdi. İslamiyet'in buralarda yayılması için yoğun çaba harcadı.⁵⁸ Hz. Ali (656-661), Eş'as b. Kays el-Kindî'yi⁵⁹(d. 600/ö. 661) Azerbaycan'a vali tayin ettiğinde daha o zaman şehir

⁵⁰ Mirza Bala, “Erdebil”, *İA*, IV, İstanbul 1993, s. 288; Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul 2010, s. 54-55.

⁵¹ Keyâniler, milattan önce 900-775 yılları arasında İran'da hüküm sürmüş bir hanedandırlar.

⁵² Bala, a.g.m., s. 280'dan naklen.

⁵³ Muhammedoğlu, "Erdebil", s. 276.

⁵⁴ Bala, a.g.m., s. 289.

⁵⁵ Esko Naskalı, "Sâsânîler", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 176.

⁵⁶ Sasani İmparatorluğu'ndaki vilayetlerin valilerine verilen unvandır. (J.H.Kramers, “Merzuban”, *İA*, VII, İstanbul 1955, s. 787.)

⁵⁷ Togan, a.g.m., s. 96.

⁵⁸ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 319.

⁵⁹ Eş'as b. Kays, hem Hz. Muhammed ile hem de Hz. Ebubekirle akrabalık bağı vardı. Hz. Muhammed onun kız kardeşi ile nişanlandı fakat peygamber vefat edince düğün gerçekleşmedi. Eş'as da Hz. Ebubekir'in kız kardeşi ile evlendi. Hz Ali'nin hilafeti döneminde Azerbaycan ve İrmeniyeye bölgelerinin valisiydi ve bu bölgelerden Ali için biat aldı. Sıffin Savaşı'nda geri çağrılan Eş'as, savaşta

halkının çoğu Müslüman'dı. Hz. Ali, Eş'as b. Kays vasıtasıyla buraya cami yaptırdı. Bu dönemde Araplar buraya gelip yerleşmeye başladılar. Bu Araplar da zamanla Kufe, Basra ve Şam'dan kendi kabilelerini buraya naklettiler ve bölgede toprak sahibi oldular. Köylerin korunması görevi Müslüman Araplara verildi. Buraların halkı da Müslümanların çiftçileri oldu.⁶⁰ Bölge ahalisine eşraf sıfatı ile dahil olan Araplar, zamanla yerli halkla kaynaşarak Fars yada Kürt oldular.⁶¹

Araplar bölgeye ilk geldikleri zaman kendilerine merkez olarak Meraga'yı seçtiler. Emevîler (661-750) döneminde askeri ve idari merkezlerini Erdebil'e taşıdılar. Abbasiler devrinde merkez Tebriz'e taşınmış olsa da Erdebil askeri ve ticari önemini kaybetmemiştir. Erdebil, bu devirde ortaya çıkan Hürremiyye hareketi⁶²'ne üs vazifesi görmüş, İslam tarihinde de bu vesile ile tanınmıştır. Hürremiyye hareketinin merkezi Erdebil'in çevresindeki dağlık bölgelerdi. Erdebil, Babek'in isyanının bastırılmasından sonra Arap hilafetine karşı olan isyanların merkezi olmaya devam etti.⁶³

Araplar devrinde Erdebil, Tebriz, Miyaniç, Meraga, Berdaa, Gence ve Derbend gibi şehirler başlıca ticaret ve muvasala yollarının merkezleri konumundaydılar. Erdebil, merkezî konumundan dolayı Meraga-Erdebil, Erdebil-Zencan, Erdebil-Barda'a Yolu gibi üç önemli ticaret yoluna sahipti.⁶⁴

Abbasilerin bölgedeki güçlerinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte ortaya pek çok yerel devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerden biri de Türk-İslam hanedanı olan

önemli başarılar elde etti. Haricîlerle yapılan mücadelelere katıldı. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden kırk gün sonra Kufe'de vefat etti. (Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 455-456.)

⁶⁰ Ahmed b. Yahya el-Belazurî, *Fütûhu'l-Buldan*, trc. Mustafa Fayda, İstanbul 2013, s. 375-376.

⁶¹ Togan, a.g.m., s. 96.

⁶² Hürremîler, Sasanîler döneminden itibaren devlete ve asil sınıflara karşı selefleri olan Mazdekler gibi isyancı bir tutum içindeydiler. Başından beri İslam fütuhatını, Arap istilası olarak görmüşler, her fırsatta da isyan etmişlerdir. Halife Me'mun (813-833) döneminde Arap hakimiyetine karşı kurulan dinî ve siyasî bir tarikat haline gelen Hürremiyye'nin lideri Babek olmuştur. Babek 816 yılında Abbasi halifesi Emin ile kardeşi Me'mun arasındaki taht mücadelesinden faydalanarak isyan etti. Yirmi yıldan daha uzun bir süre Abbasi Devleti'ne sıkıntı veren Hürremiyye hareketi'nin lideri Babek el-Hürremî, Halife Mutasım (833-842) döneminde Komutan Afşin'in birlikleri tarafından 838 yılında yakalandı ve Samarra şehrine götürülerek burada idam edildi. Babek Hürremî'nin ölümünden sonra Hürremîler, XI. Yüzyıla kadar varlıklarını korudular fakat etkili bir varlık gösteremediler. (Detaylı Bilgi için bkz. Sabahattin Çelik, "Abbasiler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Babek İsyanı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/15, Mayıs 2006, s. 95-106.)

⁶³ Muhammedoğlu, "Erdebil", s. 276; Bala, a.g.m., s. 289.

⁶⁴ Togan, a.g.m., s. 96; Bala, a.g.m., s. 290.

Sacoğulları⁶⁵'dir. Önemini her zaman koruyan Erdebil şehri, IX. yüzyılın sonlarında bu devletin merkezi olmuştur.⁶⁶

Bölgede oluşan karışıklık ortamından istifade eden Salarîler sülalesine mensup Deylem(Gilan⁶⁷) hakimi Merzban b. Muhammed, 941 yılında Sacoğulları'nın hâkimi olan Deysem'i mağlup ederek Erdebil şehrini ele geçirmişti. Bu şehri kendilerine başkent yapan Salarîler, Rusların Azerbaycan'a inmesiyle ve devlet içinde oluşan iç savaşların etkisiyle zayıflamıştır. Ebü'l-Hica(Heyca)'nın Erdebil'i ele geçirmesiyle Salarîler son bulmuştur.⁶⁸

Revvâdî aşireti Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından Basra'dan Azerbaycan'a yerleştirilmişlerdir. Azerbaycan Valisi Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî, Revvâd b. Müsennâ el-Ezdî'yi Tebriz civarında güvenliği sağlamakla görevlendirmiştir. Revvâd b. Müsennâ'nın neslinden gelenler VIII-IX Yüzyıllarda Tebriz valisi olarak görev yapmışlardır. X. yüzyıldan itibaren bölgede Kürt varlığının baskın hale gelmesiyle birlikte Hezebânî aşiretine karışarak Kürtleşmişlerdir. Yavaş yavaş bölgedeki toprakları ele geçirmeye başlayan Revvâdîler, Ebü'l-Hica'nın 956 yılında Tebriz'i ele geçirmesiyle Salari devletine son verdiler ve kendi devletlerinin temellerini attılar. 961 yılında ise şehri surlarla çevirerek kendi devletlerinin başkenti yaptılar.⁶⁹ Erdebil şehri Revvâdî Devleti'nin başkenti olmasa da devletin sınırları içinde yer almıştır.

Ebü'l-Hica'nın torunu Ebu Mansur Vehsudan döneminde bölgeye Oğuz boyları gelmeye başladı. 1029 yılında bölgeye gelen 2000 çadırılık Oğuz halkı Revvâdî

⁶⁵ Sâcoğulları, Abbasi halifeliğinin zayıflamasıyla Azerbaycan bölgesinde kurulmaya başlanan yerel devletlerden biridir. Halife tarafından Azerbaycan valiliğine atanan Türk kökenli es-Sac(Ebu's-Sac Dîvdâd b. Yusuf Divdest)'ın kurduğu devlet oğlu Yusuf döneminde güçlenmiş, devletin sınırları Zencan'dan Derbende kadar uzanmıştır. Devletin sınırları doğuda Hazar Denizi'nden batıda Ani ve Debil şehirlerine kadar olan bölgelerdir. Türkler tarafından kurulması sebebiyle bölgenin Türkleşmesine ciddi katkı sağlayan Sâcoğulları h. 329/m. 941 yılında son bulmuştur. (Detaylı bilgi için bkz. Şahî Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiliğin Yayılma Süreci*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 13-14.)

⁶⁶ Ahmadov, a.g.t., s. 13.

⁶⁷ Gilan, İran'ın kuzeyinde bir eyalettir. Hazar Denizi'nin kuzey-batı sahili boyunca uzanmaktadır. Kuzeyinde Rusya ve Karabağ eyaleti, batısında Azerbaycan, güneybatısında ve güneyinde Zencan ve Kazvin, güneydoğusunda Mazenderan, kuzeydoğusunda Hazar Denizi vardır. (Zülfikar Nabiye, *Azerbaycan'da Tasavvufî Hareketler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 28.)

⁶⁸ Ahmadov, a.g.t., s. 14.

⁶⁹ Cengiz Tomar, "Revvâdîler", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 36; Togan, a.g.m., s. 97.

ordusuna katıldı. Ancak 1038 yılında buraya gelen ikinci Oğuz kabileşi Hezebânî Kürtlerine saldırınca Vehsudan Hezebânî lideri Ebü'l-Heyca b. Rebibüddevle ile birleşerek bu Oğuz Türklerine saldırdı ve onları bölgeden uzaklaştırdı.⁷⁰

Vehsudan, 1054 yılında bölgeye gelen Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e itaat etti. Fakat oğlu Ebu Nasr Memlân 1059'da Selçuklulara başkaldırdı. Uzun süre Tebriz'i kuşatmak için çaba sarfeden Tuğrul Bey, 1062 yılında Revvâdîleri itaat altına aldı.⁷¹ Böylece Erdebil şehri, Selçuklu Türklerinin eline geçmiş oldu.

Tuğrul Bey zamanında Selçukluların hakimiyetine giren bölgelerin hakimiyeti, Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'a verildi. Alparslan kardeşinin hükümdarlığını kabul etmeyerek başkent Rey'de tahta oturdu. Ardından babasının ve amcasının topraklarını birleştirdi. Artık Erdebil ve havalisi Sultan Alparslan'ın hakimiyetindeydi. Sultan Alparslan ve oğlu Melikşah dönemlerinde devletin sınırları doğuda ve batıda genişledi. Melikşah'ın oğlu Berkıaruk döneminde 1093 yılında İsfahan ve Fars eyaletleri dolayısıyla da Erdebil bölgesi Terken Hatun ve oğlu Mahmud'a bırakıldı. Bir yıl Terken Hatun ve oğlu Mahmud'un yönetiminde kalan bölge, her ikisinin de 1094 yılı içinde ölmesiyle yeniden Berkıaruk yönetimine geçti.⁷²

Büyük Selçuklu Devleti'nde eyaletlerin kontrolü valiler ve beyler vasıtasıyla yönetilmekteydi. Irak Selçukluları dönemine denk geldiğinde ise Erdebil ve havalisinin idaresi “*Bişkin*” ve “*Balak*” adında iki Türkmen beyinin elindeydi. Bu beyler, Irak Selçuklu Sultanı Sultan Mesud ile kardeşi Tuğrul'un saltanat mücadelesine müdahil oldu. Bu mücadelede Tuğrul'un tarafında yer alarak Sultan Mesud'un kuvvetlerini kumanda eden Aksungur ile Erdebil'de savaştılar. Neticede Aksungur muzaffer olsa da Erdebil'i zapt edemedi geri çekildi.⁷³ Tuğrul uzun yıllar taht için mücadele etti ve neticede 1192 yılında başa geçen Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul, Harezmşahlarla mücadele esnasında öldürülünce Irak Selçukluları da tarih sahnesinden silinmiş oldu.⁷⁴

⁷⁰ Tomar, a.g.m., s. 36.

⁷¹ Tomar, a.g.m., s. 36-37.

⁷² Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 367-371.

⁷³ Muhammedoğlu, "Erdebil", s. 276; Bala, a.g.m., s. 289-290.

⁷⁴ Faruk Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 387.

Azerbaycan Atabegleri olarak da bilinen İldenizliler, 1148-1225 yılları arasında bölgede hâkimiyet kuran Türk-İslam hanedanı oldular. Şemseddin İldeniz tarafından Azerbaycan bölgesinde kurulan Atabeylik, Atabeg Özbek'in vefat ettiği 1225 yılına kadar Erdebil ve civarında hâkimiyetini sürdürdü. Özbek'in ölümünden hemen önce bölgeye Harezmsahlar hâkim oldu. Atabeg Özbek, Celaleddin Harezmsah'ın önünden kaçarak Gence'ye sığındı ve burada üzüntüsünden öldü. Özbek'in yerine geçen oğlu II. Kızıllarlan döneminde ise hanedan çoktan fiili olarak dağılmaya başlamıştı. Harezmsahlar ise Moğolların gelişine kadar bölgede kaldılar.⁷⁵

Erdebil, Selçuklular döneminde pek çok mücadeleye tanıklık etmesine rağmen, dönemin metropol olan kentlerinden biriydi. Moğollar her yeri yakıp yıkarak harabeye çevirerek Hemedan'dan Azerbaycan'a, Azerbaycan üzerinden de Erdebil bölgesine geldiler. Erdebil şiddetle mukavemet gösterdi ve onların taarruzunu iki defa püskürtmeye muvaffak oldu. Ancak üçüncü taarruzda mağlup olunca şehir Moğollar tarafından tahrip edildi. Şehir civarındaki Türk boyları yerlerinde kaldılar, ancak yeni gelen Türk ve Moğol göçebeleri ile yaylak ve kışlaklarını bölüştükleri için, kısmen başka yerlere göçenler de oldu. Şehir, İlhanlılar devrinde eskisinden daha güçlü şekilde inşa ve imar edildi. Nüfusça kalabalık bir şehir olarak yeniden ticari ve askeri merkezlerden biri haline getirildi. Bu dönemde bütün Azerbaycan'da olduğu gibi Erdebil ve çevresinde de Türk nüfusu 4-5 misli arttı. Yeni gelen Türk grupları eskiden burada olanlarla beraber ziraat ve hayvancılıkla meşgul oldular.⁷⁶

2. Doğumu ve Çocukluğu

Safiyüddin Erdebilî'nin asıl adı, İshak b. Cebrâil'dir. 1252 yılında Hazar Denizi'nin güney batısında bulunan Erdebil'e bağlı Gelhoran⁷⁷ köyünde, ailesinin yedi çocuğundan beşincisi olarak dünyaya gelmiştir.⁷⁸ Babasının adı Eminüddîn Cebrail⁷⁹'dir ve Safiyüddin altı yaşında iken ölmüştür. Annesi Erdebil'in

⁷⁵ Gülay Ögün Bezer, "İldenizliler", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 83-84.

⁷⁶ Bala, a.g.m., s. 290.

⁷⁷ Gelhoran köyü, Erdebil'in güneybatısında bugün de varlığını sürdürmektedir.

⁷⁸ Sönmez Kutlu -Nizamettin Parlak, *Makâlât -Şeyh Safî Buyruğu-*, İstanbul 2008, s. 17

⁷⁹ Franz Babinger, Safiyüddin Erdebilî'nin biyografisini ele aldığı makalesinde şeyhin babasının isminin "Şeyh Ebû'l-Feth" lakabıyla bilinen Kemaleddin Arabşah, annesinin de Davlati(Devletî) olduğunu yazmaktadır. (Franz Babinger, "Safiy-ed-Din", *İA*, X, İstanbul 1966, s. 64.) Ancak R. Öngören bunu kabul etmemekte ve F. Babinger'in babasının Kemal-ed-Din Arabşah olduğu

köylerinden biri olan Baruk⁸⁰'tan Ömer Barukî'nin kızı Devletî'dir. Kendisinden önce Muhammed, Selahüddîn, İsmail(Salih Âbid Hâc) ve bir kız kardeşi, sonrasında da Yakûb ve Fahreddîn Yusuf isminde kardeşleri doğmuştur.

Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddin Erdebilî'nin doğumu ile ilgili olarak annesinin doğumdan üç gün önce hastalandığı ve üç gün boyunca baygın yattığı, hastalığının sebebini sorduklarında da kendisine dünyanın çok gürültülü ve çok parlak geldiğini söylediği yazılmaktadır. Ayrıca başka bir rivayette doğduğu gece sabaha yakın dünyanın aydınlandığı, etrafı nur kapladığı ve ardından muazzam büyüklükte bir güneşin doğarak, doğuyu batıyı her yönü aydınlattığı, doğumunu izleyen süreçte de şeyhin bütün yakınlarına bereket ve rahatlık ihsan edildiğinden bahsedilmektedir.⁸¹ Bu rivayetin içeriğinden de anlaşılacağı üzere her tarikat şeyhine atfedilen menkıbelerden biri karşımıza çıkmaktadır ve Hz. Muhammed'in doğumu esnasında meydana gelenlere eşdeğer bir rivayet yaratılmaya çalışıldığı aşikârdır.

Safiyyüddin Erdebilî, *Safvetü's-Safâ*'da çocukluk çağından beri diğer çocuklardan farklı biri olarak tasvir edilmiştir. Eserde, Allah'ın daha çocukluğunda ona peygamberlik verdiği, ezeli ve ebedi teveccühünün onun üzerinde olduğu, çoluk çocuğa karışıp oynamaktan nefret ettiği ve onlardan uzak durduğu, oynadığında ise daima şahlık (saltanat-hükümdarlık) kurası ona çıktığı, oyunlarda sürekli padişah olduğu, diğer çocuklar tarafından saygı duyulduğu yazılmaktadır.⁸²

Safiyyüddin Erdebilî'nin çocukluğunda bir gün yüzünün bir yarısı görünen bir yarısı görünmeyen bir adamın kendisine doğru geldiğini gördü. Adam, ona bir tokat attı ve gübreli yemek yememesini söyledi. Safiyyüddin annesinin pişirdiği gübreli yemeği yemeyi bırakınca onsekiz gün hasta yattı ancak başına gelen durumu kimseye anlatmadı. Hiçbir tedavi işe yaramadı, günden güne kötüleşmeye başlayınca en

görüşünün yanlış olduğunu yazmaktadır. R. Öngören'e göre ise babasının adı Eminüddin Cebrail, dedesinin adı Salih b. Kutbüddin Ebu Bekir'dir. (Öngören, "Erdebilî",s. 477.)

⁸⁰ Günümüzde de varlığını sürdüren bu köy "Barough" şeklinde yazılmaktadır. Erdebil Eyaleti içinde yer alan köy, Erdebil şehrinin kuzeybatısında bulunmaktadır.

⁸¹ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 58-59.

⁸² Serap Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, I, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 233-234.

sonunda durumu annesine anlatmaya mecbur oldu. Annesi onun için gübresiz yemek pişirmeye başladı ve onu yiyince durumu düzeldi. Bu arada abisi Salih Âbid Hâcî İsmail, ayrı ayrı yemek pişmesini yasakladı ve Safiyyüddin'i döverek zorla gübrelî yemek yemeye zorladı. Ama o sürekli kendisini gübrelî yemekten men eden adamı gördüğü ve ondan korktuğu için gübrelî yemeği yememek için direndi. Artık abisinin dayacağına dayanamayınca gübrelî yemekten bir lokma aldı. Bunun üzerine iki avuç kadar kan kustu. Bu durumu gören abisi yaptığından pişman oldu, Safiyyüddin'in başını ve gözünü öperek ağladı. Olanlardan sonra ona farklı bir gözle bakmaya başladı.⁸³

Safiyyüddin Erdebilî, temizliğine düşkün, ibadetle meşgul bir çocuktur. Allah onun üzerindeki hicâb perdesini kaldırdı. Baktığında melekleri görüyordu. Havada birçok acayip ve garip kuş suretinde varlıkları görürdü. Yanındakilere bunlar ne tür kuşlardır diye sorar, onlar da o kuşları göremedikleri için cevap veremezlerdi.⁸⁴

Bir gece rüyasında, Erdebil'in en büyük camisinin kubbesinde olduğunu, güneş ışığının dünyanın her yerine yayıldığını ve baktığında ise o güneşin kendi başının ve yüzünün üzerinde durduğunu gördü. Rühayı annesine anlattığında annesi ona "*Sen Şeyh olacaksın, bütün alem senin terbiye ve irşadından aydınlanacak ve nurlanacak.*" dedi. Başka bir rüyada da elindeki bir çok fidanı diktiğini, bu fidanları dikerken veya elinden yere düşerken hemen yere saplanıp yeşermeye başladığını gördü. Bu rüyayı da annesine anlattı. Annesi de rüyayı müritlerinin ve çocuklarının çok olacağına yordu.⁸⁵

Bir gün Safiyyüddin Erdebilî'yi bir kişi elinden tutarak, Kelhoran köyü civarındaki bir tepede bulunan büyük bir zatın türbesine götürdü. Oradaki mezar taşlarını dolaştırdı. İnsanlardan bazılarını rahat bazılarını ceza ve sıkıntı içinde gördü. Henüz daha bir çocuk olduğu için olan biteni kavrayamadı. Ancak o günlerde vefat etmiş olan köy halkından birini görünce ölümlerin hallerini gördüğünü anladı, dehşete kapıldı ve hastalandı. Durumu kimseye anlatmadı ve halktan uzaklaştı. Annesi

⁸³ Şah, a.g.t., I, s. 235-237.

⁸⁴ Şah, a.g.t., I, s. 237-238.

⁸⁵ Şah, a.g.t., I, s. 238.

tedavisi için bütün tabibleri toplamasına rağmen hiçbir tedavi durumunun düzelmesinde etkili olmadı. En sonunda durumunu anlattığında annesi onun derdinin dermanının tabiblerde değil evliyaullahta olduğunu anladı. Ondan sonra civardaki şeyhleri çağırdı ve onları ağırladı. Şeyhler gelip onun halini duyduklarında hiç birinin konuşmaya ve anlatmaya dilleri varmaz, az konuşur daha çok onu dinlerlerdi. Ancak Safiyyüddin Erdebilî'nin hali gittikçe ağırlaştı, yine de bir derman bulunamadı.⁸⁶

Safvetü's-Safâ'da yer alan bu rivayetlerde Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'ye çocukluk çağından itibaren kutsiyet atfedilmeye çalışılmıştır. Tıpkı Hz. Peygamber'in çocukluğuna dair rivayetlerinde olduğu gibi Safiyyüddin Erdebilî de küçük yaştan itibaren kötülüklerden uzak tutulduğu, diğer çocuklardan üstün özelliklere sahip olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

D. Eğitim Süreci

Safiyyüddin Erdebilî henüz altı yaşında iken babası vefat ettiği için onun eğitimi ile ilgili, faziletli, takva sahibi ârif bir kadın olan annesi Devletî Hanım ilgilendi. Annesi onu çocukların oyunlarından alıp mektebe yüksekokula gönderdi. Safiyyüddin Erdebilî eğitimi süresince edeb, âdâb, farz, sünnet, Kur'ân, Şiir, nükte ve latifeleri öğrendi. Arapça, Farsça, Türkçe ve Moğolca gibi dillerin de eğitimini aldı.⁸⁷

Bir mürşidin yanında bulunmasından evvel gece gündüz ibadetle meşgul olan Safiyyüddin Erdebilî, zamanının çoğunu Şeyh Ferec Erdebilî⁸⁸, Şeyh Ebu Saîd Erdebilî⁸⁹ ve Rûkn Muhyiddin Erdebilî⁹⁰'nin mezarlarında geçirir, orada sürekli namaz kılardı.⁹¹ Bir müddet sonra bu mezarların başında geçirdiği vakit ona yetmemeye başladı ve kendisine bir mürşit bulmak istedi. O dönemde Allah'ın evliyalarının Sebelân dağında bulunduğu dair bir söylenti çıkmıştı. Safvetü's-Safâ'daki bilgilere göre Safiyyüddin Erdebilî, kendisine bir mürşid bulmak amacıyla,

⁸⁶ Şah, a.g.t., I, s. 241-242.

⁸⁷ Şah, a.g.t., I, s. 234.

⁸⁸ Cüneyd-i Bağdâdî'nin müritlerinden bir şeyhtir.

⁸⁹ Cüneyd-i Bağdâdî'nin müritlerinden bir şeyhtir.

⁹⁰ Şeyh Şehabeddîn Sühreverdî'nin müritlerindedir.

⁹¹ Şah, a.g.t., I, s. 243.

bu dağa iki defa gitti. İkinci gidişinde âdet üzere dağın zirvesinden teberrük olarak yanına su ve toprak aldı. Dağın ortasında bir dereye ulaştı. Orada eline ok ve yayını almış, sandalyeye oturmuş yalnız bir Türk gördü. Türk Safiyyüddin'e Moğolca konuşarak "gel" dedi. Ona elindekileri sordu. Dağın zirvesinden teberrük⁹² olarak aldığını söyleyince Türk Safiyyüddin'e onları döktürdü ve ona "*Dağda, taştta ne bereket olur? Sen bu işten kaşmış veya kaçyorsun veya tembel birisin. Bu sefer seni affediyorum. Eğer bir daha gelirsen seni vururum*"⁹³ dedi.⁹⁴

Erdebil'de uzun süre kendisine mürşid bulamayınca, annesinden izin alarak şeyh bulmak amacıyla yola çıkmak istedi. Ancak annesi buna izin vermedi çünkü oğullarından Muhammed'i Şiraz ve Hürmüz tarafına ticarete gittiği sırada kaybetmişti ve Safiyyüddin'den de ayrı kalmaya dayanamazdı. Aradan uzun bir müddet geçtikten sonra Safiyyüddin Erdebilî, mal mülk hevesiyle Şiraz'a gidip, orada evlenerek yerleşen diğer abisi Salahüddin Reşid'i bulmak bahanesiyle annesinden izin alarak yola çıktı. Bahanesi abisini bulmaktı ancak asıl amacı kendisine mürşid aramaktı.⁹⁵

Şiraz'da yaşadığını duyduğu Şeyh Necîbüddin b. Büzgaş⁹⁶'ın yanına gitmeye karar verdi. Şiraz'a gittiğinde adı geçen şeyhin vefat ettiğini öğrendi. Bir müddet Şiraz'da kalan Safiyyüddin Erdebilî, Mader Süleyman Camii'nde (Süleyman Ana Camii) bulunan Şeyh Abdullah Hafifî ve Ebu Zer'e Erdebilî Türbesi⁹⁷'nde yaşadı. Burada Necîbüddin'in yerine geçen oğlu Şeyh Zahîrüddin Abdurrahman, Şeyh Sa'di-i Şirazî, Mevlana Radiyyüddin el-Maliki, Rükneddin el-Maliki, Şeyh Rükneddin Beyzavî ve Emir Abdullah Farsi gibi alim ve mutasavvıflarla görüştü. Mevlana Radiyyüddin el-Maliki'nin tefsir derslerine katılarak icazet aldı. Emir Abdullah

⁹² Teberrük, bir şeyi uğur ve bereket saymak demektir.

⁹³ Sebelân Dağı, Zerdüş'tün zamanının büyük bölümünü geçirdiği ve Avesta kitabını bu bölgede yazdığı düşünüldüğünden dolayı Zerdüş dini için önemli bir yerdir. (Dr. A. Medyalı, *Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma Zerdüş ve Öğretisi*, Stockholm 1991, s. 25.) Bu şekilde bir Türk'ün onun karşısına çıkması hem Türklerle tarikatın bağına Safiyyüddin Erdebilî'nin çocukluğuna dayandırmakta hem de onun korunmuşluğuna vurgu yapmaktadır.

⁹⁴ Şah, a.g.t., I, s. 245-246.

⁹⁵ Şah, a.g.t., I, s. 247-248.

⁹⁶ Necîbüddin b. Büzgaş'ın tam künyesi Necîbüddin Ali b. Büzgaş b. Abdullah eş-Şirazi'dir. Sühreverdiyye tarikatının Büzgaş'ıyye kolunun kurucusudur. (Bkz. Reşat Öngören, "Necîbüddin b. Büzgaş", *DİA*, XXXII, 2006, s. 489-490.)

⁹⁷ Burada türbe kelimesi muhtemel olarak zaviye yerine kullanılmıştır.

Farsî'nin tavsiyesi üzerine Gilan bölgesinde faaliyet gösteren Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin yanına gitmeye karar verdi ve dört ay sonra Gilan'a ulaştı. Bu sırada yirmi beş yaşında olduğu, şeyhin de altmış yaşında bulunduğu belirtildiğine göre şeyhe intisabı 1276 veya 1277 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. 1301 'de vefat eden şeyhinin yanında yirmi beş yıl kaldığının belirtilmesi de bu tarihleri teyit etmektedir.⁹⁸

1. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin Hayatı

İbrahim Zahid-i Gilanî, 615/1218 yılında Hazar Denizi'nin güneybatısında yer alan Gilan bölgesinin Siyavrud şehrinde doğmuştur. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin atalarından birçoğunun şeyh olduğu söylenmektedir ve ataları Horasan'dan Sencan'a gelmişler, Bîdâr el-Kürdî de Sencan'dan Gilan'a gelerek buraya yerleşmiştir.⁹⁹

İbrahim Zahid-i Gilanî, eğitimine Gilan'da başlamış, daha sonra Sühreverdiyye halifelerinden olan Sadi Şîrâzî'nin müridi olmuştur. Bir müddet Sadi Şîrâzî'den eğitim aldıktan sonra, şeyhinden aldığı tavsiye ile Şiraz'dan Muğan'a giderek Seyyid Cemâleddin-i Tebrizî'ye intisap etmiştir.¹⁰⁰

İbrahim Zahid-i Gilanî, elinin emeğiyle geçinir ve kimseden yardım kabul etmezdi. Şeyhi Cemâleddin-i Tebrizî ile birlikte tarlada çalışıp, ürettiklerini pazara götürüp satardı. Zahiri ilimlerde geniş birikimi olan İbrahim Zahid-i Gilanî'nin dervişlerin cezbe ile semâa kalkmalarını benimsememesi, onlarla semâ yapmaması ve şeyhinden bu hususta eziyet dahi görmesine rağmen şeyhi Cemâleddin-i Tebrizî, kendisine hilafet verdi. Şeyhi Cemaleddin Tebrizî'nin vefatından yirmi yıl sonra Gilan'ın kuzeyindeki Güştâsfi'de irşad vazifesine başladı.¹⁰¹ İbrahim Zahid-i

⁹⁸ Ahmed Tacbaş, *Tarih-i Safeviyye*, İntişârât-ı Nevid-Şiraz, Şiraz 1372 , s. 11; Öngören, "Erdebil", s. 478; Bilal Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, Güz 2008, s. 206.

⁹⁹ Mustafa Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylânî", *DİA*, XXI, s. 359.

¹⁰⁰ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 359; Mehmet Rıhtım-Mustafa Tatçı, *Halvetiyye Sufiliği*, Qafqaz Üniversitesi, Qafqaz Araştırmalar Enstitüsü Yayınları No: 19, 2014, s. 13-14.

¹⁰¹ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 359; Rıhtım- Tatçı, a.g.e., s. 13-14.

Gilanî'nin *İmâm'ül-Halvetîyye* sıfatına nazaran Halvetiyye tarikatı müritlerinden de olduğu bilinmektedir.¹⁰²

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, Gilan'da irşad vazifesini yaparken ona intisap etmiştir. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî Şiraz'a giderken Safiyyüddin Erdebilî de onunla birlikte Şiraz'a gitmiştir. Fakat bir müddet sonra İbrahim Zahid-i Gilanî onu irşad göreviyle Meraga'ya gönderdi.¹⁰³ Safiyyüddin Erdebilî, asıl eğitimini aldığı, Ârif-i bi'l-Hakk¹⁰⁴ unvanını almasında etkili olan ve Safevî tarikatının temellerini atmasında yol gösterici olan Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin yaklaşık 22 yıl müritliğini yapmıştır. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, şeyhinin kızıyla evlenerek damadı olmuş, ölümünden sonra da yerine geçmiştir. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, Safiyyüddin Erdebilî'nin tasavvuf yolunda ilerlemesine katkıda bulunarak, kendi tarikatının temellerini atmasına öncülük etmiştir.¹⁰⁵

Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, 85 yaşında 1301 yılında Güştâsfî'de rahatsızlanınca damadı ve en yakını olarak gördüğü Şeyh Safiyyüddin Erdebilî tarafından doğduğu Siyavrud'a götürülmüş, iki hafta sonra burada vefat etmiştir.¹⁰⁶

E. Evlilikleri ve Çocukları

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin İbrahim Zahid-i Gilanî'nin kızı Bibi Fatıma ve kendi köylüsü olan Gelhoranlı Ahi Süleyman'ın kızı olmak üzere iki karısı vardı.¹⁰⁷ Bu iki evliliğinden 5'i erkek 1'i kız 6 çocuğu oldu. Safvetü's-Safâ'ya göre Bibi Fatıma, babasının tekkesinde cereyan eden meslekî meselelerde söz sahibi olan bir kadın olarak tasvir edilir. Şeyh Safiyyüddin ile Bibi Fatıma'nın evliliğinden Muhyiddin(ö. 1324/724), babasının halefi olan Sadrüddin Musa (d. 27 Nisan 1305 /1 Şevval 704, ö. 1392/794) ve Ebu Said doğdu. İsmi kaynaklarda geçmeyen ikinci

¹⁰² Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul Kasım 1969, s. 205-206.

¹⁰³ Öngören, "Erdebilî", s. 477.

¹⁰⁴ Ârif-i bi'l-Hakk, Tanrı'yı bilen kişi manasındadır.(Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 23. Baskı, Ankara 2006, s. 38.)

¹⁰⁵ Rihtim- Tatçı, a.g.e., s. 13-14.

¹⁰⁶ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 360.

¹⁰⁷ Babinger, a.g.m., s. 64; Öngören, "Erdebilî", s. 478.

hanımından ise Alaeddin, Şerefeddin ve bir kız çocuğu dünyaya geldi. Kızını, Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin oğlu Şeyh Şemseddin ile evlendirdi.¹⁰⁸

F. Günlük Hayatı

Şeyh Safiyyüddin'in günlük yaşantısı ile ilgili bilgilere Safvetü's-Safâ'nın "Günlük Hayat" başlığını taşıyan sekizinci bölümünün onsekizinci faslında yer verilmiştir. Eserin bu kısmında Şeyh Safiyyüddin (Kaddesallahu Sırrahu el-Aziz¹⁰⁹)'in geceyi beş bölüme ayırarak ilk bölümde, taat ve ibadetle meşgul olduğu, ikinci bölümde, istirahat ettiği, üçüncü bölümde yine ibadetle meşgul olduğu, dördüncü bölümde yine istirahat ettiği, beşinci bölümünde de yine ibadet ettiği kaydedilmiştir. Ömrünün son dönemlerinde gecesini bu şekilde beşe bölen Şeyh Safiyyüddin Erdebilî gençlik yıllarında ise sırtını yere koymamıştır. Şeyh Safiyyüddin gündüzleri de sabah namazını kıldıktan sonra evradla ve zikirle meşgul olmuş, güneş doğduktan sonra yine namaz kılmış, ardından da halvete girip Kur'an okumakla meşgul olmuştur. Kur'an okuduktan sonra tekrar namaz kılan Şeyh Safiyyüddin kendisine getirilen yemekten ihtiyacı kadar yiyip, dışarı çıkarak öğle namazına kadar olan vaktini müritlerinin terbiyesine ayırmıştır. Hatta bazen yemek yerken bir Müslüman geldiğinde, yemeği bırakıp onunla ilgilenmiştir. Öğle namazını kıldıktan sonra ikindiye değin yine halkı irşad etmeye ve onlara doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Genelde konuşmalarını, halka iyiliği emretmek kötülükten sakındırmakla ilgili konulara ayırmıştır.¹¹⁰

G. Ölümü

Safvetü's-Safâ'da yer alan Şeyh Sadrüddin Musa'nın rivayetine göre Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin hastalığı ve nedeni, çok ibadet ettiğinden ve kendisine getirilen yemekten sadece iki kaşık almak suretiyle az yemek yemesinden dolayı vücudunun çabuk yaşlanması, ibadetleri esnasında uzun müddet abdest bozması

¹⁰⁸ Babinger, a.g.m., s. 64; Öngören, "Erdebilî", s. 478.

¹⁰⁹ Kaddesallahu Sırrahu: Allah onun kabrini pak etsin(Şeyx Safi Təzkiresi-Səfvətüs-Səfa'nın XVI Əsr Türk Tərcüməsi-, ed. Möhsün Nağısoylu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı Nurlan 2006, s. 23.), Allah sırrını kutlu kılınsın, Allah sırrını kutsal(pak-temiz) kılınsın gibi manaları vardır.

¹¹⁰ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 19-20.

ve bu sebepten sindirim sisteminin bozulmasıdır. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin bir keresinde dört gece gündüz bir kere bile abdest bozmadığını rivayet eden Şeyh Sadrüddin Musa, yine aynı şekilde Şeyh Safiyyüddin'in Gazan Han ile görüşmesi esnasında ondört gün, Vezir Gıyaseddin ile Tebriz'deki görüşmesinde yirmi beş gün abdest bozmadan ibadet ettiğini söylemektedir.¹¹¹ Verilen bu sürelerin abartılı olduğu aşikar olsa da bu bilgilerden Şeyh Safiyyüddin'in uzun müddet abdest bozmadan ibadet etmeye gayret gösterdiği sonucuna ulaşabiliriz.

Şeyh Safiyyüddin hastalığı esnasında da ibadetini terk etmeyerek, ayakta duramayacak halde olmasına rağmen iki kişiden yardım alır yine de namazını ayakta kılmaya özen göstermiştir.¹¹²

Belli dönemlerde nükseden ve bir yıldan fazla süren hastalığının ilerleyen safhalarında yemek yiyemez, yese dahi hemen istifra eder hale gelmiştir. Bu aşamada sadece su ve suya karıştırdığı nobat ve kant¹¹³ ile beslenmeye başlamıştır.¹¹⁴

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, hastalığının ortaya çıkmasından sonra oğlu Sadrüddin Musa'yı halef bırakarak Hacca gitmiş ve Hac dönüşünde de hastalığının ilerlemesi neticesinde 12 Muharrem 735(12 Eylül 1334) pazartesi günü sabah namazından sonra ölmüştür. Hastalığının son iki gününde tek kelime etmemiş yalnızca *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* demiş ve Kur'an okumuştur. 82 yaşında iken Erdebil'de vefat eden Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin cenazesinin gasil ve tekfin işlemlerini Şeyh Cemaleddin İsfahanî¹¹⁵ yerine getirmiştir.¹¹⁶

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin normal hayatında ve hastalığında en çok huzur bulduğu ve saatlerce oturup dinlendiği yer olan evinin önündeki söğüt ağacının altına 13 Muharrem Salı günü defnedilmiştir.¹¹⁷

¹¹¹ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 970-971.

¹¹² İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 975.

¹¹³ İran'a özgü iki farklı şeker türü.

¹¹⁴ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 975-976.

¹¹⁵ Şeyh Cemaleddin İsfahanî, Safeviyye tarikatı müritlerinden ve Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin hastalığı sırasında ona en çok yardımcı olan kişidir.

¹¹⁶ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 985; Babinger, a.g.m., s. 64.

¹¹⁷ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 986.

Onun haziresi ve dergahı oğlu Sadrüddin zamanından itibaren yavaş yavaş bir ziyaret yeri haline geldi.¹¹⁸ Şeyh Zahid'in çocukları ile oğlu Sadrüddin arasında, kendisine haleflik ve tekkeye ait vakıfların durumu konusunda bazı sorunlar yaşandıysa da, bunların bir kısmı Moğolların müdahalesiyle çözüldü. Bununla birlikte tekkenin idaresi onun soyundan gelenlerce sürdürüldü.¹¹⁹

H. Eserleri

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Türkçe, Farsça ve Arapça eserler yazdığı ve Şiîrler söylediği bazı kaynaklarda yer alsa¹²⁰ da, bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır. Ona ait olduğu söylenen ve günümüze ulaşabilen eserler ise, doğrudan kendisi tarafından yazılmayan, sonradan talebeleri ve müritleri tarafından, onun görüşlerinin kaleme alındığı eserlerdir. Bu eserlerden en çok bilgi sahibi olunan İbn Bezzaz'ın yazdığı *Safvetü's-Safâ*'dır. Şeyh Safiyyüddin'e atfedilen kitaplar birbirleriyle bağlantılıdır. Bu kitaplar farklı müellifler tarafından Şeyhin görüşlerini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Her ne kadar değişik müellifler tarafından kaleme alınmış olsa da Şeyh'in görüşlerini ifade ettiklerinden dolayı içerik olarak bu eserlerin birbirine benzediği ve bu anlamda da birbirleriyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Hatta *Menâkıb* ya da *Makâlât* adlı eserlerin *Safvet'üs-Safâ*'nın dördüncü bölümünü oluşturduğu, *Kara Mecmua* adlı eserin ise aslında *Makamât ve'l-Makâlât* olduğu, bunların iki farklı eser gibi algılandıklarına dair görüşler vardır.¹²¹ Bu eserlerin, doğrudan Şeyh'in kendisi tarafından ele alınmadığı için pek çok nüshası vardır. Bu farklı nüshaların muhteviyatı ise haliyle zaman içinde de değişikliğe uğradı.

1. Safvetü's-Safâ

Şeyh Safiyyüddin'in fikirlerini en güvenilir şekilde bize aktaran eser, ölümünden yaklaşık 20 yıl sonra İbn Bezzaz'ın kaleme aldığı *Safvetü's-Safâ*'dır. Ancak bu eserin de Safeviler döneminde daha çok Şiî fikirler yerleştirilerek

¹¹⁸Osman Özgüdenli, "Şeyh Safiü'd-Dîn Erdebilî'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul Eylül 2001, s. 52.

¹¹⁹ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 20.

¹²⁰ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 22.

¹²¹ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 25.

değiştirilip tahribata uğradığı bilinmektedir. Eserin Gaziantep nüshası muhtemelen üzerinde oynanmamış müellif nüshasından çevrilmiş olması sebebiyle şu ana kadar en güvenilir olandır.¹²²

Eserin müellifi İbn Bezzaz Şeyh Safiyyüddin'in oğlu Şeyh Sadreddin'in mürididir ve onun tavsiyesi üzerine eseri, tanıkların dilinden ve halktan güvenilir kişilerden bilgi toplayarak yazdı. Eseri yazmaya başladığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Ancak Safvetü's-Safâ'dan elde edilen bilgilere göre kitabını Şeyh Sadrüddin orta yaşlarında iken başlayıp, yavaş yavaş yazarak 1358 yılında tamamladı.¹²³ İbn Bezzaz eserinin adını *Mevâhibi's-Seniyye fî Menâkıbı's-Safeviyye* veya *Safvetü's-Safâ* adını verdi. Her iki isim de eserin başında yer almaktadır.

Safvetü's-Safâ on iki bölümden oluşmaktadır. İlk dibâce ile başlar, ardından iki kısımdan oluşan Mukaddime gelmektedir. Eserin Birinci bölümünde Şeyh Safiyyüddin'in hayatının başlangıcındaki hadiselerden bahsetmektedir. Nesebi, doğumu, çocukluğu, talebeliği, Şeyh İbrahim Zahid'in yanına ulaşması gibi konuları içermektedir. On bir fasıldan oluşur. İkinci bölümünde şeyhin sıkıntılara maruz kalan insanların kurtulmasına yönelik kerametlerinden üç fasılda bahsedilmektedir. Üçüncü bölümünde yine üç fasılda cemâl ve celâl yönüyle ilgili kerametlerinden bahsedilir. Dördüncü bölümde altı fasılla Şeyh'in Kur'an'a, Hadis'e ve ariflerin sözlerine ilişkin yaptığı tahkikleri verilmektedir. Beşinci bölümde hayvanlar ve hayvanlar haricindeki şeylerle ilgili kerametleri üç fasılda anlatılmaktadır. Altıncı bölüm, Şeyhin semâsı ve vecdi hakkındadır. Yedinci bölümde yine şeyhin çeşitli kerametleri verilir. Beş fasıldır. Sekizinci bölümde şeyhin mezhebi, mücahedesi ve riyâzâtı gibi değişik konularda bilgi vermektedir. Yirmi yedi fasıldan oluşur. Dokuzuncu bölümde iki fasılla hastalığını ve vefatını anlatır. Onuncu bölüm, şeyhin ölümünden sonra vuku bulan kerametlerini verir. Üç fasıldır. Onbirinci bölümde

¹²² Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 22.

¹²³ Serap Şah, "İbn-i Bezzaz, Safvetü's-Safâ, mukaddime ve tashîh: Gulâm-Rıza Tabâtabâî, Mevd, Dânişgâh-i Âzâd İslâmî 1994" *Tasavvuf*, 20, Ankara 2007, s. 409-410.

azameti, şöhreti ve halifelerinden bahsedilmektedir. Sonuncu bölüm ise müritlerin menkıbeleri hakkındadır. İki fasıldan oluşur.¹²⁴

Eser Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin yanı sıra şeyh İbrahim Zahid Geylânî ile çağdaş Mevlâna Şemseddin Akmiyunî ve Şemseddin Kâseger Erdebilî gibi şeyhler hakkında da bilgi vermektedir. Eserde sadece ekâbirin değil muhtelif tabakaların hayatlarına dair de bilgiler vardır. Örneğin Azerbaycan'ın geçim kaynağı, çiftçilerin durumu, Erdebil ve yakın köyler hakkında da bilgi sunulmaktadır.¹²⁵

2. Menâkıb

İslam aleminde, çeşitli sahalarda temayüz etmiş kişilerin terceme-i hallerinden bahseden birçok eser telif edildi. Velilerin kerâmetlerini, örnek hâl, hareket ve yaşama şekillerinin anlatıldığı söz ve tavsiyelerinin nakledildiği eserlerin genel adı olan Menkıbeler ilk önce tasavvufî tabakat kitaplarında ve evliya tezkirelerinde yer aldı. XI. asırdan itibaren önce Arapça, sonraları Farsça ve Türkçe büyük bir menakıb edebiyatı meydana geldi. Makâlât, daha sonra bu tarz kaynakların genel adı haline geldi.¹²⁶

Makâlât adlı eseri, Şeyh Safiyyüddin'e nisbet edilen eserlerin başında gelmektedir. Bu eserden ilk bahseden İbn Bezzâz et-Tevekkülî, bu eser hakkında şunları demektedir: "Şeyh Safiyyeddin Menakıbı, mevhibe-i rahmanî ve letâyif-i sübhani bir kaynağa dayanmakta ve bu eserin ünü her tarafta bilinmektedir. Böyle bir eser, değerini "Kutupların Sultanı" olarak nitelendirilen Şeyh Safi'nin doğruya ve hakka ulaştıran sözlerinden, Hakk'ın burhanı olan ifadeleri ve dosdoğru sözlerinden dolayı elde etmiştir. "

Safvetu's-Safâ'nın dördüncü bölümünün önemli bir kısmının Şeyh Safi'ye ait Makâlât veya Menâkıb adıyla bilinen eserden alındığı bilinmektedir. Çünkü İbn Bezzâz, babası Mevlânâ Şemsüddin Tevekkül Vâiz Erdebilî'yi tanıtırken şu ifadeyi kullanır: "Bu Menâkıb'ın Fârisîsini cem' idenün üstâdıdır." Buradan yola çıkarak

¹²⁴ Şah, a.g.m., I, s. 410.

¹²⁵ Şah, a.g.m., I, s. 411.

¹²⁶ Şah, a.g.m., I, s. 409.

Şeyh Safî'yle ilgili İbn Bezzâz tarafından yazılan Menakıb adlı bir eserin varlığı açıkça anlaşılmaktadır ve bu eserin Mevâhibü's-Seniyye veya diğer adıyla Safvetu's-Safâ olduğu açıktır. Bundan dolayı Safvetu's-Safâ'nın dördüncü bölümünün Kâşifu'l-Kulûb adıyla çevirisinde, gerek girişte gerekse eseri bitirirken Menakıb olarak bahsedilmektedir.¹²⁷

Menakıb adı *Mevâhibü's-Seniyye fî Menâkıbı's-Safevîyye*'nin kısa adı olarak tercih edilmiş olmalıdır. Bu durumda Şeyh Safî tarafından kaleme alınan bir eser değil, İbn Bezzâz'ın eserinin adı olarak anlaşılmalıdır.¹²⁸

Anadolu'da *Buyruk* olarak bilinen metinler incelendiğinde, Şeyh Safî'nin hayatını ve menkıbelerini ele almak için başkaları tarafından yazılmış eserler olduğu görülecektir. Buyruklar için Menakıb-ı Şeyh Safî ismi kullanıldığı gibi Şeyh Sadreddin ile Şeyh Safî arasında soru cevap şeklinde cereyan eden metinlere de Menakıb-ı Şeyh Safî adı kullanılmaktadır. Şeyh Safî'nin *Menakıbı* ile başlayıp evliyanın silsilesine ve diğer metinlerden farklı olarak Hacı Bektaş-ı Veli'nin şahsiyle ilgili bazı bilgilere yer veren *Şeyh Safî Vasiyetnamesi* adıyla bilinen sonraki bazı metinlerde de bulunmaktadır. Çeşitli adlar altında yer alan yazmalar, genelde muhtevası Safvetü's-Safâ'dan bağımsız olup daha çok Anadolu'da sonradan oluşturulmuş eserlerdir. Bunların Şeyh Safî'nin görüşleriyle ilişkisi olabilir, ancak onun kaleminden çıkmış değildir.¹²⁹

3. Makâlât (Makâmât ve'l-Makâlât)

Tasavvufta belli bir mertebeye gelmiş kişilerin kendilerinden önceki mutasavvıfların sözlerini ve kendi fikirlerini bir araya getirmeleri gelenek haline gelmişti. Bu oluşturdukları eserlere *Makâlât* adı verilmiştir. Bu Makâlâtı okumak ve orada yazanları günlük hayatlarında uygulamaya koymak büyük mutasavvıflar arasında iftihar meselesi olmuştu. Mutasavvıflar, ilahi sırlardan elde ettiklerine inandıkları şeylerin başkaları tarafından da bilinmesini istedikleri için, ilahi sırlar hazinesini toplayan anlamında *Gençname* adlı eserler yazdılar. Bunlar bu açıdan

¹²⁷ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 23.

¹²⁸ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 24.

¹²⁹ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 25.

Makâlât ile eş anlamlı olarak kullanıldılar. Buradan hareketle muhtemelen Şeyh Safi de Sufilik için önemli bir şahsiyet haline gelince ya kendisine ait bir Makâlât oluşturdu ya da müritleri tarafından şeyhlerinin sözleri kaleme alındı.¹³⁰ Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ı nasıl Bektaşiler için önemliyse Şeyh Safi'nin bu eseri de Kızılbaş Alevileri için önemli hale geldi. Safvetü's-Safâ'da yer verilerek korunması sebebiyle Şeyh Safi'ye ait olarak bize ulaşan en güvenilir kaynağın Makâlât olduğu düşünülmektedir. Burada yer alan bilgilerin Şeyh Safiyyüddin'e ait olduğu düşünüldüğü için de bu esere *Şeyh Safi Buyruğu* adı da verilmektedir.¹³¹

XVII yüzyılın İranlı Şîî sufilerinden Necibüddin Tebrizî'nin *Nurü'l-hidaye ve Maşdarü'l-Vilaye* adlı eserinin kaynakları arasında Safiyyüddin Erdebilî'nin Makâlât adlı kitabından bahsetmektedir.¹³² Fazli-yi İsfehânî, Efzel at-Tevârih adlı eserinde Şeyh Safi'nin Makâmât ve Makâlât olmak üzere iki eserinden bahsetmektedir.¹³³ Ancak bu görüş yanlıştır. Makâmât ve'l-Makâlât iki farklı eser değil tek bir eserin adıdır. Osmanlı arşivlerindeki 1727 tarihli Tapu tahrir defterlerine göre Şeyh Safi'nin Erdebil'deki türbesinde bulunan vakıf kayıtlarında *Makâlât-ı Şeyh Safi* adıyla bir esere rastlanmaktadır.¹³⁴

Safvetü's-Safâ'nın bu bölümü, bütünüyle Şeyh Safi'nin bazı Kur'an ayetleri ve bazı hadisler hakkındaki yorumlarına, tasavvufî görüşlerine ve onun kendi dönemindeki mutasavvıf veya bilginlerle görüşmeleri ve tartışmalarına ayrılmıştır. Özellikle 1,2,3,5 ve 6 nolu başlıkları, doğrudan doğruya Şeyh Safi'nin görüşlerinden oluşturulmuştur. Bu kısımların Türkçeye çevirileri, Safvetu's-Safâ ile tam bir uyum içindedir. Bu durum, ilgili bölümün Şeyh Safi'ye ait herkesçe bilinen bir eserden aynen aktarıldığı ihtimalini akla getirmektedir. Fakat İbn Bezzâz, Şeyh Safi'nin hayatıyla ilgili mankıbeleri Makâlât'a ilave ettiği için eserinin adını *Mevâhibi's-Seniyye fi Menakibi's-Safevîyye* koymuş olmalıdır. Anadolu'da gerek Safvetu's-Safâ'nın dördüncü bölümü ile uyumlu olan metinler gerekse Şeyh Safi'nin görüşlerini içeren diğer bağımsız metinler, bu sebeple daha çok Makâlât adıyla meşhur oldu.

¹³⁰ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 26-27.

¹³¹ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 27.

¹³² Öngören, "Erdebilî", s. 478.

¹³³ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 25.

¹³⁴ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 26.

Bazen Menakıb ve Makâlât birbirinin yerine veya aynı metnin farklı kişiler tarafından istinsah edilen nüshaları için Menakıb veya Makâlât isimleri de kullanıldı.¹³⁵

4. Kara Mecmûa

XIII. ve XIV. asırlarda Azerbaycan'da muallimler ve mürşitler tarafından medreseler ve zaviyelerde sufi ve müridlere tedris maksadıyla yazılan hacimli kitaplara Kara Mecmua denilmekteydi. Bu kitaplar tarikat ve tasavvufî zaviyelerde tedris olunur, Şiîr ve nesir bölümü bulunurdu. Tahmîdiye, naat, menkıbe, hikaye, rivaye, tazarru, ilahi, münâcât, kerametler ve benzeri konularda yazılan irfani eserler bu ad altında toplanmaktadır. Bu eserlerin tek bir müellifi yoktur. Genellikle bir pir veya mürşid adına toplanır. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî zamanında onun Azerbaycan'da zaviyelerin artmasında önemli rolü olduğu için Kara Mecmua onun adına nisbet edildi. Şeyh'ten sonra Erdebil Sufileri tarafından Türkçeye bir çok Kara Mecmua kazandırıldı.¹³⁶

Eski kaynaklarda Kara Mecmua adlı bir kitabın Şeyh Safiyyüddin Erdebilî tarafından Türkçe telif olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Muhammed Zade Sadık, Kara Mecmua'nın Şeyh Sadrüddîn'in soruları ve Şeyh Safi'nin cevaplarından oluştuğu fikrini Garîbî'nin Divân'ına dayandırmaktadır. Şeyh Safi'nin hayatına dair Garîbî ve Begaî Tezkirelerinde onun Türkçe yazılmış Kara Mecmua adlı felsefî bir eserinin olduğu, bu eserin el yazmasının da Safevî hükümdarlarının hazinesinde saklandığından bahsedilir. Şeyh Safi'den yazılmış sözler, Şiîrler, hutbeler, soru-cevaplar ve diğer fikirlerini toplayan bu tür eserlere, XVI. asırdan itibaren Kara Mecmua adı daha yaygın hale gelmişti. Hatta kendisi tarafından yazılmadığı halde sadece Şeyh Safi'nin ismiyle birlikte anılmaya başlandı.¹³⁷

Daha geniş anlamda Kara Mecmua, Şeyh Safi'nin talipleri ve katiplerince Şeyh Safi'nin sözleri ve fikirlerini bir araya toplamak için yazılan risaleler ve kitaplardan oluşan büyük Mecmua demektir. Bu eser, ahlak, irfan ve edep konusunda taliplerin

¹³⁵ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 26.

¹³⁶ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 28-29.

¹³⁷ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 29; Öngören, "Erdebilî", s. 478.

baş ucu kitabıydı. Bu mecmuanın kaç risaleden oluştuğu bugüne kadar tespit edilemedi. Bilinen tek şey, Şeyh Safi'ye nisbet edilen Türkçe, Farsça ve Arapça ne varsa, bu mecmuada toplanmış olduğudur. Anadolu'da Şeyh Safi'ye nisbet edilen metinlerin fazlalığına bakılırsa, onun bütün dedikleri ve yazıları tek tek kayda geçirilip çoğaltılarak elden ele dolandığı anlaşılmaktadır. Günümüze kadar ulaşabilen Kara Mecmuaların çoğu Şeyh Safi'den sonra toplandı ve farklı müstensihler eliyle yeni ilaveler yapılarak yeniden yazıldı. Safvetü's-Safâ, Türkçe çevirileri ve Anadolu'da çeşitli adlarla bilinen buyruk metinleri de Kara Mecmua'ya dahil edilebilecek metinlerdendir.¹³⁸

Kara mecmua adı muhtemelen *Gencname* yerine kullanılmış bir isimdir. Horasan sufileri arasında *Gencname*, muhtemelen Farsça olmasından dolayı daha yaygındı. Bunun yerine zaman zaman *Tezkire* adı da kullanıldı. Özellikle Azeri Türkçesine çevrilen *Safvetü's-Safâ* çevirilerine bu isim verildi. Şeyh Safi'nin Türk müridleri ise Kara Mecmua adını tercih ediyorlardı. Anadolu'da yaşayan Safevî yanlısı Kızılbaşlar da Kara Mecmua'yı çok iyi bilmekteydi. Fakat onlar bunun yerine *Kara Deniz* ismini kullanmayı tercih etmekteydi. Bunun iki sebebinin olduğu düşünülmektedir. Birincisi propaganda için Safevîler tarafından Anadolu'ya gönderilen bu eserler Osmanlı Devleti tarafından takip halindeydi ve sahipleri yakalandıklarında cezalandırılıyorlardı. Bu sebepten Kara Mecmua yerine Kara Deniz ismini kullanmış olabilirler. İkincisi ise Mecmua kelimesi Anadolu Türkmenleri tarafından bilinen bir kelime değildi. Bunun yerine her şeyi içeren manasında Deniz kelimesini tercih etmiş olabilirler. Günümüz Alevî dedeleri arasında bu eser, *Kara Deniz* veya *Menâkıb-ı Kara Deniz* olarak bilinmektedir.¹³⁹

Kara Mecmua'nın pek çok kısmı Safevî Şahlarının elinde ve hazinelerinde saklanıyordu. Kendisinden 250 yıl sonra Safevî devletini kuran torunları Kara Mecmua'ya bakmadıkça hiçbir işe başlamazlardı. Bu sebeple Kara Mecmua onların nazarında çok saygın ve yüce bir yere sahipti. Onlar bu eseri kendileriyle birlikte Erdebil'den Tebriz'e, sonra Kazvin'e oradan da İsfahan'a götürdüler. Ancak Safevîler

¹³⁸ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 30.

¹³⁹ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 31-32.

dağılınca Kara Mecmua da dağıldı ve içindeki pek çok risale de kayboldu. Fakat Anadolu ve Orta Asya'da şeyhin bir çok müridi vardı ve Kara Mecmua'nın sözleri onlarla birlikte yaşamaktaydı. Nüshaları sık sık yenileniyordu. Bu yüzden yazılmış Kara Mecmualara *Beyaz* diyorlardı.¹⁴⁰

5. Diğer Eserleri

Yukarıda bahsedilen dört diğer eserden başka Şeyh Safiyyüddin'e nisbet edilen eserler de vardır. Bunlardan en önemlisi de Nişatî'nin *Şeyh Safi Tezkiresi* adını verdiği Safvetü's-Safâ'nın çevirisidir. Ancak bu eserden sonra Safvetü's-Safâ ve Menâkıb adlı eserin kısaltılmış veya kısmi çevirilerine Şeyh Safi Tezkiresi denmeye başlandı.¹⁴¹

Nâibî, Şeyh Safi Tezkiresi'ni Kara Mecmua'nın bir parçası olarak neşreder ve onun Safevî şahları tarafından özel olarak korunduğuna, Safevîlerin yıkılmasından sonra bunun ortadan kaybolduğuna dair bilgiler vermektedir.¹⁴²

Ayrıca bu eserler dışında Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Türkçe Mesnevî Şerhi, Tahran Üniversitesinin Kütüphanesinde bir yazmasının bulunduğu Fenâ adlı Farsça bir eseri, Sılatu'l-Fakîh adlı Arapça bir eseri ve Divân'ı vardır.¹⁴³

Bununla birlikte yine Yusuf Ziya Yörükân'ın Tahtacılarla ilgili araştırma yaparken rastladığı fakat kendisine hiç gösterilmeyen *Salnâme-i Sadreddîn* adlı eser de Şeyh Safi'ye nisbet edilmektedir. Bu eserin adının aslında Suâlname-i Sadreddîn olduğu düşünülmektedir. Çünkü Şeyh Safi'ye nisbet edilen diğer eserlere bakıldığında soru-cevap şeklindeki diyaloglardan oluşur. Soru cevap şeklindeki bu eserlere ya da birisine bu adın verilmiş olması muhtemeldir. Ancak telaffuzdaki farklılaşma sebebiyle Salname-i Sadreddin adını almış olmalıdır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 30.

¹⁴¹ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 27.

¹⁴² Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 30.

¹⁴³ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 32.

¹⁴⁴ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 33.

Safevî saraylarında saklanıp korunan bu eserlerin, İran-Rus savaşında (1827) Şeyh Safi kütüphanesinin yağmalanmasıyla ortadan kaybolduğu anlaşılmaktadır. Ruslar, kitapları alarak Tiflis'e götürdüler ve kitapları bir daha geri getirmediler.¹⁴⁵

II. SAFEVİYYE TARİKATININ YAPISI

Şeyh Safiyyüddin'in tarikatı kurmasından Şah İsmail'in bu tarikatı devlet haline getirmesine kadar geçen süreçte babadan oğula veraset yoluyla dokuz şeyh¹⁴⁶ Erdebil'de posta oturdu. Tarikat kurulduğu dönemden kısa bir süre sonra geniş bir alana yayılarak binlerce mürit ve destekçiye sahip oldu.

A. Tarikatın Silsilesi

Safeviyye'nin silsilesi Safiyyüddin-i Erdebilî, Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, Seyyid Cemaleddin-i Tebrizî, Şeyh Şehabüddin Mahmud Tebrizî, Rükneddîn-i Sücâsî , Kutbüddîn Ebu Bekir Ebherî, Ziyaeddin Ebu'n-Necîb Abdulkadir Sühreverdî, Veciheddin Ömer b. Muhammed el-Bekrî Sühreverdî, Ebu'l-abbas Ahmed b. Muhammed Esvediyeye Dineverî (Ahmed Gazalî), Ebu'l-Kasım Cüneyd-i Bağdâdî, Serî b. El-Mugallis es-Saktî, Ebu'l-Mahfuz el-Kerhî, Davud-ı Tâî, Ebu Muhammed Habip Acemî, Hasan el-Basrî, Hz. Ali.¹⁴⁷

B. Safevî Hanedanının Tarikatlaşma Süreci

Safiyyüddin Erdebilî, Şeyhi İbrahim Zahid-i Gilanî öldükten sonra Erdebil'e yerleşti ve ömrünün sonuna kadar orada talip ve öğrenciler yetiştirdi. Şeyh Safiyyüddin'in tasavvufî kişiliği ve fikir dünyasının gelişmesinde Şeyh Zahid önemli etkiler bıraktı. Safiyyüddin Erdebilî'nin intisap ettiği Halvetîlik tarikatı ile diğer bazı sûfî anlayışları sentezleyerek Safevîyye ya da Erdebiliyye adıyla bilinen bir tarikat kurdu. İlmî bakımdan elde ettiği mevki ve tasavvufta ulaştığı merteye dolayısıyla

¹⁴⁵ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 31.

¹⁴⁶ Veraset yoluyla posta oturmanın tek istisnası Şeyh Cafer'dir. Şeyh Cafer, kardeşi Şeyh İbrahim'in ölümünden sonra yeğeni Şeyh Cüneyd ile mücadeleye girişti ve Şeyh Cüneyd'in Erdebil'i terk etmesinden sonra posta oturdu. (Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Cüneyd-i Safevî", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 123.)

¹⁴⁷ İbn-i Bezzaz, a.g.e., s. 180-181; Abbaslı, a.g.m., s. 313.

Şeyh Safî, yaşadığı asırda büyük bir ün elde etti ve "*Tanrı'ya eren kimse*" manasına gelen "*ârif bil-hakk*" unvanıyla anıldı.¹⁴⁸

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, ölmeden önce kayınpederinden devraldığı ve kendi adına oluşturduğu tarikata, yerine oğlunu tayin ederek farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu şekilde artık tarikat babadan oğla geçen bir şeyhlik makamına sahip olmuştur. Şeyh Sadrüddin Musa, dedesine ve babasına türbeler yaptırarak buraları ziyaretgah haline getirmiş ve babasından devraldığı tarikatı sistemli hale getirmiştir. Şeyh Sadrüddin Musa'nın ölümü esnasında tekke artık tam manasıyla büyük bir müessese haline gelmiştir. Tarikatın namı, Asya'da yer alan İslam ülkelerinin neredeyse tamamına yayılmıştı.¹⁴⁹

İlhanlıların dokuzuncu hükümdarı olan Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında vefatının ardından çocuğu olmadığı ve kendi yerine geçecek sultanı tespit edemediği için hanedan mensupları arasında kavgalar başladı. Bu kavgaların neticesinde kudretli İlhanlı devleti parçalandı ve yerini mahalli hanedanlar aldı. Celayirliler, Karakoyunlular, Muzafferiler, Horasan Serbedârîleri ve Eratnaoğulları gibi hanedanlar kuruldu. İşte bu siyasi karışıklık döneminde tasavvuf, halkın kurtarıcısı oldu. Halk kendini zalim idarecilerin elinden tasavvufun kucağına bıraktı. Bu dönemde gittikçe gelişen *fityan ve ihvan*¹⁵⁰ teşkilatları, halkın tasavvufa olan ilgisini daha da artırdı. Gerçek bir halifenin liderliğinde ideal bir toplum oluşturmanın zorluğunu gören kitleler, ideal toplumdan ziyade ideal bireye ağırlık veren, bireyin ahlakî ve ruhî değerlerini ön plana çıkaran tasavvufî hareketlere yöneldiler.¹⁵¹

¹⁴⁸ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 18; Abbaslı, a.g.m., s. 313.

¹⁴⁹ Ekinci, a.g.e., s. 75.

¹⁵⁰ Fityan, Yâğitler, Delikanlılar demektir. Kafa dengi olan kişilerin özellikle erkeklerin bir araya gelme isteklerinden teşekkül olur. Belirli alışkanlıklarından ve belki de giydikleri kıyafetlerden tanınan kişilerin bir araya getirdiği bir topluluktur. İhvan: Kardeşler, sadık ve candan dostlar demektir. (Detaylı bilgi için bkz. Franz Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", *Bellekten*, XXXVI/142, Ankara 1972, s. 203-235.)

¹⁵¹ Mazlum Uyar, "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi 2000-2001*, 7-8, s. 86.

C. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Zahidiyye Tarikatı'nın Başına Geçmesi

1. Zahidiyye Tarikatı

Zahidiyye tarikatı, Şeyh Safiyyüddin'in şeyhi İbrahim Zahid-i Gilanî'ye nisbet edilmektedir. İbrahim Zahid-i Gilanî, Şiraz'da intisap ettiği Sadi Şirazî vasıtasıyla Sühreverdîyye'ye dayanır. İbrahim Zahid-i Gilanî, şeyhi Sadi Şirazî'nin tavsiyesi üzerine Şiraz'dan Gilan'a giderek Lahican'da bulunan Cemaleddin Tebrizî¹⁵²'ye intisap etti.¹⁵³ Tarikatın adını aldığı Zahid ismi Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin lakabıdır ve Şeyh Cemaleddin Tebrizî tarafından kendisine verilmiştir.¹⁵⁴

Şeyhi Cemaleddin Tebrizî'nin ölümünden sonra hemen irşad görevine başlamadı. Yaklaşık yirmi yıl sonra Gilan'ın kuzeyinde bulunan Güştâsfi'ye giderek irşad vazifesine burada başladı. Dolayısıyla Zahidiyye tarikatının temellerini burada attı. Daha sonra birkaç defa Doğu Azerbaycan'ı dolaştı. Dönemin İlhanlı hükümdarı Gazan Han'dan büyük ilgi gördü. Onunla Hiyav ve Serâb ziyaretleri esnasında görüştü. Ardından dervişleri ile birlikte gelerek Erdebil'deki Şeyh Râsim Zaviyesi'ne oturdu. Erdebil halkı onun için büyük bir zaviye inşa etti ve vakıflar kurdu.¹⁵⁵

Zahidiyye tarikatının namı artık civar bölgelere de yayılmaya başladı ve Şirvanşahlardan Ahsitân, Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'ye mürit olarak ona Güştâsfi'de bir zaviye yaptırdı. Bu zaviyede icra ettiği irşad vazifesi neticesinde Zahidiyye tarikatının adı Şirvan, Güştâsfi, Kura, Doğu Azerbaycan ve Horasan'a kadar yayıldı. Tarikatın bu şekilde hızlı bir yayılma göstermesi bölgede bulunan bazı sufi cemaatleri rahatsız etti. Özellikle Kalenderîler ile çekişme içine girildi. Ancak çok geçmeden rahatsızlanan şeyh 1301 yılında vefat etti.¹⁵⁶

Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, dervişlerin cezbe ile semâ yapmalarını benimsemedi, hatta şeyhi Cemaleddin Tebrizî ile bu konuda ters düştü. Ama yine de şeyh kendisine hilafetini verdi. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî ile ilgili elimizde olan bilgilerde onun talebelerine de semâ yaptırmasına herhangi bir yerde

¹⁵² Cemaleddin Tebrizî, bazı kaynaklarda Cemaleddin Ezherî olarak geçmektedir ve Ezheriyye mezhebi ona nisbet edilmektedir. (Nabiyev, a.g.t., s. 29.)

¹⁵³ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 359.

¹⁵⁴ Nabiyev, a.g.t., s. 28.

¹⁵⁵ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 359-360.

¹⁵⁶ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 360.

rastlanmamaktadır. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî tarikatında esmâ zikriyle seyrü sülûk usulünü¹⁵⁷ benimsemiştir.¹⁵⁸

Zahidiyye tarikatının silsilesi şu şekildedir: Cemaleddîn-i Tebrizî, Şehabeddin Mahmud, Rükneddin-i Sücâsî, Kutbüddîn-i Ebherî vasıtasıyla Sühreverdî'ye ulaşır. Silsile Sadi Şirazî vasıtasıyla da Sühreverdî'ye ulaşır.¹⁵⁹

2. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'yi Kendisine Halef İlan Etmesi

Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, ölmeden önce yerine geçerek Zahidiyye postuna oturacak olan kişiyi kendisi seçti. Rivayete göre Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, Safiyyüddin Erdebilî'yi kendi postuna oturması için seçti fakat tarikatından bazı talebeleri, kendi oğlu Cemaleddin Ali'nin yerine Safiyyüddin Erdebilî'yi seçmesini doğru bulmadılar ve Şeyhin bu kararına itiraz ettiler. Ancak Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî, ortada şüphe duyulacak ve itiraz edilecek bir konu bırakmamak için onlara her ikisinin de nerede olduklarını sordu. Oğlu Cemaleddin Ali'nin tekkenin haremindedir, Safiyyüddin'in de yarım fersah uzaklıkta olduğunu söylediler. Bunun üzerine Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî "*ikisine de sesleneceğim, her birine rütbe ve makamını siz veriniz.*" dedi. Yüksek bir sesle oğluna seslendi fakat cevap gelmedi. Safiyyüddin Erdebilî'ye seslendi ve anında cevap geldi: "*Lebbeyk ve Sâdik, Yâ, tekkede kîdeme yerleştiren ve Mürşid Şeyh!, Sâfi neredesin? buyurduğunuzda odamdaydım, sesinizi işittim ve hizmete koştum.*"¹⁶⁰ Bunun üzerine Şeyh Safiyyüddin, Şeyhinin yerine posta oturdu.

Şeyh Safiyyüddin, Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî hayatta iken ve ölümünden sonra bir müddet Zahidiyye'nin bir temsilcisi olarak faaliyet gösterdi. Ancak

¹⁵⁷ Seyrü sülûk metodu; Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'ye göre Allah'ın bin bir isminin özü olan on iki isimden oluşan esmâ zikridir. Bu on iki ismin ilk yedisine "esmâ-i seb'a" adını verir. Bu isimler *Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm* ve *Kahhâr*'dır. Diğer beş isme de "esmâ-i hamse" yada "esmâ-i bekâiyye" adı verir. Bu isimler ise *Samed, Ehad, Vâhid, Fettâh* ve *Vehhâb*'dir. İbrahim Zahid-i Gilanî'nin bu isimleri zikrederek halvete girdiği, fenâ ve bekâ mertebelerine ulaşarak celvete erdiği kabul edilir. Bundan dolayı da Celvetiyye tarikatı da ilk olarak ona nisbet edilir. (Bahadıroğlu, a.g.m., s. 360.)

¹⁵⁸ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 359.

¹⁵⁹ Bahadıroğlu, a.g.m., s. 360.

¹⁶⁰ Tacbahş, a.g.e., s. 12.

Zahidiyye adı pek kalıcı olmadı ve İbrahim Zahid-i Gilanî'den sonra tarikat silsilesi *Halvetiyye* ve *Safeviyye* şeklinde iki ayrı tarikat olarak devam etti.¹⁶¹

Zahidiyye halifelerinden Ahî Yusuf isminde birisi, Anadolu'ya gelerek Niğde'nin Tepeviran mevkiinde inşa ettirdiği zaviyede irşada devam etmişse de bu tarikatın adına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Yine bir diğer halife Hikmet-i Şirvânî de Gence'ye giderek burada tarikatı devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak bu tarikat ile ilgili de bilgi yoktur. Zahidiyye tarikatının adı olmasa da meşrebi Safeviyye ve Halvetiyye ile kurumlaşmıştır. Safeviyye halifesi olan Somuncu Baba vasıtasıyla Hacı Bayram Veli'nin kurduğu Bayramiyye tarikatı ortaya çıkmıştır. Halvetiyye tarikatı ise İbrahim Zahid-i Gilanî'nin seyrü sülûk usulünü takip ederek çok sayıda tarikat ortaya çıkarmıştır. Bu sebepten Halvetiyye İslam aleminin en yaygın ve en etkili tarikatı olmuştur.¹⁶²

D. Safeviyye (Erdebiliyye) Tarikatı'nın Kurulması

Safeviyye tarikatının temeli, Güney Azerbaycan'da bulunan Erdebil'de atılmıştır. Şeyh Safiyyüddin, dünya çıkarlarını terk etmiş ve kendisi için mistik bir yaşam biçimini tercih etmiştir. Bu yoldaki ilk adımı da Gilan'daki Hilyekaran Kasabası'nda Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin talebesi olarak atmıştır.¹⁶³ Ömrünün dört yılını Zahid-i Gilanî'yi aramakla geçiren Şeyh Safiyyüddin, yirmi beş yıl ona müritlik yapmıştır. Şeyhinin kızı Bibi Fatıma ile evlenince damadı olarak şeyh ile olan ilişkilerini daha da geliştirdi. Tarihte pek çok örneklerinin görüldüğü gibi şeyhinin kızıyla evlenip onun yerine tarikat postuna oturanlardan biridir. Zahidiyye tarikatı postuna oturmasına rağmen çok geçmeden Halvetiyye ve Kalenderîyye tarikatlarını birleştirerek kendi tarikatını kurarak başına geçti.¹⁶⁴ 35 yıl boyunca Erdebil bölgesinde kendisine mürit olan sufileri yetiştirdi. Kendi memleketi olan Erdebil'de geniş bir takipçi topluluğu bulmakta zorlanmadı.¹⁶⁵

¹⁶¹Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 460.

¹⁶² Bahadıroğlu, a.g.m., s. 360.

¹⁶³ Babinger, a.g.m., s. 64; Ekinci, a.g.e., s. 73.

¹⁶⁴ Ekinci, a.g.e., s. 73.

¹⁶⁵Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri-Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul Ekim 2001, s. 42.

Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin ölümünden sonra Zahidiyye tarikatının başına geçince İbrahim Zahid'in büyük oğlu Cemaleddin Ali ile Safiyyüddin Erdebilî arasında husumet doğdu. Kendisini babasının manevi varisi olarak gören Cemaleddin Ali'nin Safiyyüddin Erdebilî'ye birkaç defa suikast düzenledi fakat başarılı olamadı.¹⁶⁶

E. Tarikatın Yapısı

20 yıllık bir sürenin ardından hem kayınpederi hem de akıl hocası olan Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin ölümünden sonra Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, Safevîlik ya da Safeviyye olarak bilinen kendi tarikatını kurdu.¹⁶⁷ Tarikat kurucusunun adına nisbetle “*Safeviyye*” olarak anıldığı gibi Erdebilî nisbesinden dolayı da “*Erdebiliyye*” diye de anılır.¹⁶⁸

Tarikatın başında pir ya da mürşid olarak her zaman Safevi soyundan gelenler bulunurdu. Pirlik daima babadan oğula intikal eder, geride kalan oğlun yaşı küçük olsa bile bu gelenek bozulmaz müritler onun etrafında birlik olurdu. Tarikatın başındaki mevcut şeyh yerine geçecek olanı belirler ve vasiyet ederdi. Örneğin Şeyh Sadreddin Musa, babası Şeyh Safiyyüddin'in vasiyeti üzerine tarikatın başına geçti. Otuz bir yaşında tarikatın başına geçen Şeyh Sadreddin Musa, doksan yaşlarında vefat etti. Sadreddin'in yerine kendisinin vasiyetiyle Hoca Ali unvanıyla bilinen oğlu Alâeddin Erdebilî(1392-1429) geçti. Şeyh Sadreddin'in diğer oğlu Şehabeddin'in de babasından sonra Safeviyye şeyhi olarak faaliyet gösterdiği öne sürülüyorsa da bununla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Tarikatı kendi döneminde zirve noktasına ulaştıran Hoca Ali'nin yerine oğlu İbrahim, ondan sonra Şeyh Cüneyd geçti. Fakat amcası Cafer ile aralarının açılması üzerine, amcasının ve Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın baskılarına dayanamayan ve Erdebil'i terk eden Şeyh Cüneyd'in yerine bir müddet Şeyh Cafer oturdu. Şirvanşah Sultan Halil ile giriştiği savaşta hayatını kaybetmesinden sonra Şeyh Cüneyd'e sadık kalan müritler, küçük yaşta olmasına rağmen oğlu Şeyh Haydar'ın etrafında toplandılar. 1469'da dayısı

¹⁶⁶ Öngören, “Erdebilî”, s. 477.

¹⁶⁷ Allouche, a.g.e., s. 42.

¹⁶⁸ Öngören, “Safeviyye”, s. 460.

Uzun Hasan tarafından Erdebil'e yerleştirilen Şeyh Haydar'ın Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub ile Şirvanşah Ferruh Yesar'ın birleşik kuvvetlerine karşı giriştiği savaşta öldürülmesinin ardından liderliğe ilk olarak büyük oğlu Ali, onun öldürülmesinden sonra da diğer oğlu İsmail geçti.¹⁶⁹ İsmail ile birlikte Safeviyye tarikatı artık devlet haline geldiği için, Şah İsmail'den sonra liderliğe geçenler tarikatın siyasi teşekkülü başlığı altında verilecektir.

Safeviyye tarikatında şeyhe veliaht olmak için oğullardan en büyüğü olması şartı yoktu. Mesela Şeyh İbrahim üçüncü, Şeyh Cüneyd altıncı çocuk idiler. Varislik için Şeyh Cüneyd ve amcası Şeyh Cafer'in yaşadıkları mücadele dışında herhangi bir kavga yada ikilik çıkmamış olması tarikat içindeki kademelerin ne kadar keskin olduğunu gösterir. Safevî tarihinde yalnızca bir defa rastladığımız bu mücadelede de Şeyh Cafer muvaffak olamadı ve müritler yine Şeyh Cüneyd'in etrafında toplandılar. Başa geçen halef, yalnız ruhani riyasete geçmez, aynı zamanda Erdebil içinde ve etrafındaki köylerden ve arazilerden alınan vergilerin idaresini de üstlenirdi.¹⁷⁰

F. Tarikatın Ritüelleri ve İşleyişi

Safeviyye tarikatının müritlerine uygulattığı ritüelleri şunlardı: Kışın başlangıcında kırk gün çile çıkarmak, Zilhicce ayının ilk dokuz gününü ve Ramazan ayının son on gününü itikafta geçirmek, sabah ve akşam namazlarından bir saat önce Kur'an okumak ve sesli olarak "lâ ilâhe illallah" deyip "Hak, Allah Hak" adlarını zikretmek, ayrıca kalbi ve çarp-darp usulüyle zikirde bulunmaktır.¹⁷¹

Seher vaktinde kalkan müritler bir saat zikir ve ibadet eder, akşam tekrar zikre devam ederlerdi. İkinci vakti Kur'an okunurdu. Yemek sade, çoğunlukla bulgur çorbasından ibaretti. Genellikle oruç tutulurdu. Ramazan ayının son on günü ile Zilhicce ayının ilk on günü inzivada geçirilir, bunları 30 günlük "Çile" denilen inziva

¹⁶⁹ Öngören, "Safeviyye", s. 460.

¹⁷⁰ Hinz, a.g.e., s. 10.

¹⁷¹ Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, s. 84.

ve itikâf takip ederdi. Çile'de hiç kimse ile temasa geçmez, tam vecd haline gelinceye kadar ibadetle meşgul olurlardı.¹⁷²

Safeviyye tarikatının Şeyh Safiyyüddin Erdebilî döneminde değil de oğlu Şeyh Sadrüddin Musa döneminde müesseseleşmeye başladı. Dolayısıyla ziyaretçileri ağırlama, yedirme, barındırma gibi işleri düzene koydular. Bu tarz işler tabii ki Şeyh Safiyyüddin döneminde de söz konusuydu fakat onun döneminde tekkeyi ziyarete gelenlerin sayısı sonraki dönemlere gelenlere oranla daha azdı ve herhangi bir sorun teşkil etmiyorlardı. Şeyh Sadrüddin Musa döneminde itibaren mürit ve ziyaretçi sayısı artmaya başlayınca bu işlerin sorumluluğunu sistemleştirme gerekliliği ortaya çıktı.¹⁷³

Tekkeye ziyaret için gelen müritler ile Erdebil ve civarında bulunan fakirlere yemek hazırlamakla İsfahanlı Cemaleddin adlı bir mürit görevlendirildi. Ziyaretçileri ve müritleri doyurmak için bir defasında 1000 koyun kesilmesi gerekti.¹⁷⁴ Tekkeye bağışlanan at, deve ve eşek gibi yük taşımaya yarayan fakat yenmesi uygun olmayan mallar, satılarak paraya çevrilir. Bunların yerine öküz ve koyunlar kesilerek, ziyaretçilere ve fakirlere dağıtıldı. Tekkede bulunan mutfaktan her gün günde üç defa yemek çıkartılır, hatta yemeğin fazlalığından dolayı halk, bir kısmını parayla satmaktaydı. Tarikatın devletleştiği dönemde de bu uygulama devam etti. Şah İsmail bu iş için Erdebil'e bir mil mesafede bulunan Sultanâbâd köyünü tahsis etti.¹⁷⁵

G. Tarikatın Yayıldığı Bölgeler

Safiyyüddin Erdebilî, Erdebil'deki merkez tekkede sürdürdüğü faaliyetleriyle şehir halkının çoğunluğunu kendisine mürit yaptığı gibi İlhanlı yöneticilerinin de itibarını kazandı. Şehrin manevi hayatında önemli yer tutan Erdebil tekkesinin faaliyetleri, İlhanlı hükümdarı Gazan Han ve veziri tarafından desteklenmekteydi. Vezir Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî'nin Erdebil valisi olan oğlu Mîr Ahmed'e mektup yollayarak, şeyhe hürmet göstermesini ve onunla yakından ilgilenmesini

¹⁷² Hinz, a.g.e., s. 11.

¹⁷³ Ekinci, a.g.e., s. 83-84.

¹⁷⁴ Ekinci, a.g.e., s. 84.

¹⁷⁵ Bala, a.g.m., s. 291.

istememesi, yine İlhanlı hükümdarlarından Ebu Said Bahadır Han ile Melikü'l-ümerâ Emir Çoban b. Melik'in de şeyhe mürit olmaları, tarikatın kuruluş dönemindeki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷⁶

Peki bu tarikatın etkisi sadece Erdebil ve civarıyla mı sınırlı kaldı? Stratejik olarak önemli bir noktada olan Erdebil şehrinde kurulan bir tarikatın yalnızca bu bölgeyle sınırlı kalması elbette ki düşünülemez. Tarikat, kurucusu Şeyh Safiyyüddin ve onun ardılları zamanında geniş coğrafyalara ulaşma imkanı buldu.

Şeyh Safiyyüddin müritleriyle birlikte Deşt-i Kıpçak ve Kırım bölgelerinde de irşad faaliyetlerinde bulundu. Tarikat Azerbaycan başta olmak üzere Gilan, Taberistan, Horasan, Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Karahıtay, Çin Türkistanı, Hindistan, Serendib(Seylan), İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde çok sayıda müride sahip oldu.¹⁷⁷ Anadolu'da özellikle Niksar, Amasya ve Diyarbakır gibi şehirlerle Dulkadiroğlu, Karaman, Varsak, Menteşe beyliklerinden, İran'da Fars bölgesi ve Kirman'dan, Irak'ta Basra' dan, Suriye'de Şam ve Halep'ten, Horasan'da Belh'ten şeyhin ziyaretine gelen müritleri oldu ve bütün bu coğrafyada Erdebil'deki merkez tekkeye bağlı tekkeler kuruldu.¹⁷⁸

Şeyh Sadreddin, çeşitli bölgelere özellikle Gürcistan ve Horasan bölgelerine halifeler göndererek tarikatı daha geniş bir topluluğa yaymaya çalıştı. Meşhur halifesi Kasım-ı Envar'ı Gilan ve 1377'de Herat'a gönderdi.¹⁷⁹

Şeyh Safiyyüddin'den başlayarak Hoca Ali döneminin de dahil olduğu ilk devirde tarikat Azerbaycan, Anadolu ve Horasan'daki Türkmen kabileler üzerinde tesirli oldu.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Öngören, "Safeviyye", s. 460.

¹⁷⁷ Öngören, "Safeviyye", s. 460.

¹⁷⁸ Abbaslı, a.g.m., s. 290.

¹⁷⁹ Öngören, "Safeviyye", s. 460.

¹⁸⁰ Öngören, "Erdebil", s. 478.

H. Müritleri ve Halifeleri

Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulup buradan yayılması sebebiyle tarikatın mensuplarına Erdebil Sufileri denilmekteydi.¹⁸¹ Şeyh Safi zamanında Tebriz ve Meraga yoluyla Anadolu ve Irak'tan Erdebil'e üç ayda gidenlerin sayısı 3000'i buldu. Tarikatın yayıldığı alan konusunda da değindiğimiz üzere tarikatın geniş bir alanda pek çok müridi vardı. Sadrüddin'in tâbileri hakkında bilgimiz kısıtlı olsa da Safi'nin torunu Hoca Ali'nin Anadolu'da, bilhassa Teke, Hamit ve Karamanoğulları gibi Güney Beyliklerinde, pek çok müridi olduğu bilinmektedir.¹⁸²

Safvetü's-Safâ'dan anlaşıldığına göre Şeyh Safiyyüddin'in müritleri, çoğu Şafî ve Hanefilerden olsa da, onların içerisinde birçok Şia özellikle İsnâaşerî ve İsmailîler ile birlikte Mevleviyye, Kübreviyye ve Ahîlik gibi yaygın arifane meslek taraftarları vardı. Hatta az sayıda da olsa içlerinde Budist ve Hıristiyan olanlar da vardı.¹⁸³

Müritler, tarikat pirlarına sıkı sıkıya bağlıydılar. Bunu en iyi muharebe birliğı olarak toplanmalarından sonraki zamanlara ait bazı tasvirlerden anlamak mümkündür. Mesela XVI. Yüzyıl başlarında bir Venedikli tacir, Safevîyye'ye bağlı birçok Sufinin tarikat pirlarına bağlılıklarının neticesi olan cesaretleriyle pirlari için savaşıırken kendilerini koruyacak teçhizat kullanmaktan imtina ettiklerini yazmaktadır.¹⁸⁴

Pir ile müritleri arasında, özellikle uzak yerlerdeki mensuplar ile iletişim sağlayan, buldukları yerlerde Safeviyye'ye taraftar kazanmaya çalışan kişiler bulunurdu. Bunlara "Halife" adı verilirdi. Daha sonra bu halifelere ya da Erdebil'e göre taşra gruplarının reislerinin üstüne de "Halifet'ül-hulefâ" adı ile bir zat tayin olundu. İlk defa 1508'de Şah İsmail tarafından bu vazife ile Anadolu sufilerinin başına kim olduğunu tespit edemediğimiz bir şahıs atandı. Bu şahıs büyük itibar ve nüfuz kazandı.¹⁸⁵

¹⁸¹ Öngören, "Safeviyye", s. 460.

¹⁸² Hinz, a.g.e., s. 8.

¹⁸³ Abbaslı, a.g.m., s. 290.

¹⁸⁴ Hinz, a.g.e., s. 9.

¹⁸⁵ Hinz, a.g.e., s. 10.

Erdebil'deki müritler iâşe ve infak¹⁸⁶ işleriyle de uğraşırlardı. Bu görevler için bazı müritler görevlendirilirdi. Şeyh Safi zamanında İsfahanlı Cemaleddin adındaki bir mürit fakirlere yiyecek hazırlamakla görevlendirilmişti. Erdebil'deki asıl müritler 300 kadardı. Bunlara daima ibadet ve kanaat içinde yaşadıklarından yalnızca İran'da değil Anadolu, Suriye ve diğer yerlerde de büyük saygı duyulurdu.¹⁸⁷

Tarikat devlet haline gelmeye başladığında ise sufilere, Şah'ın mutfağından yemek verilir, yedikleri yemeklerin artıkları halk ve hatta yüksek mevki sahibi devlet memurları tarafından kapışılırdı. Halifetü'l-Hulefa(Şah'ın Vekili)'nin sarayın içinde diğer müritlere nazaran farklı bir konumu vardı. Bayram günleri sufileleriyle birlikte Şah'a tebrikte bulunur, getirmiş olduğu şeker önce Şah, sonra devlet erkanı tarafından ihtiramla yenirdi.¹⁸⁸

1. Abdurrahman-ı Erzincanî

Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî, Şeyh Safiyyüddin'in halifesi ve mürididir. Bu zat, Yıldırım Bayezid (1389-1402) devri mutasavvıflarındandır. Onun hayatı hakkında detaylı bilgimiz yoktur. Timur'un istilasıyla birlikte batıya doğru Amasya, Tokat ve Çankırı taraflarına gelip yerleşti. Darende ile Malatya arasındaki yeni adı Balaban olan Gerimter Kasabası'na defnedilen Abdurrahman Erzincanî'nin Gaziantep ve Halep taraflarındaki Barak aşiretinin önemli bir kısmı müritleriydi. Abdurrahman Erzincanî'nin kızı Necmiye sultan ile evlenen Somuncu Baba'nın neslinden gelenler seyyid olarak anılmaktadır. Bu da bize Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî'nin peygamber soyundan geldiğini göstermektedir ki bu bilgi bazı belgelerde de kayıtlıdır.¹⁸⁹

2. Şeyh Hamidüddin Aksarayî (Somuncu Baba)

Abdurrahman-ı Erzincanî'nin müritlerinden olan Somuncu Baba ismiyle tanıdığımız Şeyh Hamidüddin Aksarayî, ilk tahsilini babası Şemseddin Musa'dan

¹⁸⁶ İnfak, nafaka vererek bir kimsenin geçimini sağlamak demektir.(Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 437.)

¹⁸⁷ Hinz, a.g.e., s. 11.

¹⁸⁸Hüseyin Mircaferî, *Şiilik ve Safevî Şiiliği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1972, s. 8.

¹⁸⁹ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi* , Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları No: 8, İstanbul 1995, s. 27, 29.

aldı. Babası vasıtasıyla Sühreverdiyye'nin Ebheriyye koluna intisap etti. Daha sonra Erdebil tekkesine giderek Safiyyüddin Erdebilî'nin torunu Hoca Alâaddin Ali'den tasavvuf eğitimini aldı. Ankara savaşıdan sonra Timur tarafından Erdebil'e götürülen Türkmenler arasında bulunduğu düşünülen Hamidüddin Aksarayî, Erdebil Tekkesi'nde seyrü sülûkunu tamamladı. Safeviyye tarikatı içinde tasavvuf yolunda büyük ilerlemeler kaydettikten sonra bir süre inziva hayatı yaşadı. Ardından şeyhinin emriyle Anadolu'ya dönüp Bursa'ya yerleşti. Bursa'da halk içine karışık Melami meşrep bir hayat sürdü. Eşeğiyle ormandan odun getirip, bunlarla da ekmek pişirdiği için kendisine Somuncu Baba ya da Etmekçi Koca lakabı verildi. Bursa'da sırrının ortaya çıkmasından sonra Adana'ya gitti. Oradan Hacca giden Somuncu Baba hac dönüşünde Aksaray'a yerleşti ve müritlerinin eğitimiyle meşgul oldu. Aksaray'da vefat eden Somuncu Baba'nın mezarı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kabrinin Aksaray, Bursa veya Malatya'da olduğu ileri sürülmektedir.¹⁹⁰

Safevi Şeyhlerinden tasavvufî eğitim almamalarına rağmen, Erdebil Tekkesi'nden aldığı tasavvufî terbiye ile eğitim veren Somuncu Baba'nın yetiştirdiği talebeleri, Safeviyye tarikat silsilesini sürdürmeleri bakımından önemlidirler. Bu sebepten bu mutasavvıfları da vermek tarikatın etkisini göstermesi açısından faydalı olacaktır.

Somuncu Baba'nın Anadolu tasavvufî hayatında büyük etkiye sahip olan en önemli talebesi, Hacı Bayram Veli'dir. Hacı Bayram Veli, Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulan ilk tarikat olan Bayramiyye tarikatının kurucusudur. Asıl adı Numan'dır. 1352 yılında doğan Numan Ankara'daki Kara Medresede Müderrisliğe kadar yükseldi. Daha sonra Bursa'daki Çelebi Sultan Medresesine müderris olarak gitti. Müderris Numan, burada Somuncu Baba ile olan münasebetinden sonra Hacı Bayram Veli adını aldı. Somuncu Baba hacca gittiği zaman onunla birlikteydi. Birlikte gidip birlikte döndüler ve Aksaray'a yerleştiler. Bir müddet sonra şeyhi onu Ankara'ya gitmesini söyledi. Bu istek üzerine Ankara'ya giden Hacı Bayram Veli Ankara'ya yerleşti. Burada ekin ekerek çiftçilikle meşgul

¹⁹⁰ Haşim Şahin, "Somuncu Baba", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 377.

oldu ve Akşemseddin, Ömer Dede Bursevî¹⁹¹, İnce Bedreddin, Uzun Selahaddin, Akbıyık, Molla Zeyrek, Yazıcızâde Mehmet Efendi gibi birçok talebeler yetiştirdi.¹⁹²

Somuncu Baba, Hacı Bayram Veli'den başka Molla Fenari, Şeyh Şücaüddin-i Karamanî, Larendeli Şeyh Muzafferüddin, Akşemseddin, Karaşemseddin, Muslihüddin-i Karamanî, Arif-i Billah Ömer Dede ve Akbedreddin ile oğlu Baba Yusuf Hakiki gibi talebeler de yetiştirdi. Bunların bir kısmı Hacı Bayram Veli'ye intisap etseler de ilk feyizlerini Somuncu Baba'dan almışlardır.¹⁹³

¹⁹¹ Ömer Dede Bursevî, Şeyh Hızır Dede olarak da tanınır. Celvetiyye tarikatının kurucusu olan Aziz Mahmud Hüdayî'nin mürididir. (Ramazan Uslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 157.)

¹⁹² Akgündüz, a.g.e., s. 51,54; Nihat Azamat, "Hacı Bayram Veli", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 442, 444, 445.

¹⁹³ Akgündüz, a.g.e., s. 58.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİKATIN SİYASALLAŞMASI VE SİYASİ YAPILARLA İLİŞKİLERİ

I. BÖLGEDEKİ SİYASİ DURUM VE ŞEYHLERİN ÇAĞDAŞ HÜKÜMDARLARLA İLİŞKİLERİ

Tarikatın siyasallaşma sürecine geçmeden önce onların siyasallaşabilmeleri için rahat ortamı oluşturan bölgedeki boşluğu ve buralarda kurulan devletlerin durumunu ele almak yerinde olacaktır. Çünkü bu tarikatın siyasallaşması, doğrudan temas halinde olduğu devletler ile ilgilidir.

Safevî tarikatının kurulduğu dönemde bölgede İlhanlılar hüküm sürmekte idi. Ebu Said Bahadır Han'ın vefatından sonra İran, Irak ve Azerbaycan bölgelerinde tam anlamıyla kaos hakim oldu. Bu dönem Çobanîler'in, Al-i Muzaffer'in, Serbedârân'ın, Kert'lerin ve daha birçok yerel hanedanların ve ümeranın dahilî ve haricî mücadeleleriyle geçti.¹⁹⁴

A. İlhanlılar ile İlişkiler

İlhanlıların (1256-1353) dini siyasetlerinin en önemli parçası her zaman sufiler olmuş ve bu sufiler Moğol idarecileri ile halk arasında arabulucu rolü üstlenmişlerdir. Bundan dolayı bazı İlhanlı hanları sufi zaviyelerine vakıflar ve iratlar bağışlamak suretiyle kendilerine taraf olan dini grupları madden desteklemişlerdir. Bu durum da Ahmed Tekûdâr (1282-1284) zamanından itibaren başlamıştır. Ahmed Tekûdar, Rufaî dervişlerinden Şeyh Kemaleddin Abdurrahman'ın etkisiyle Müslüman olmuştur. Rufaî tarikatından dolayı Ehl-i sünnet'e mensuptur.¹⁹⁵

Ahmed Tekûdâr kendisinin İslamiyet'e girmesine vesile olan Şeyh Abdurrahman'a "Baba" diye hitap etmiş, yine bir Rufaî¹⁹⁶ şeyhi olan Seyyid

¹⁹⁴ Köprülü, a.g.e., s. 79.

¹⁹⁵ Akkuş, a.g.t., s. 138.

¹⁹⁶ Rufaî, Rıfâiyye tarikatı mensuplarına denmektedir. Rıfâiyye, Ahmed er-Rıfâî'nin kurduğu bir tarikattir. Ahmed er-Rıfâî'nin Rıfâa kabilsinden olması ya da atalarından herhangi birinin Rıfâa olması sebebiyle tarikata bu isim verilmiştir. Ateşle oynamak, ateşte kızdırılmış demir şişleri yalamak, bu demir şişleri vücut boşluklarına saplamak, keskin kılıcı yalamak gibi daha bir çok özellikleri vardır.

Taceddin'i de sarayında ağırlamıştır. Ayrıca Kalenderî¹⁹⁷ şeyhi Baba Yakub'un müridi Hasan Mengli'yi kardeşi olarak nitelendirmiş, sık sık çadırına giderek semâ meşk etmiştir.¹⁹⁸ Dönemin tasavvufi grupları da İlhanlı Hakanı'nın bu yakınlığını kullanarak Moğol idari gücünü lehlerine kullanmaya ve bu güç vasıtasıyla rakiplerini bertaraf etmeye çalışmışlardır. Bu dönemde en çok dikkati çeken Zahidiyye¹⁹⁹-Kalenderî çekişmesidir.²⁰⁰ Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin bu çekişmelerin yaşandığı esnada Zahidiyye tarikatının bir müridi olduğu göz önünde bulundurularak ilişkileri bu dönemden itibaren ele almak yerinde olacaktır.

Sünnî itikada sahip olan Zahidiyye tarikatı, Cevlaki Hasan Mengli'yi zındık olarak nitelendirmiş, Hasan Mengli ve Ahmed Tekûdâr'a karşı hatalı olduğuna inandıkları halde onun gayrimüslim yeğeni Şehzade Argun'u desteklemiştir. Hasan Mengli de Ahmed Tekûdâr'ı, İbrahim Zahid-i Gilanî'nin tekkesinin yok edilmesi konusunda kışkırtmıştır. Nitekim Ahmed Tekûdâr'ın öldürülmesinden sonra İslamiyet hanedan içerisinde bireysel kalmış, tarikatlar arası çekişmeler etkisini yitirmiştir.²⁰¹

Ahmed Tekûdâr'dan sonra 11 Ağustos 1284 tarihinde yeğeni Argun'un başa geçmesi, Budizm'in zaferi ve İslam düşmanlığının başlangıcı olmuştur. Bu dönem Argun Han'ın Budist, veziri Sa'dü'd-Devle'nin Bağdatlı bir Yahudi olması nedeniyle uygulanan dini siyaset yönünden İlhanlı topraklarında yer alan Müslümanlar için

Bu özellikleri de Ahmed er-Rıfai'nin ölümünden sonra uygulamaya başlamışlardır. (Detaylı bilgi için bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 194-195.)

¹⁹⁷ Kalenderî, bir hayat tarzıdır. Bu hayat tarzını benimseyenlerin ortak adına Kalenderîyye veya Kalenderîlik adı verilmiştir. Kalenderîler, dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayarak, içinde buldukları toplumun düzen inanç ve geleneklerine karşı çıkar, bunu kılık, kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtırlar. Kalenderîlik, Melametilikten doğmuştur. Tam olarak kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Kalenderîlikte Şii tesirlerin etkileri görülmektedir. Fakat gerçek anlamda Şii sayılmamaktadırlar. Kalenderîler, çarp-darb olarak yani sakal, bıyık, kaş ve saçlarını usturayla tıraş ederek, başlarına kıldan örülmüş külah giyerlerdi. (Detaylı bilgi için bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 257-258; Nihat Azamat, "Kalenderîyye", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 253.)

¹⁹⁸ Akkuş, a.g.t., s. 146-147.

¹⁹⁹ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti* adlı tezinde Zahidiyye tarikatı yerine Safevi tarikatı demektedir. Fakat Safevi tarikatının 1301 yılında ortaya çıktığı göz önüne alınırsa Safevi tarikatından kastı Zahidiyye tarikatı olmalıdır. Ahmed Tekûdâr'ın 1282-1284 yılları arasında tahtta bulunduğu sırada Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyyüddin Erdebili Şeyh İbrahim Zahid Gilanî'nin mürididir.

²⁰⁰ Akkuş, a.g.t., s. 146-147.

²⁰¹ Akkuş, a.g.t., s. 147-148.

sıkıntılı geçmiştir. Özellikle vezir Sa'dü'd-Devle'nin atanmasından sonra Müslümanlara karşı şiddetli bir düşmanlık başlamıştır. Devlet'in üst kurumlarındaki Müslüman memurları tasfiye ederek yerlerine Yahudi'leri atamıştır. Ancak Argun'un hastalanmasıyla birlikte Moğol Emirler ve Müslümanlar harekete geçmişler ve Argun'un rahatsızlığından veziri sorumlu tutmuşlardır. Argun'un ölümünü bile beklemeden Sa'dü'd-Devle'yi ve hatta onun atadığı bütün akrabalarını ve Yahudileri öldürmüşlerdir. Argun Han'ın uyguladığı bu İslam karşıtı politikaya rağmen Moğollar arasında İslamiyet eskisine oranla daha fazla artmıştır. Şîlik hareketi bu dönemde başlamıştır.²⁰²

Argun Han, siyasi hedeflerine ulaşabilmek için sufi çevrelerin desteğinden de istifade etmiştir. Amcası ile mücadelesinde yukarıda da bahsedildiği gibi amcası Tekûdâr'ı destekleyen Kalenderîlere muhalif Zahidiyye tarikatı gibi bazı Sünnî derviş ve alimlerin de desteğini almıştır.²⁰³ Sünnî Zahidiyye tarikatının Gayrimüslim olan Argun'u desteklemesinin sebebi, giderek güç kazanmış olan Kalenderîlere karşı tarikatı ayakta tutabilmektir. Daha sonra Şeyh Cüneyd döneminde de göreceğimiz üzere Şeyh Cüneyd, Şîî Karakoyunlulara karşı varlığını sürdürebilmek amacıyla kendi dinî görüşünün aksine, Sünnî Akkoyunlular ile müttefik olmuştur. Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî de tarikatlar arası mücadelelerin yoğun olduğu dönemde tarikatını ve müritlerini korumak adına Müslüman olan ancak Kalenderîlerin etkisinde bulunan Ahmed Tekûdâr'dan ziyade, gayrimüslim Argun'u desteklemiştir.

Argun'dan sonra tahta geçen Keyhatu'nun İslam siyaseti selefininkine oranla daha ılımlı olmuştur. Keyhatu dönemi, İlhanlı emirleri arasında İslamiyet'in en yoğun yayıldığı dönemlerden biri olmuş, kırk altı emirden on dört tanesi Müslüman olmuştur. Onun Müslümanlara karşı müsamahalı davranmasında Müslüman hanımlarının rolü olmuştur. Bu dönemde vakıflar ve sufi dergahlarına her türlü yardımlar yapılmış, hatta Keyhatu'nun kızı Kutluğ Melik, Erdebil Şeyhi İbrahim Zahid-i Gilanî'nin müridi olmuş, kendisine ait olan petrol kuyusu gelirlerinden

²⁰² Akkuş, a.g.t., s. 151,160-163.

²⁰³ Akkuş, a.g.t., s. 166.

tekkesine hediyeler göndermiştir.²⁰⁴ Kutluğ Melik muhtemelen Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî'nin ölümünden sonra Şeyh Safiyyüddin'e mürit olmuştur. Çünkü Safvetü's-Safâ'da Erdebil tekkesine de yardımlarda bulunduğu yazmaktadır.²⁰⁵

Baydu döneminde ise Budistlere ve Hıristiyanlara yakınlık gösterilmiş, İslamiyet'in Moğollar arasında yayılması yasaklanmıştır.²⁰⁶ Dolayısıyla bu dönemde herhangi bir temasta bulunulmamıştır.

Baydu'dan sonra başa geçen İlhanlı hükümdarı Gazan Han, Emir Nevruz'un telkinleriyle İslamiyet'e geçmeye karar vermiştir. 17 Haziran 1295 günü Kübrevi Şeyhi Sadrüddin İbrahim b. Sadüddin Muhammed b. Mueyyed b. Ebu Bekr Abdullah Hammuye el Cüveynî²⁰⁷'nin eliyle İslamiyet'i kabul etmiş ve İlhanlı devletinin yeni dini olarak ilan etmiştir. Gazan Han, Sünnî bir hükümdar olmasına rağmen, Hz. Ali'nin soyundan gelenlere ve Şîilere yakınlık göstermiş, Sünnîlik ile Şîiliği birbirine yakınlaştırma yoluna gitmiştir.²⁰⁸

Gazan Han'ın konumuz açısından önemi, İslamiyet'i kabul ederek, kalıcı reformlar yapmasının yanı sıra Şeyh İbrahim Zahid Gilanî ile iyi ilişkilerde bulunması, onu ziyaret ederek iki gün Zahidiyye tekkesinde kalması ve Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin Sultan Gazan Han'ın huzuruna çıkarak onunla temas kurmasıdır.²⁰⁹ Ayrıca Sünnîlerin kendilerine ait vakıflarının olup, Ali evladının olmamasını hoş karşılamaz ve bunun Alevîlere(Şîilere) yapılan bir haksızlık olduğunu vurgulayarak, Tebriz, İsfahan, Şiraz Bağdat ve diğer bir çok merkezde dârü's-siyâdeler yaptırarak, seyyidlerin kullanımına açmıştır.²¹⁰

²⁰⁴ Akkuş, a.g.t., s. 170-171.

²⁰⁵ Şah, a.g.t., II, s. 292.

²⁰⁶ Akkuş, a.g.t., s. 169.

²⁰⁷ Şeyh Sadrüddin İbrahim(Sadrüddin Hammuye), döneminin tanınmış alimlerinden biridir. Kendisi Sünnî olmasına rağmen Nasuriddin Tusî ve Yusuf b. Ali b. El-Mutahhar el-Hilli gibi Şîî alimlerden eğitim almıştır. Bu sebepten hem Sünnî hem de Şîî akide arasında uzlaşmacı bir yeredir. Gazan Han, uyguladığı Sünnî-Şîî uzlaştırma siyasetinde bu şeyhten etkilenmiştir. (Akkuş, a.g.t., s. 174.)

²⁰⁸ Akkuş, a.g.t., s. 178.

²⁰⁹ Akkuş, a.g.t., s. 183.

²¹⁰ Şahin, a.g.e., s. 135.

Gazan Han döneminde Müslüman olan ve onun ölümünden sonra İlhanlı tahtına geçen Olcaytû (Muhammed Hudâbende) Sünnî/Hanefî mezhebine bağlı olmasına karşın, Sünnî mezhepler arasındaki mücadelenin giderek kızışmasından rahatsız olarak 1309 yılı sonlarında Şia'yı tercih etmiştir. Devletin üst tabakalarında yer alan ve Farslılardan oluşan Şafîiler, Sultan'ın Hanefî mezhebini tercih etmesi ile güç kazanan Hanefîlerin nüfuzlarının giderek artmasını hazmedememişlerdir. Şafîilerin Fars kökenli, Hanefîlerin de Türk-Moğol kökenli olmaları ister istemez meseleyi iktidar mücadelesi haline getirmişti. Olcaytû Han, ordu ve Moğol ulusunu Kutluğ Şah'a ve Çoban Noyan'a teslim ederken, devletin idari, mali ve sosyal sorumluluklarını Vezir Reşidüddin'e ve Sadüddin Saveci'ye vermiştir. Vezir Reşidüddin Sünnîlerin vezir Sadüddin Saveci de Şîîlerin temsilcileri haline gelmiştir. Kendisi de en büyük otorite olarak her iki mezhep arasında hakemlik yapmıştır. Ancak bu iki grubun kendi çıkarları uğruna birbirlerine karşı karalama politikası gütmesi Sultan'ı ve emirleri İslam dininden soğutmaya başlamıştır. İçlerinden din değiştirip Cengiz Yasasına dönmek isteyenler olmuştu. Olcaytû Han da İslam dinini terk edip etmeme konusunda kararsız kalmış, bu esnada durumu fark eden Emir Torumtaş harekete geçerek, Sultan'a abisinin de bütün mezhepleri araştırdıktan sonra Şîîlikte karar kıldığını, hatta Şîîliğin Cengiz Yasalarını kabul ettiğini fakat Sünnîliğin ise reddettiğini söyleyerek onu Şîîliğe geçmesi konusunda ikna etmiştir. Sultan Olcaytû kararını emirlerine ve maiyetine duyururken, dileyenin kendisiyle birlikte Şîîliğe geçmesini dileyenin de görevlerini bırakmak suretiyle muhalif olarak diğer mezheplerde kalabileceğini bildirmiştir.²¹¹ Dolayısıyla Sünnî mezhep karşısında Şîîlik savunulmaya başlanmış, zoraki de olsa halkın Şîîliğe meyletmesi sağlanmıştır.

"*İnsanlar, Meliklerinin dini üzeredir.*" hadisinden yola çıkarak Sultan Olcaytû da kendi halkının kendisinin inancına bağlı olmalarını arzu etmiş ve bu konuda bir takım zorlamalarda da bulunmuştur.²¹²

Olcaytû Han'ın Şîîliği tercih etmesi nedeniyle bu dönemlerde Sünnî olan Safeviyye tarikatıyla herhangi bir ilişkisi kaynaklarda yer almamaktadır.

²¹¹ Akkuş, a.g.t., s. 198, 202; Şahin, a.g.e., s. 139.

²¹² Akkuş, a.g.t., s. 204.

1316 yılında vefat eden Olcaytû'nun yerine oğlu Ebu Said Bahadır Han geçmiştir. Ebu Said Bahadır Han, babasının uygulamış olduğu Şîf yanlısı dini politikanın aksine Sünnîliğe önem vererek Şîflik ve Sünnîliğin bir arada var olmasına zemin hazırlamıştır. Ebu Said Bahadır Han'ın Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin müridi olmuş ve Erdebil tekkesini ziyaret etmiştir.²¹³

B. Çobanîler ile İlişkiler

Çobanîler (Çobanoğulları/1317-1357),Türkleşmiş Moğol ve Sünnî/Hanefî bir aileden gelen, İlhanlılar'ın baş kumandanı Emir Çoban Noyan Suldus tarafından Tebriz'de kurulan bir hanedanlıktır. Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüne kadar bağımsız bir devlet olamamıştır. Emir Çoban Noyan, İlhanlıların Azerbaycan valisi; oğlu Emir Timurtaş Noyan Anadolu valisi; Timurtaş'ın oğlu Emir Şeyh Hasan Çoban(Şeyh Hasan-ı Kûçek) da Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhanlı yönetiminde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Kendi bağımsız devletlerini yönetemeyen bu üç Emir'in bizim açımızdan önemine gelirsek, üçü de Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin mürididirler. Hatta Emir Şeyh Hasan Çoban, "Şeyh" lakabını Şeyh Safiyyüddin'in tekkesinde dinî eğitim ve terbiye almasından dolayı almıştır.²¹⁴

Emir Şeyh Hasan Çoban'ın 1343 yılında öldürülmesi ile siyaset sahnesine kimi zaman onun müttefiki kimi zaman da düşmanı gibi davranan kardeşi Melik Eşref Çoban çıktı. İlhanlı şehzadesi Anuşirvan'ı han ilan ederek bütün işlerin kontrolünü ele geçirdi ve bölgenin tek hakimi oldu.²¹⁵ Ondört yıl boyunca hakimiyetini sürdüren Melik Eşref'in Şeyh Safiyyüddin döneminde tarikatın müridi olduğu fakat Şeyh Sadrüddin Musa döneminde, Azerbayca'nı kontrolü altına aldıktan sonra Şeyh Sadrüddin Musa'nın halkı kendisi aleyhine kışkırttığını söyleyerek, şeyhi üç ay Tebriz'de hapsedti. Üç ayın sonunda yaptığından pişmanlık duyan Melik Eşref, Şeyh Sadrüddin Musa'yı serbest bıraktı. Ancak bundan da pişmanlık duyan Melik, Şeyh'i tekrar yakalamak istedi, bunu haber alan Şeyh Sadrüddin Musa, 1354 yılında Gilan'a

²¹³ Şah, a.g.t., II, s. 299.

²¹⁴ Ş. Cem Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004, s. 132.

²¹⁵ Tuysuz, a.g.t., s. 182.

kaçtı. 1357 yılında Altın Orda Han'ı Cani Bey tarafından Tebriz'in fethedilmesi ve Melik Eşref'in öldürülmesi, Çobanî hanedanlığına son verilmesi neticesinde Şeyh Sadrüddin Musa Erdebil'e geri döndü.²¹⁶

C. Osmanlılar ile İlişkiler

Osmanlılar (1299- 1922) ile Safeviyye tarikatı arasındaki ilk ilişkileri Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, döneminde Anadolu'dan giden üç bin civarında müritle başlamaktadır.²¹⁷ Şeyh Sadrüddin Musa döneminde tarikata "Çerağ Akçesi"²¹⁸ adı verilen her yıl belli bir miktarda gönderilen para yardımı yapılmaya başlanmıştır.²¹⁹ Safevîler ile Osmanlılar arasındaki ilk somut temas Şeyh Cüneyd döneminde gerçekleşmiştir. Şeyh Cüneyd, Erdebil'den çıkarıldıktan sonra Anadolu'ya gelmiştir. Osmanlı tahtında bulunan Sultan Murad'a bir müridiyle, seccade, tesbih ve Mushaf göndermiş, Sultan Murad'dan buraya yerleşmek ve dâîleriyle meşgul olmak için Kurtbeli'ni istemiştir. Şeyh Cüneyd'in gönderdiği hediyeleri kabul eden Sultan Murad, Veziri Halil Paşa ile istişare ettikten sonra "*Bir tahtta iki padişah sığmaz.*" cevabını vermiş, gelenlere Şeyh Cüneyd'e verilmek üzere iki yüz flori, kendilerine de bin akçe harçlık vermiştir. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd Osmanlı topraklarından ayrılmıştır.²²⁰ Karamanoğulları Beyliği'nin başkenti olan Konya'ya geçerek Sadreddin Konevî zaviyesinde konaklamaya başlamıştır. Burada Sadreddin Konevî zaviyesinin Şeyhi Abdülatif ile aralarında geçen konuşmayı vermek yerinde olacaktır. Çünkü artık Osmanlılar için tehlike haline gelecek olan Şeyh Cüneyd'in Şif ve siyasi gayeleri burada anlaşmıştır.

²¹⁶ Öngören, "Safeviyye", s. 460; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, I, Ankara 2005, s. 566.

²¹⁷ Dedeyev, a.g.m., s. 207.

²¹⁸ Çerağ akçesi, Osmanlı Devleti'nin her yıl düzenli olarak Erdebil'e gönderdiği kıymetli hediyelerdir. Şeyh Cüneyd dönemine kadar gönderilen çerağ akçesi, şeyhin Anadolu'da Osmanlı'nın aleyhine sayılabilecek faaliyetler sergilemeye başlamasından sonra Fatih Sultan Mehmet döneminde kesilmiştir.(Tacbahş, a.g.e., s. 12.) Burada dikkati çekmek istediğimiz nokta "Çerağ Akçesi"nin yalnızca Erdebil tekkesine gönderildiğidir. Kaynaklarda yalnızca Erdebil tekkesine çerağ akçesi gönderildiği bilgisi geçmektedir. Detaylı bilgi verilmemektedir. Şüphesiz Osmanlı devleti diğer tarikatlarla da yardımlarda bulunmaktadır fakat bunlara bu isim kullanılmamaktadır. Bu konunun farklı bir çalışmada derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

²¹⁹ Hinz, a.g.e., s. 7.

²²⁰ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 264.

*Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdülatif'e "Ataya ashab mı evladır, yoksa evlat mı evladır?" dedi. Şeyh Abdülatif şöyle cevap verir: "Sual ettiğin makamda, ashap evladır, zira ashabın hakkında Kelam-i Kadim'de 'Muhacirin ve'l-Ensar' deyu anılmıştır. Ve dahi mezahib-i erbaâ ashabdan alınmıştır, evladan alınmış değildir." dedi. Şeyh Cüneyd o zaman Şeyh Abdülatif'e şöyle seslendi. "Ol ayetler ashab hakkında nazil olduğu vakit sen anda bile miydin (orada mıydın)?" Bunun üzerine Şeyh Abdülatif şu cevabı verir. "Sen bu itikatla kâfir oldun. Bu itikatla sana uyanlar dahi kâfir olur."*²²¹ Bunun üzerine orada bulunan Şeyh Hayreddin, Cüneyd'i oradan uzaklaştırdı. Ertesi sabah Şeyh Cüneyd Konya'dan ayrıldı ve Varsakların yaşadığı Toroslar'a gitti. Bundan sonra Şeyh Abdülatif Karamanoğlu İbrahim Bey'e bir mektub yazarak, "*Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sofuluk değildir, şeriat bozup, kendi imaret talep ider*" diye haber gönderir.²²² Karamanoğlu İbrahim Bey de Varsak Beyleri'ne haber göndererek Şeyh Cüneyd'i yakalamalarını emretmiştir. Buradan da kaçan Şeyh Cüneyd, Halep tarafına geçti. Burada bulunan bir kaleyi alarak tamir etti ve buraya yerleşti. Bu kalede otururken yanına Rumeli'den Simavna kadısının oğlu ve başka kişiler de onun yanına geldiler. Halep'te Mevlana Ahmed Bekrî, Abdülkerim Halife ve Şeyh Zeynüddin Hâfi onun müritlerindendiler. Bir süre sonra Mısır sultanına topraklarında Şeyh Cüneyd'in faaliyetlerine dair haber gönderdiler. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd'in üzerine yürüyen Halep naibi, onun yetmiş adamını öldürdü, Şeyh de kaçmak zoruna kaldı. Buradan Canik'e gitti. Bu taraflarda birkaç bin kişilik taraftar toplayarak, Trabzon üzerine yürüdü. Trabzon Rum İmparatorluğu ordusu ile mücadele ederek, bu orduyu yenilgiye uğrattı, Trabzon'u harap etti. Rum Beylerbeyi Hızır Ağa, hazırladığı ordu ile Trabzon'a yola çıktı. Osmanlı ordusunun kendi üzerine geldiğini öğrenen Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın yanına kaçtı.²²³

Şeyh Cüneyd'in faaliyetleri Osmanlılar tarafından dikkatle izlenmiş, Akkoyunlular ile bağ kurmasından sonra da Safeviyye tarikatına gönderdikleri çerağ akçesini kesmişlerdir. Bu şekilde Şeyh Cüneyd'in Şiîleşme politikasına tepkilerini göstermişlerdir. Erdebil'e döndüğünde durumu öğrenen Şeyh Cüneyd, müritlerinden

²²¹ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 265.

²²² Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 265-266.

²²³ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 266.

birini Osmanlı sarayına göndererek, yardımın devam etmesini istemiştir. Bu sırada Osmanlı tahtında bulunan Fatih Sultan Mehmed, "*Vallahi, Teke'nin Koçu ölmüştür.*" diyerek, onun faaliyetlerini desteklemediğini anlatmıştır.²²⁴

Şeyh Cüneyd'den Şah İsmail'e kadar Osmanlılar ile doğrudan bir ilişki kurulmamıştır. Burada daha çok Alevî Türkmenler üzerinden bir ilişki söz konusudur. Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra Şeyh Haydar döneminde Erdebil'e yoğun bir Alevî Türkmen göçü yaşanmış olsa da Şeyh Haydar ya da ondan sonra tarikatın başına geçen oğlu Sultan Ali Anadolu'ya gelme girişiminde bulunmamışlardır. Ancak Sultan Ali'nin kardeşlerini Akkoyunluların elinden kaçırmaması ve kendisinin yapılan mücadelede ölmesinden sonra kardeşleri İsmail ve İbrahim için gizlenme dönemi başlamıştır. İsmail önce Erdebil'e, Akkoyunlu baskılarının artması üzerine de Gilan'a kaçırılmıştır. Bu esnada 1497 yılında Sultan Rüstem'in öldürülmesinden sonra Akkoyunlular arasında tekrar taht mücadelesi başladı. Bu mücadeleler İsmail ve kardeşi İbrahim üzerindeki baskıyı ortadan kaldırdı. Ayrıca Akkoyunlu devletinin bu zayıf durumundan istifade ederek, Gilan'dan Erdebil'e geldi. Ancak şehrin valisi tarafından buradan çıkarıldı. Erdebil'den Ercuvan'a, Ercuvan'dan da Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkarak Erivan'ın güneyindeki Sa'd Çukuru'na, oradan da Kağızman ve Erzurum'dan geçip Tercan'a, oradan da Erzincan'a gitti. O, burada iken yanına Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir, Turgutlular ve Varsaklar'a mensup pek çok müridi gelmişti. Bu müritler, Safevî devletini kuran ve devam ettiren Anadolu Türkmenleridir.²²⁵

F. Sümer'in "Tarikatın başı Azerbaycan'daki Erdebil'de, gövdesi de Anadolu'da idi"²²⁶ ifadesi Safeviyye tarikatının Osmanlı ile olan münasebetini tek başına izaha yeter seviyededir. İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinden önce Anadolu'ya gelmesiyle bu baş ve gövde nihayetinde birleşmiş oluyordu. Artık İsmail harekete geçmeye hazırdı ve Erzincan üzerinden önce Şirvanşahlara ardından da Tebriz'e yürüdü.

²²⁴ Dedeyev, a.g.m., s. 212.

²²⁵ Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 18-19.

²²⁶ Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 12.

Hal böyle olunca Osmanlı sultanları Safeviyye şeyhlerine karşı değil Anadolu'daki Türkmenlere karşı önlem almak zorunda kalmışlardır. Yavuz Sultan Selim daha henüz Trabzon'da bir Şehzade iken doğuda büyüyen Safevî tehlikesini görür ve tahtta bulunan babası Sultan II. Bayezid'i bu konuda tedbir alması için uyarır.²²⁷ Sultan Bayezid ise Safevîlere bağlı ve onlarla irtibat halinde bulunan Anadolu'daki Türkmenlerin Erdebil'e göç etmesini engellemek amacıyla onları Rumeli'ye sürmüştür.²²⁸

II. Bayezid, 1500 yılı sonlarında bölgedeki sınır komutanlarına gönderdiği hükümlerle İsmail'in yanına giden veya oradan geri dönen sufilerin öldürülmesini emretmiştir. Ancak, 1501 yılında Sivas sancakbeyi ile Kastamonu sancakbeyi Şehzade Mahmud'a gönderilen hükümden padişahın emrinin yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Yakalanan Kızılbaş sufilerden 400'er, halifelerden ise 2000'er akçe alınarak serbest bırakılmaları üzerine II. Bayezid, bu duruma kızarak hükmün ihmal edilmemesi ve yakalanan Erdebil sufilerinin kesin olarak öldürülmesi hükmünü tekrarlamıştır. Ayrıca Şehzade Mahmud'dan üç ayda yakalanan sufilerin listesi istenmiştir. Alınan tüm önlemlere rağmen, Erdebil'e olan göçler önlenememiştir.²²⁹

Ayrıca Osmanlı devleti II. Bayezid döneminden itibaren Ehl-i Sünnet akidesine aykırı olarak Şîî kökenli bir tarikat olan Bektaşîliğe destek vermiştir. Bunun sebebi ise Safevîlerle benzer inançlar taşıyan heterodoks yapıya sahip Bektaşî tarikatını kendi yanında tutma politikasıdır.²³⁰ Bektaşî tarikatına destek vererek meşru hale getiren Osmanlılar, bu tarikatın Şîî motifleriyle kaplı karakteri vasıtasıyla kitleler halinde Erdebil'e göçen ya da Safevî propagandasını Anadolu'da yaymaya çalışan Alevî Türkmenlerinin önüne geçmeyi hedeflemiş olmalılardır.

D. Timurlular ile İlişkiler

Timurlular (1370-1507), Timur tarafından 1370 yılında Semerkant'ta kurulan, Orta Asya ve İran'da hüküm sürmüş bir İslam Devleti'dir. Timur, Mâverâünnehir

²²⁷ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 80.

²²⁸ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 264.

²²⁹ Dedeyev, a.g.m, s. 216-217.

²³⁰ Ocak, a.g.e., s. 91-92.

hakimi olarak tahta oturdu. O devletini Çağatay Hanlığı bakiyeleri üzerine devletini kurmuştu.²³¹

Hakiki ve mutaassıp bir Müslüman olan Timur, âlim ve suflerin İslamî güçlerinden istifade etmeyi bilmiştir. Cengiz Yasası'nı fesh ve iptal etmiş, ulemâya, sûfilere ve seyyidlere büyük teveccüh göstererek, vakıflar bağışlamış, türbeler ve tekkeler inşa ettirmiştir. Şehirlerde medreselerden, kırsal kesimde ise özellikle Yesevî-Nakşibendî olmak üzere tarikatlardan faydalanmıştır. Bunlar Timur'un başarısı için var güçleriyle çalışmışlardır.²³²

Seyyid Şerif Cürcânî ve Sadeddin Taftazânî gibi Ehl-i Sünnet ulemâya gösterdiği hürmete nazaran Sünnî olduğuna kanaat getirilen Timur'un teşkilatında İsnâaşeriye'ye meyilli olduğunu gösteren bazı hususlar olsa da onun Şîî olduğunu gösteren bir delil yoktur. O, Alevîlik temayülü ile bir takım siyasi faydalar sağlamış ancak Ehl-i Sünnet taraftarlığından dönmemiştir. Timur döneminde herhangi bir Şîî kökenli faaliyetler görülme de ondan sonra ortaya çıkan Şîî cereyanlar, onun döneminde içten içe bir kendileri gelecekleri için çalıştıklarını ortaya koyar. Bu durum diğer Moğol hükümdarlarının aksine Timur'un sert tedbirler almaması hatta Şîî âlim ve suflere de hürmetkar davranmasından kaynaklanmıştır.²³³

Timur'un Safeviyye Tarikatı ile temasları Hoca Ali döneminde olmuştur. Rivayete göre Timur ile Hoca Ali'nin karşılaşmaları Ceyhun Nehri kenarında olmuştur. Buharadan Horasan'a doğru yola çıkan Timur, Ceyhun Nehri'ni geçerken kırbacını suya düşürmüş, bunu kötüye yorarak ordusunu durdurmuştu. Bunu gören bir derviş, elini suya sokarak Timur'un kırbacını bulmuş ve sudan çıkarmıştır. Timur bunu ise iyiye yorarak, manasını sormuş, derviş ise "*Vatanım Erdebil, zuhur ettiğim mahal Dizfûl ve mezarım da Kuds-i Halîl'de olacak*" dedikten sonra bir anda ortadan kaybolmuştur. Bu bir anda beliren derviş ise Hoca Ali'dir. İkinci buluşmaları ise Timur'un Bağdat'tan Huzistan'a asker geçişi esnasında olmuştur. Timur, Dizfûl ırmağının başında iken bir anda siyahlar içinde bir derviş ortaya çıkmış ve Timur'a

²³¹ İsmail Aka, "Timurlular", *Türkler*, VIII, Ankara 2002, s. 517.

²³² Köprülü, a.g.e., s. 92.

²³³ Köprülü, a.g.e., s. 96.

"Ben, Ceyhun Nehri'ne düşürdüğün kırbacı bulup sana veren dervişim ve sonraki görüşmemiz Erdebil'de olacak" demiştir.²³⁴

Birkaç yıl sonra Ankara Savaşı dönüşü Timur, şöhretini ve mertebesinin yüksekliğini duyduğu Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin türbesini ziyaret etmek için Erdebil'e uğradı. Hoca Ali'nin yanına gittiğinde ise Şeyh namaz ve ibadetle meşguldü. Timur'un geldiği kendisine söylenmesine rağmen Hoca Ali, onu karşılamaya çıkmadı. İbadeti bittikten sonra Timur ile görüştü. Burada Timur'un önüne arpa ekmeği, şerbet ve sütlaktan oluşan mütevazı bir sofraya getirdiler. Bu mütevazı sofrayı gören Timur şaşırıldı. O anda Hoca Ali, "*Ey Hükümdar, bu sütlacı yiyiniz. Zira bu diğerlerine benzemez. Süt ceylan sütü, pirinç mısır pirinci ve ekmek ise ömrünüzde yemediğiniz bir ekmektir.*" dedi. Mülakat esnasında Hoca Ali, Timur'un yanında bulunan esirleri bağışlamasını istedi. Şeyhin bu isteğini yerine getiren Timur, bunun yanı sıra Erdebil ve civarındaki bölgeleri tekkeye vakfetti.²³⁵ Timur'un bu temasları daha sonra da değineceğimiz gibi Safeviyye tarikatının özellikle siyasi hayatında temel değişimlere sebebiyet vermiştir.

Timur, Hoca Ali ile görüşmesinin ardından yaklaşık üç yıl sonra 1405 yılında ölmüştür. Timur'un zaptettiği topraklar üzerinde onun soyundan gelenler gerek müstakil hükümdar gerekse bey veya umumi vali sıfatıyla hüküm sürmüşlerdir.²³⁶

E. Akkoyunlular ile İlişkiler

Safeviyye Tarikatının siyasi tarihinde önemli bir yer işgal eden Akkoyunlular (1402-1514) ile ilişki Şeyh Cüneyd sayesinde kuruldu. Şeyh Cüneyd, Trabzon'u kuşattıktan sonra Osmanlı ordusunun üzerine geldiğini duyarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına Diyarbakır'a kaçtı. Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'i yakaladı. Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'a "*Beni niye tutarsın? Cihanşah gibi bir düşmanın var, benim silahlı yirmi bin sufiye gücüm yeter, ben de sana yardımcı*

²³⁴ Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s. 59-60.

²³⁵ Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s. 60-61.

²³⁶ Hans R. Roemer, "Timurlular", *İA*, XII, İstanbul 1979, s. 346.

olayım." dedi.²³⁷ Bunun üzerine Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'in silahlı gücünden faydalanmak amacıyla onunla anlaşarak kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendirdi. Böylece İki kuvvet ortak düşmanları olan Cihanşah'a karşı birleşti. Yapılan bu evlilikle de Şeyh Cüneyd hem Akkoyunlu Devleti içinde hem de komşu ülkelerde büyük bir itibar kazandı. Bu durumu da kullanarak civar bölgelerde kendi propagandasına devam etti.²³⁸

Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu sarayında üç yıl kaldı. Bu süre zarfında yakın bölgelerdeki siyasi olayları yakından takip etti. 1459 yılında Diyarbakır'dan ayrılan Şeyh Cüneyd Erdebil'e gitti. Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den Anadolu'ya gitmesi ve tekrar geri dönmesi arasında onbir yıl geçmişti. Burada Cihanşah'a karşı yine gücünün yetmediğini gören Şeyh Cüneyd, tekkenin idaresini yine amcası Şeyh Cafer'e bırakarak, kuzeydeki Çerkezler üzerine gazaya çıktı. Kuzeye doğru yaptığı bu sefer sırasında Şirvan'dan geçmek zorundaydı. Şirvan hakimi Halilullah'ın izin vermemesine aldırmayarak yoluna devam eden ve Karabağ'da karargah kuran Şeyh Cüneyd'e bir heyet gönderdi. Şeyh Cüneyd Şirvan hakimini pek de dikkate almıyordu. O, kendisi uğruna göz kırpmadan can verecek sufi ordusuna güveniyordu. Halilullah ise şöhretli bir din adamına karşı savaş açıp açmamakta tereddüt içerisindeydi. Bu arada Şeyh Cafer'in Halilullah'a yeğenin velayet sahibi bir şeyh olmadığını ve onun bir asi olarak öldürebileceğini bir mektupla bildirdi. Bu mektuptan cesaret alan Şirvan hakimi Karabağ üzerine harekete geçti. Çıkan çatışmada Şeyh Cüneyd'e bir ok isabet etmesi üzerine savaş meydanında öldü.²³⁹

Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar'ın varlığı müritlerinin dağılmasını önliyordu. Doğumundan dokuz yaşına kadar Şeyh Haydar, Diyarbakır'da Akkoyunlu sarayında dayısı Uzun Hasan'ın vesayetinde kaldı. Bu sırada Uzun Hasan, 1469 yılında Tebriz'i alarak burayı Akkoyunlu Devleti'ne başkent yaptı. 1470 yılında da Erdebil'e girdi. Safeviyye tarikatının postunda oturan Şeyh Cafer'in Karakoyunlu Hasan Ali'ye ve onun Akkoyunlulara karşı ittifak yaptığı Timur Devleti hükümdarı Ebu Said'e yardımcı olduğundan haberdardı. Erdebil'e girdikten sonra Şeyh Cafer'i

²³⁷ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 267.

²³⁸ Hinz, a.g.e., s. 27.

²³⁹ Ekinci, a.g.e., 100-102.

öldürmedi fakat şeyhlikten alarak, yeğeni Şeyh Haydar'ın eğitimiyle görevlendirdi. Zaten Şeyh Cafer, ne kendisi ne de yeğeni için bir tehlike teşkil etmiyordu. Çünkü halihazırda Erdebil Sufileri Cafer'i değil, Haydar'ı şeyh olarak görüyorlardı.²⁴⁰

Şeyh Haydar evlenme yaşına gelince dayısı Uzun Hasan onu, Trabzon Rum İmparatorunun kızı Despina Hatun'dan olan kızı Alemşah Halime Begüm ile Erdebil'de evlendirdi. Dayısı Uzun Hasan'a damat olması Şeyh Haydar'ı siyasi olarak da güçlendirdi. O, Akkoyunlu devleti içindeki sağlam mevkiisi sayesinde müritlerini silahlandırdı, onlara üniforma denebilecek kıyafet giydirdi ve Tac-ı Haydarî'yi taktırdı. Erdebil Tekkesini silah imalethanesi haline getirdi ve kendisi de burada silah yaptı. Onun amacı Şirvan hakimi Halilullah'tan babasının intikamını almak idi.²⁴¹

Artık sefere çıkma vaktinin geldiğini düşünen Şeyh Haydar, babası Cüneyd'in yaptığı gibi kendisine hedef olarak kuzeydeki Çerkezleri hedef aldı. Zaten Şirvan hakiminin ülkesinden geçişe izin vermeyeceğini bilmekteydi. 1483 yılında Çerkezler üzerine sefere çıkarken Akkoyunlu Sultan'ı Yakup'tan ferman aldı. Bu fermanla Şirvan hakimi istemeyerek de olsa geçiş iznini vermek zorunda kaldı. Derbend'den Kuzey Kafkasya'ya geçen Haydar, bu seferini başarıyla sonlandırdı. Bu zafer ona hem bol ganimet, hem diğer seferler için cesaret, hem de yapılan seferlere katılacak mürit sayısının artmasını sağladı. 1484 yılında aynı şekilde başarıyla sonlandırdığı bir sefer daha yaptı. Bu seferler onun şöhretini daha da artırdı. Maceracılar da onun etrafında toplanmaya başlamışlardı. Şeyh Haydar'ın bu şekilde etrafında silahlı ordu oluşturması, bu orduyla sefere çıkması ve bu seferlerden başarı elde etmesi Akkoyunlu devlet erkanının dikkatini çekmiştir. Durumun vehametini anlamaya başlayan Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ı Tebriz'e çağırdı. Şeyh Haydar, Tebriz'e vardığında kayıbiraderi Sultan Yakup da dahil olmak üzere bir çok devlet adamı kendisine nezaket ziyaretlerinde bulundular ve ondan hayır duası talep ettiler. Bu ziyaretlerden sonra saraya çağırılan Şeyh Haydar'a, Sultan Yakup'a mutlak bir itaat ve sadakat yemini ettirildi. Ancak elde ettiği zaferlerin ve ganimetlerin tadını alan Şeyh Haydar, ettiği yeminden dönerek karısı Alemşah Halime Begüm'ü kardeşinin

²⁴⁰ Ekinci, a.g.e., 106-107.

²⁴¹ Ekinci, a.g.e., s. 109.

yanına yapacak olduğu yeni bir sefer için izin istemeye gönderdi. Kızkardeşini kıramayan ve eniştesi Şeyh Haydar'ın verdiği sözden dönmeyeceğine güvenerek, Şeyh Haydar'a sefer iznini verdi ve ayrıca kayınpederi olan Şirvan hakimi Ferruh Yesar'a haber göndererek, Şeyh Haydar'a yardımcı olmasını da istedi.²⁴²

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Şeyh Haydar'ın amacı Şirvan hakimi Ferruh Yesar'ı ortadan kaldırmaktı. Çünkü hem babasının intikamını almak hem de kuzeye yapacak olduğu seferlerde kendisine sürekli engel olmaya çalışan Şirvan hakimlerini yolundan kaldırmak hedefindeydi. Şeyh Haydar'ın niyetini anlayan Ferruh Yesar, damadı Akkoyunlu Sulan Yakup'tan yardım istedi. Bunun üzerine Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ın üzerine bir ordu gönderdi. 9 Temmuz 1488 tarihinde yapılan mücadelede Şeyh Haydar'a bir ok isabet etti ve şeyh atından düştü. Müritleri onu çembere alsalar da Akkoyunlu ordusu bu çemberi yardı ve Şeyh Haydar'ı ele geçirdi. Sultan Yakup'un kapıcısı Ali Aka, onun kafasını kesti. Şeyhlerinin ölümünden sonra savaşa devam eden Kızılbaşlar, netice de Akkoyunlu ve Şirvan ordusuna yenildiler. Böylece Şeyh Haydar, babasının intikamını almak maksadıyla giriştiği savaşta aynı şekilde kendisi de hayatını kaybetti.²⁴³

Sultan Yakup, bu silahlı Kızılbaş müritlerin Şeyh Haydar'ın büyük oğlu Ali'nin etrafında toplanacakları tehlikesinin farkındaydı. Bu sebepten kızkardeşini ve üç yeğenini yakalatarak İstahr kalesine hapsettirdi. Bu çocukları öldürtmekle bu tehlikeyi bertaraf edebilirdi fakat Sultan Yakup bunu yapmadı. Bu ocuklar hem kızkardeşinin çocuklarıydı hem de yaşları çok küçüktü. Bundan dolayı öldürölmelerine izin vermedi.²⁴⁴

Şeyh Haydar'ın ölümünden yaklaşık iki yıl sonra da Sultan Yakup vefat etti. Onun vefatından sonra Akkoyunlu devletinde taht mücadeleleri görölmeye başlandı. Bazı devlet adamları tarafından Akkoyunlu tahtına getirilen Rüstem, saltanatını güçlendirmek ve en büyük rakibi Baysungur'a karşı müttefik olmak maksadıyla İstahr kalesinde bulunan Şeyh Haydar'ın Sultan Ali, İsmail ve İbrahim isimdeki üç

²⁴² Ekinci, a.g.e., s. 114-115.

²⁴³ Ekinci, a.g.e., s. 116-117.

²⁴⁴ Ekinci, a.g.e., s. 118.

oğunu serbest bıraktırdı. Çünkü Baysungur, Şırvan hakimi Ferruh Yesar'ın torunu idi ve Baysungur, taht mücadeleleri esnasında dedesinin yanına kaçımtı. Arkasına Şırvanşahlıların desteğini alan Baysungur, Rüstem'in tahta geçmesinden sonra isyan etti. Öte yandan Şırvanlılar hem dedelerini hem de babalarını öldürdükleri için birinci derecede düşmanları görmelerinden ve müritlerinin cansiperane savaşma kabiliyetlerinden faydalanmak isteyen Rüstem, Safevîlerden beklediği desteği fazlasıyla gördü. Baysungur'a karşı Sultan Ali, binlerce müridinin başında, Akkoyunlu ordusuna katıldı. 1493 yılında yapılan savaşta Baysungur yenildi ve öldürüldü. Bu zaferden sonra Sultan Ali, Erdebil tekkesinin başına geçti. Sultan Ali'nin giderek güç kazanmasından korkan Sultan Rüstem, Sultan Ali'yi Tebriz'e getirterek burada tuttu. Onun müritleri ile olan irtibatını kesmeye çalıştı. Fakat bu boşuna bir önlemdi. Çünkü şeyhlerine ölesiye bağlı olan Kızılbaşlar, Akkoyunlu saray erkanının kışı geçirmek için Hoy'a gittileri esnada, Sultan Ali'yi Hoy'dan kaçıarak Erdebil'e doğru yola çıkardılar. Fakat çok geçmeden Akkoyunlu ordusu onlara yetişti. Sultan Ali, atışma vukubulacağını ve bu çatışma esnasında kardeşleriyle birlikte öldürölme tehlikesini gördüğü için kafasındaki Haydarî tacı kardeşi İsmail'in başına koydu ve onu kendisinin yerine şeyhliğe getirdi. En yakın müritlerini de iki kardeşini kaçırmak ve korumakla görevlendirdi. Sultan Ali de 1493 yılında yapılan mücadelede hayatını kaybetti.²⁴⁵

Sultan Ali'den sonra Kızılbaşların bağlandığı ancak bir müddet Erdebil tekkesinde posta oturma fırsatı yakalayamayan İsmail, Anadolu'ya geçerek burada Kızılbaşlardan oluşturduğu ordusuyla ilk olarak Şırvanlılara ardından da 1501 yılı baharında Akkoyunlulara ait Gülistan kalesini kuşattı. Kuşatma esnasında Akkoyunlu tahtında bulunan Elvend'in kendi üzerine geldiğini öğrenince ona karşı harekete geçti. Nahcivan havalisindeki Şurur mevkiinde meydana gelen savaşta, İsmail sayıca Elvend'in ordusundan az olmasına rağmen onu mağlup etti. Şurur savaşıyla Azerbaycan'ı kazanan ve Akkoyunlu Devleti'ne son veren Şah İsmail, Tebriz'de tahta oturdu ve Akkoyunlu bakiyeleri üzerine Safevî Devleti'ni kurdu.²⁴⁶

²⁴⁵ Ekinci, a.g.e., s. 118-122.

²⁴⁶ Sümer, Safevî Devletinin Kuruluğu, s. 18-22.

F. Karakoyunlular ile İlişkiler

Şeyh İbrahim'in yerine geçen oğlu Şeyh Cüneyd'in bir takım siyasi gayeler içeren faaliyetleri bölgedeki Karakoyunluların (1351-1469) hükümdarı Cihanşah'ın dikkatini çekmiştir. Onun etrafında çok sayıda mürit toplamasından rahatsız olunca Şeyh Cüneyd'i uyarılmış, daha sonra Şeyh Cafer ile akrabalık bağı kurarak Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştırmıştır. Şeyh Cüneyd'in yerine Şeyh Cafer'i getirmiştir.²⁴⁷Dolayısıyla tarikat Şeyh Cüneyd döneminde Şeyh Cafer yüzünden Karakoyunluların kontrolüne girmiştir.

Karakoyunlu Cihanşah, Şeyh Cüneyd tehlikesinden kurtulmak maksadıyla müneccimler ve etrafındaki önemli kişilerle görüşmeler yapmış ve Şeyh Cüneyd'e uyarı mektubu göndermiştir. Söz konusu mektupta: *“Benim mektubum sana ulaştığında halkı kendinden ve kendi sohbetinden uzak etmen gerekirdi, yanında olan müridleri toplayıp sakın olmalısın, ben senin sufilerinden hatırcam değilim. Cahillere uyup kıyamdan dem çalıyorsun, yüreğinde saltanat arzusu yer bulsun, kolay giden işler zora düşsün ve her iki taraftan binlerce kan dökülsün. Eğer benim sözümü dinlemezsen bu haddini aşan hareketlerinden vazgeçmezsen yakın zamanda senin ve müridlerinin kovulması benim için vacip olacaktır”* diyerek uyarmıştır. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd ona *“Eğer sen Şeyh Safi evlatların tarafından hatırcam değilsen o zaman bil ki bu seni azdırmak isteyen şeytanı-ı racimin vesvesesidir. Ben halvet guşasında dururken kendi atalarımın astanasında ulu yaratana ibadet etmekle meşgulüm ve kendi sufilerimi de ibadet ettiriyorum. Benim asla gıyam kaldırmak ve ülke tutmak iddialarım yoktur. Eğer sana hoş gelmeye çalışan müneccimlerin seni korkutuyorlarsa ki Şeyh Safi evlatları arasından bir gıyamcı ortaya çıkacaktır. O ben değilim ve öyle ki benim oğullarımdan ve nevelerimden de böylesi çıkmayacaktır. Bize ne düşüyor ki birbirimize edavet edelim. Yok, eğer Allahu tela'nın istediği bu olsa ki, Şeyh Safi evlatlarından biri gıyam kaldırsın ve bizi kendi halkımız ile bırak ve bizim seninle hiçbir düşmanlığımız yoktur. Benden hatırcam ol ve Hazreti Hudayı âlemin gazabından koru! Gerisini kendin bilirsin”* cevabını vermiştir. Bu mektuptan

²⁴⁷ Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/11, Bahar 2010, s. 74.

sonra Cihânşah, Şeyh Cüneyd'e bir süre dokunmama kararı almıştır ancak iki yıl sonra Cihanşah'ın gönderdiği Karakoyunlu casusları hazırladıkları raporlarla Şeyh Cüneyd'in isyan ettiği takdirde bir anda etrafına yirmi bin silahlı adamı toplayabilme gücüne ulaştığı bilgisini ulaştırmışlardır. Bunun üzerine Cihânşah ikinci bir mektup yazarak “*Her ne kadar ben sana mani olmaya çalışsam da sen yine kendi bildiğini yaptın. Meğer gönlünde büyük bir arzu yatıyormuş. Benim devletimin sınırlarını terk et. Yoksa gelip Erdebi'li dağdır, çok fazla katliam yaparım*” demiştir. Neticede Şeyh Cüneyd bu baskılar karşısında tutunamayacağını anlayarak 1448 yılında Erdebil'i terk edip, Suriye ve Anadolu'da faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁴⁸ Anadolu'dan Erdebil'e geri döndüğünde de durum değişmemiştir. Hatta aksine Akkoyunlular ile kurduğu ittifak yüzünden Cihanşah Şeyh Cüneyd'e daha da kinlenmiştir. Onu tekrar Erdebil'den çıkarmak üzere asker topladığını haber alan Şeyh Cüneyd, silahlı süfileriyle birlikte Çerkezler üzerine sefere çıkmıştır. Karabağ taraflarında Şirvanşah Halilullah'ın Şeyh Cüneyd'e saldırmasına yardım etmiş ve ona beş bin asker göndermiştir.²⁴⁹

Bu süreçte de Cihanşah'ın 1467 yılında ölümünden sonra devletin başına basiretsiz hükümdar Hasan Ali geçti. Hasan Ali tahta geçer geçmez Uzun Hasan üzerine sefer hazırlıklarına başladı ve 1469 yılında Uzun Hasan tarafından yenilgiye uğrayınca Karakoyunlu devleti sona ermiş oldu.²⁵⁰

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra durağanlaşan tarikat işleri Şeyh Haydar'ın şeyh olmasından sonra tekrar canlandı. Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki müritleri Şeyh Haydar'ı yalnız bırakmadılar ve akın akın onu görmeye Erdebil'e geldiler. Akkoyunluların sona erdirdiği Karakoyunlu devletine tabi bazı boylar da Uzun Hasan'a iltihak etmeyerek Şeyh Haydar'a mürit oldular. Hatta Uzun Hasan'a iltihak etmiş olsa da kendi devletlerindeki makam ve mevkilerine ulaşamayan ve bu durumdan rahatsız olan boylar da Şeyh Haydar'a bağlandılar.²⁵¹ Zaten Şîî ve caferî

²⁴⁸ Arayancan, a.g.m, s. 75.

²⁴⁹ Arayancan, a.g.m, s. 75.

²⁵⁰ Sümer, "Karakoyunlular", s. 437.

²⁵¹ Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, I, İstanbul 1978, s. 261-262.

mezhebinde olan bu boylar, kanaatimize göre daha sonrasında Şah İsmail'i Akkoyunlu tahtına yönlendiren unsurlar olmuşlardır.

II. TARİKATIN SİYASALLAŞMASININ NEDENLERİ

A. Bölgede Üstün Siyasi Gücün Olmaması

Devletlerin kuruluş aşamalarına baktığımızda bir devlet, otoritesi son bulmak üzere olan başka bir devletin küllerinden doğmuştur. Yeni kurulmuş, askeri ve siyasi gücünü tam anlamıyla oluşturamamış devletler veya ömrünün sonuna gelmiş, çeşitli sebeplerle güç kaybetmeye başlamış devletler, giderek güçlenen ve bölgede üstün güç haline gelen devletlerin elinde son bulmuşlardır.

Safevî Hanedanı da İlhanlıların dağılma sürecinden istifade etmiştir. Şeyh Safiyyüddin Erdebilî döneminde herhangi bir siyasi harekete rastlamıyoruz. Bunun sebebinin Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin siyasi amaçlar taşımadan zahîdâne bir hayat sürmek istemesi mi, yoksa Erdebil'e çok yakın mesafede karargah kurarak bölgede etkin olan güçlü İlhanlı devletinin varlığı mı bilemiyoruz. Fakat İlhanlıların dağılmasından sonra Şeyh Safiyyüddin'in oğlu Şeyh Sadrüddin Musa, bölgedeki siyasi kaos ortamında ilk siyasi kıvılcım olarak silahlı gruplar oluşturmaya başlamıştır. Ancak doğrudan siyasetle ilgili adımlar atmamıştır.

Şeyh Sadrüddin Musa kendi silahlı gücünü oluştururken, İlhanlı bakiyelerinden Celâyirli hanedanı bölgede güçlenmeye başladı ve 1340 yılında Celâyirli devleti kuruldu. 1358'de Azerbaycan ile Tebriz Celâyirli hakimiyetine girdi. Bir süre sonra zayıflamaya başlayan Celâyirlilerden sonra bölgeye Timurlular egemen olmaya başladılar.²⁵²

1370 yılında Semerkant'ta kurularak Azerbaycan, İran, Irak, Anadolu ve hatta Bağdat'a kadar ilerleyen Timurlular, çok geniş bir bölgenin hakimi oldular. Ancak Timur'un 1405 yılında vefat etmesiyle bu geniş toprakların idaresi konusunda hakimiyet mücadelesi başladı.²⁵³ Bu mücadeleden istifade eden Karakoyunlular

²⁵² Ürekli, a.g.m., s. 264.

²⁵³ Aka, "Timurlular", s. 519.

devreye girerek Azerbaycan bölgesine hakim oldular. Azerbaycan bölgesinde Timurlular ve Karakoyunlular arasında pek çok savaş oldu. Cihanşah'ın tahtta bulunduğu dönemde ise Karakoyunlular, Timurlu topraklarının büyük bir kısmına ve 1458 yılında da Herat'a hakim oldular. Timur'un oğlu Şahruh'un 1446'da ölümü üzerine Karakoyunlu Cihanşah, devletini Timurlular aleyhine genişletmeye ve güç kazanmaya başladı. Taht kavgaları ve diğer devletlerle mücadele halinde olan Timurlular, bölgedeki hakimiyetlerini kaybettiler.²⁵⁴

1446 yılından sonra da devam eden taht kavgaları bölgede yine otorite boşluğu oluşturdu. Karakteri itibariyle savaşçı yapıya sahip olan ve siyasi hedefler taşıyan Şeyh Cüneyd de tam bu dönemde 1447 yılında babasının yerine tarikat postuna oturdu ve bu otorite boşluğundan istifade etmeyi hedefledi. Ancak giderek güçlenen ve halihazırda Karakoyunlu devletinin başında bulunan Cihanşah, Cüneyd'in faaliyetlerine engel olmak maksadıyla onu Erdebil'den sürdü.²⁵⁵

Şeyh Cüneyd, Anadolu'da kendisine bir çok taraftar toplayıp ve Uzun Hasan'ı da müttefik yaparak siyasi hedefine doğru adım attı. 1459 yılında Cihanşah'ın oğlu ile olan mücadelesini fırsat bilerek Diyarbakır'dan ayrılarak Erdebil'e geri döndü. Beraberinde getirdiği silahlı müridlerini de Sebelân (Sabalan/Savalân) Dağı'nın eteklerine yerleştirdi. Aynı yıl içinde Cihanşah tarafından tekrar Erdebil'den çıkartılınca kuzeyde bulunan Hıristiyan Çerkezler üzerine 12.000 silahlı müritle gazaya çıktı. Şeyh Cüneyd'in Karabağ'da kışı geçirmek istemesinden Şeyh Cafer'in tahrikleriyle rahatsız olmaya başlayan Şirvanşah Sultan Halil, Karasu vadisinde onu sıkıştırdı. Burada yapılan mücadelede 4 Mart 1460 tarihinde Şeyh Cüneyd öldürüldü.²⁵⁶ 1460 yılında Safeviye müritleri Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Haydar'ın etrafında toplandılar. Şeyh Haydar, doğumundan itibaren dayısı Uzun Hasan'ın sarayında dokuz yılını geçirmiş, dolayısıyla üstün güç olan Akkoyunlular Şeyh Haydar ve etrafında toplanan müritlerin tarafında yer aldı. Cihanşah'ın, Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından öldürülmesinden sonra 1467 yılında Karakoyunlu devleti yıkıldı. Bölgede üstün güç Akkoyunlular oldu. Hatta Uzun Hasan, 1469

²⁵⁴ Roemer, a.g.m., s. 354.

²⁵⁵ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevî", s. 123.

²⁵⁶ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevî", s. 124.

yılında bizzat kendisi yeğenini Erdebil'e yerleştirdi ve kendi kızını yeğeni ile evlendirdi. 1478'de vefat eden Uzun Hasan'dan sonra yerine geçen oğlu Sultan Yakup ile babasının siyasi hedeflerini sürdüren Şeyh Haydar'ın arası açıldı. Akkoyunlu Sultan Yakup'un desteklediği Şirvan Őahı Ferruh Yesar ile babasının intikamını almak için 1488 yılında giriştiği savaşta öldürüldü.²⁵⁷

Şeyh Haydar ölümünden sonra geride kalan üç çocuğu da küçük yaşta idi. Ancak Sultan Yakup, Erdebil Sufilerinin küçük yaşta da olsa Haydar'ın çocukları etrafında toplanma ve kendisi için tehdit oluşturma tehlikesinin farkındaydı. Bu sebepten bu üç çocuğu ve annelerini yakalatarak İstahr kalesine hapsedti. Ancak Sultan Yakup'un 1490 yılında ölmesinin ardından ortaya çıkan taht kavgaları bölgede üstün g halinde olan Akkoyunlu devletinin zayıflamasına yol açtı. Taht mücadelelerine karışan Uzun Hasan'ın torunu Rüstem, rakipleri karşısında durumunu güçlendirmek maksadıyla Sultan Ali ve taraftarlarından faydalanmaya çalıştı. Bu tarihten itibaren de Safevî hanedanının Akkoyunlular zerindeki nüfuzu arttı. Her iki taraf da bu iş birliğinden faydalandı. Rüstem iktidarını sağlamlaştırırken, Sultan Ali de Erdebil'deki tarikatin başına bir devlet adamı sıfatıyla geçmek için Tebriz'den ayrıldı. Fakat onun etrafında toplanan taraftar sayısının fazlalığı Rüstem'i endişeye düşürdü ve onun Erdebil'e gitmesine mani olmak ve geri döndürmek maksadıyla Sultan Ali'nin üzerine bir ordu gönderdi. Yapılan savaşta Sultan Ali'nin ölmesi üzerine kuvvetleri dağıldı. Ancak küçük kardeşi İsmail yakalanamadı. Babasının kuvvetleri onu Gilan'a götürerek, Lahican'da gizlendi. 1499 yılında henüz 13 yaşında bir ocuk olan İsmail, Rüstem'in ölümüyle ortaya çıkan taht kavgalarından istifade ederek Azerbaycan zerine yürüdü. 1500 yılında Akkoyunlu tahtına geçmiş olan Elvend'i Diyarbakır'a kaçmaya mecbur bıraktı ve kendisi Tebriz'de tahta oturdu. Sonrasında Akkoyunlu hanedanından olan herkesi katlederek kendi iktidarını sağlamlaştırdı.²⁵⁸

²⁵⁷ Ekinci, a.g.e., s. 117.

²⁵⁸ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, X, İstanbul 1964, s. 54.

B. Serbest Bırakılan Türkmen Esirler

Siyasallaşma nedenlerinden biri Timur'un Ankara savaşından dönüşünde Erdebil tekkesindeki Hoca Ali'nin yanına uğrayarak Teke ve Karaman illerinden oldukları anlaşılan 30.000 esiri, Hoca Ali'nin ricası ile serbest bırakmasıdır. Bu esirler sonrasında Safeviye tarikatının müridi ve Safevî propagandasının yayıcısı olmuşlardır. Bunlardan bazıları Erdebil'de kendilerine mahsus oluşturulan mahallede iskan etmişlerdir. Rumlu ismiyle anılan bu zümre Şeyh Haydar döneminde ortaya çıkan Kızılbaş tairesi arasında en kuvvetlisini teşkil etmişlerdir. Bazıları da memleketlerine dönerek buralarda Safevîlerin lehine çalışmaya başlamışlardır.²⁵⁹

Gerek Erdebil'de bulunan müritler gerekse Anadolu'ya dönen ve Hoca Ali'ye minnet duygusu içinde olan bu Türkmenler tarikatın can damarlarından biri hatta en önemlisi olmuşlardır. Bunlar tarikat için hem mürit, hem dâî, hem de Erdebil'de devlet için gereken vatandaş olmuşlardır.

C. Tarikata Bağışlanan Topraklar

Timur, Erdebil ve çevresindeki Talvâr, Kızıluzun, Kumrah-ı İsfahan ve Hemedan gibi bölgelerdeki vakıf arazilerini ve bunların gelirlerini Hoca Ali döneminde Erdebil tekkesine bağışlamıştır.²⁶⁰ Bu topraklarla birlikte Timur, aynı zamanda buralarda serbestçe hareket etme özerkliği de tanımıştır. Bu özerklik uzun yıllardır bölgede bulunan asi ve başıboş kitlelerin, her türlü olumsuz hareketlerinde tekkeye sığınmasına neden olmuştur. Serbest hareket etme özerkliği, herhangi bir denetçi kurumun olmaması, her türlü vergiden muaf tutulmaları Erdebil'i cazip bir merkez haline getirmiştir. Artık tekke en fena caniler için bile sığınak olmuştur.²⁶¹

D. Sünnî Osmanlı Yönetimden Rahatsızlık Duyan Türkmenler

Osmanlı topraklarındaki konar göçerler, aşiret reislerinden başkasına sadakat göstermezler, merkezi yönetimin otoritesini kabul etmezlerdi. Dolayısıyla Osmanlı

²⁵⁹ Nihat Azamat, "Erdebilî Alâeddin", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 279.

²⁶⁰ Öngören, "Safeviye", s. 460.

²⁶¹ Aktaş, a.g.t., s. 49.

yönetimi tarafından siyasi potansiyelleri ve askeri tehdit unsuru olarak algılanıyorlardı.²⁶² Ayrıca vergilerin yanında sürekli olarak uygulanan cezalar da vardı. Konar göçerlerin yaylak ve kışlakları arasında gelenekselleşmiş yada kararlaştırılmış güzergahları dışına çıktıklarında veya kendilerine daha iyi durumda olan yaylak ve kışlak aramaya kalktıklarında cezalandırılıyorlardı. Osmanlılar, göçebelere bu şekilde ağır vergiler ve cezalar yükleyerek onları yıkıma ya da isyanın eşiğine getirdiler. Böylelikle bu göçebe unsurların ekonomik açıdan zayıflayarak yerleşik hayata geçmelerini ve daha rahat kontrol altında tutmayı hedeflemişlerdi.²⁶³ Ancak devletin kurulmasında önemli rol oynadıkları halde hem ikinci plana atılan hem de yönetimin sert tavrıyla karşı karşıya kalan göçebe Türkmen boyları kendileri için yeni çıkış kapıları aramaya başlamışlardı.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde de Türkmen boylarının ilk isyan hareketi olarak ortaya çıkan Babaîler isyanı, Osmanlı Devleti'nde Şeyh Bedreddîn isyanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetimden duydukları rahatsızlıkları *Mehdîci*²⁶⁴ hareketle ortaya çıkan dinî bir liderin peşinde silahlı ayaklanma olarak dile getirmeye çalışan Türkmenler, 1416 yılında Şeyh Bedreddin'in yakın adamları tarafından Batı Anadolu'da ve ardından Şeyh Bedreddin'in kendisi tarafından Rumeli'de başlatılan ayaklanmaya katılmışlardır.²⁶⁵

Yerleşik düzene geçen Osmanlıların, yaşam biçimlerinden dolayı göçebelere hoş karşılamamaktaydılar. Ancak Safevilerde durum farklıydı. Çöl ortasında yer alan efsanevî vaha öyküleri, daha yeşil otlaklarıyla göçebelere cezbediyordu. Mutluluk umudunu vaadeden Safevî görüşü, kırsal ve göçebe yaşam biçimiyle de örtüştüğünden, göçebe Türkmenlerin hoşuna gidiyordu. Fetih ve akınların

²⁶² Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebelere ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, Haziran 2000, s. 95-96.

²⁶³ Lindner, a.g.e., s. 100, 113.

²⁶⁴ Mehdîci hareket, bir tarikat liderinin tasavvufun velayet teorisine sığınarak, kendisini devrinin Mehdî'si ilan etmesi ve bu söylemle etrafına kalabalık sayıda mürit toplamasıdır. Mehdîci propagandayla ortaya çıkan kişiler, isyana girişmeden önce bir mağarada inzivaya çekilerek halkın saygınlığını ve bağlılığını kazanıyorlar, ardından Allah'ın kendilerini zulüm düzenini ortadan kaldırıp adaleti yerleştirmekle görevlendirdiğini söylüyorlardı. Netice olarak yöneticilerin kendilerine karşı olan zulümlerden bıkmış olan heterodoks konar göçer kesim kolaylıkla bunların yanında yer alıyordu. (Ocak, a.g.e., s. 110.)

²⁶⁵ Ocak, a.g.e., s. 107-109.

düşünüldüğü gizemli vahanın çevresinde geniş otlaklar vardı. Safevîlerin "*Mutluluk çağı*"nı vaat eden görüşü Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesiyle yükselmiştir.²⁶⁶

Şeyh Cüneyd, Hoca Ali döneminde Erdebil'de serbest bırakılan esir Türkmenler sayesinde Anadolu'daki bu canlı ruhun varlığından ve Osmanlı yönetimine karşı olan rahatsızlıklarından haberdardı. Şeyh Cüneyd, savaşçı özellikteki Anadolu Türkmen boylarını, tarikatın bünyesindeki ve daha önceden bu Türkmenler arasına gönderilen Türkmen Babaları²⁶⁷ vasıtasıyla kendi siyasi hedefini gerçekleştirmek maksadıyla kullanmayı düşünmüştür. Onun, Osmanlı hükümdarlarının tarikata yakınlık duymalarını ve hediyeler göndermelerini bahane ederek Anadolu'ya gelmesi ve Kurtbeli, Karaman, Toroslar, Halep Samsun gibi Türkmen boylarının buldukları bölgeleri tercih etmesi buna delil olarak gösterilebilir.

Netice olarak bu bölgelerdeki Türkmenler arasında atılan Safevî propagandasının tohumları 1511 yılında filizlenmeye başlamıştır. II. Bayezid döneminde Safevîlerin tahrikiyle 1511 yılında Teke yöresinde Şahkulu isyanı vuku bulmuştur. Onu 1512'de Orta Anadolu'da Nur Ali Halife, 1520'de Bozok bölgesinde Şah Velî ve 1527'de de yine Orta Anadolu'da Şah Kalender isyanları takip etmiştir.²⁶⁸

E. Coğrafya

Erdebil ve civarının coğrafyası, İran'ın geri kalanını oluşturan idaresi kolay yaylasından yüksek dağ silsilesi ile ayrılmakta idi. Bu dağ silsilesinden dolayı buradaki iklime ve bölgeye yabancı olan dış güçler için Erdebil'de tutunmak ve hakimiyet kurmak zor olmuştur.²⁶⁹ Erdebil civarındaki dağlar, aykırı fikirlerin ve insanların sığınma merkezi olmakla beraber etnik grupların, eski ya da batıl dinî inançların, eski dillerin, sosyal hayat unsurlarının sığınağı haline gelmesini de

²⁶⁶ Lindner, a.g.e., s. 168.

²⁶⁷ Bu Türkmen Babalarından biri Hasan Halife'dir. Tekeli aşiretinin reisi olan ve Şeyh Cüneyd ile Şeyh Haydar'ın yanında bulunan Hasan Halife, Şeyh Haydar tarafından Safeviyye politikasını yayması için onu Anadolu'ya gönderdi. Hasan Halife ölünce yerine oğlu Şah Kulu geçmiştir. O, bu politikayı devam ettirdiği gibi Şah İsmail'in devleti kurmasından sonra, onun teşvikiyle isyan etmiştir.(Lindner, a.g.e., s. 165.)

²⁶⁸ Ocak, a.g.e., s. 109.

²⁶⁹ Spuler, a.g.e., s. 184.

sağlamıştır. Bu unsurların etkisiyle İslamiyet buraya ulaşması gecikmiştir. Dolayısıyla Sasanîlerin yıkılmasından sonra pek çok kavim de kendi kimliklerini saf haliyle uzun müddet korumuşlardır. Doğrudan müdahalenin zor olduğu bu ortamda eski inançlar ve yaşayışlar neredeyse hiç bozulmadan varlığını sürdürmeye devam etmiştir.²⁷⁰

Gilan, Mazenderan, Deylem ve Erdebil bölgeleri İran platosunu çevreleyen yüksek dağlar, bölgeye ülkenin geri kalanından daha farklı bir özellik vermektedir. Burada yaşayan halk, diğer İran sakinleri tarafından yabancı ve tehlikeli olarak kabul edilen, güçlü, savaşçı ve başına buyruk özelliklere sahiptir. İran'da hakimiyet kuran devletler şehirleri ele geçirseler bile buradaki halkı ve daha çok dağlık alanlarında yaşayan savaşçı kitleleri hakimiyet altına almakta zorlanmışlar ve bunun neticesinde bölgede tutunmaları zorlaşmıştır.²⁷¹

Erdebil'in coğrafyası²⁷² dağlık bir arazi olmasına rağmen merkezî konumundan dolayı Meraga-Erdebil, Erdebil-Zencan, Erdebil-Barda'a Yolu gibi önemli ticaret yollarına sahiptir.²⁷³ Şehrin dağlık arazisi buranın sakinlerinin hakimiyet altına alınmasını zorlaştırırken, ticaret yolları da zenginliği getirmiştir. Bölgedeki asiler ile uzun yıllardır güneyde Sünnîler ile mücadele veren Şîî unsurlar dağlık bölgelerde saklanma imkanı bulmuşlardır. Ayrıca kuzey doğusunda yer alan Hazar denizi de tehlike anında bu asilere kaçış imkanı sağlamaktadır. Dolayısıyla bölge her türlü aykırı unsur için sığınak haline gelmiştir. Bu coğrafi şartların uygunluğu hem siyasallaşmaya hem de bölgenin Şîîleşmesine ortam hazırlamıştır. Şeyh Sadrüddin'in ilk adımını attığı siyasallaşma bu dağlık alanlarda hazırladığı silahlı birlikler olmuştur. Yine Şeyh Cüneyd de Anadolu sürgününden sonra Erdebil'e geri dönerken beraberinde götürdüğü kalabalık Alevî ordusunu bu dağların eteklerinde saklamıştır.²⁷⁴

²⁷⁰ Akif Rençber, *Mâzenderân (Taberistan) Tarihi 1220-1392*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2015, s. 22.

²⁷¹ Bernard Lewis, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, 36.

²⁷² Erdebil'in coğrafyası için birinci bölüme bakınız.

²⁷³ Togan, a.g.m., s. 96.

²⁷⁴ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevî", s.124.

Bölgenin sahip olduğu fizikî coğrafya ve dışarıdan gelecek olan dış güçlere karşı buradaki halka sağlamış olduğu anavtajlar, diğer unsurlarla da birleşerek Safeviyye tarikatını devletleşme yolundaki hedefine bir adım daha yaklaştırmıştır.

III. TARİKATIN SİYASİ TEŞEKKÜLE DÖNÜŞMESİ

W. Hinz, Safevî devletinin sistemleşmesini ve devlet haline gelmesini üç ayrı devirde vermektedir. 1301-1447 arası Safeviyye tarikatı tarihi, 1447-1494 arası Erdebil'deki dinî devletin tarihi, 1500-1722 arası ise Safevîlerin Millî Devlet tarihi(yeni bir din inancına dayanan, büyük bir İran Devleti kurulması ve bunun kuvvetlendirilmesi) şeklinde dönemlendirmektedir.²⁷⁵ Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki 1447 yılında Şeyh Cüneyd dönemine kadar tarikat siyasallaşma emaresi sayılabilecek silahlı birlikleri çoktan oluşturmaya başlamıştır. Bu da Şeyh Sadrüddin Musa dönemine temellendirilmektedir. Tarikatın sadece dinî bir yön arzemesi Şeyh Safiyyüddin ile yani 1301-1334 yılları arasında sınırlıdır. Şeyh Sadrüddin Musa'nın posta oturduğu dönemden Şeyh Cüneyd'e kadar 1334-1447 yılları arasında, dinî ve pasif siyasal yönlü bir tarikat olmuştur. Şeyh Cüneyd ise gerektiğinde kullanılan mevcut pasif askeri birliklere yenilerini eklemek ve bunlardan faydalanmak için harekete geçmiş ve dolayısıyla tarikat 1447-1501 yılları arasında dinî ve aktif siyasal bir görünüm kazanmıştır. 1501 yılında Şah İsmail'i Safevî Devleti'ni kurmasıyla, Nadir Şah'ın 1722'de fiilen sona ermiş olan devleti 1736 yılında tamamen sona erdirmesi arasındaki dönem, 1501-1736 yılları arası, Safevi hanedanının tarikat özelliklerini yitirip tamamen siyasal Safevî Devleti adı altında hüküm sürmüşlerdir.

Kaynaklarda Şeyh Safiyyüddin Erdebili'nin herhangi siyasal adımına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak oğlu Şeyh Sadrüddin Musa, hilafetinin daha ilk yıllarında İlhanlı İmparatorluğunun çökmesi neticesinde çağının sosyal ve politik olaylarına iyiden iyiye karışmaya başladı.²⁷⁶

Şeyh Sadrüddin Musa, hem daru'l-irşad'da bulundu, hem de Erdebil'in dağlık bölgelerinde silahlı fedailer oluşturdu. Herhangi bir mukavemetle karşılaştığında

²⁷⁵ Hinz, a.g.e., s. 2.

²⁷⁶ Abbaslı, a.g.m., s. 293.

silahlı fedailerin desteğiyle sorunlarını çözdü. Şehir ve kırsal bölgelerdeki emirler, bu müritlerine karşı mücadele içine girdiklerinde onların silahlı mücadele yapmasına izin verirdi. Böylece çatışmalara ya doğrudan ya da dolaylı olarak katılırdı. Bir müddet sonra bazı Safeviyye mürit ve halifeleri, Şeyh Sadrüddin Musa'nın sosyal ve siyasal meselelere karşı derin ilgisine ve açıktan açığa karışmasına karşı çıktılar. Diğer vilayetlerdeki tekke ve zaviye başları ayrılma ve parçalanma eğilimlerini kızıştırmak için faaliyete giriştiler. Neticede Şeyh Sadrüddin Musa'nın ilk dönemleri gergin ve çatışmalı geçti.²⁷⁷

Melik Eşref Çobanî ile aralarındaki gerginlik neticesinde Gilan'a kaçan ve Altın Orda Hanı Cani Bey'in desteğiyle tekrar Erdebil'de irşada başlayan Şeyh Sadrüddin Musa, geri döndüğünde artık siyasal ve sosyal çatışmalarda tecrübeli biri haline geldi. Bir müddet sonra Gilan, Mazenderan ve Horasan bölgelerinde Şîfî itikatlî tasavvuf akımlarının başarılarını da gördü. Ardından yaklaşık olarak 1375 yıllarında bu maksatla birçok halifesini Gilan ve Horasan taraflarına gönderdi. Bu da Şeyhin civar bölgelerde olup bitenlerle ne derece ilgilendiğini gösterir.²⁷⁸

A. Hoca Ali Dönemi (1392-1429)

Başlangıçta Sünnî İslamî yapıya bağlı olan Safeviyye tarikatı, Şeyh Sadrüddin'in girişimleriyle birlikte yönetici kurumsal bir yapıya dönüştü. Şeyh Sadrüddin Musa'nın oluşturduğu silahlı fedailer, başlangıçta fütüvvet şeklinde ortaya çıkmışsa da sonradan askeri teşkilat özelliği göstermeye başlamışlardır. Hoca Ali döneminde Timur'un serbest bıraktığı Tekelü, Şamlu, Ustaclu, Kaçar, Afşar, Rumlu, Zengine ve Zülkadir gibi Türkmen boylarından olan esirlerin bir kısmı Anadolu'ya propaganda yapmak için gönderilmiş, bir kısmı da Kızılbaş askerler olarak silahlı fedailerin içerisine aldı.²⁷⁹

Bu durumun haricinde Hoca Ali'nin sosyal ve siyasi olaylara dahil olmamıştır. Fakat yine de tarikat onun döneminde iyiden iyiye Şîlîğe meyletmeye başlamıştır.

²⁷⁷ Abbaslı, a.g.m., s. 293-294.

²⁷⁸ Abbaslı, a.g.m., s. 295-296.

²⁷⁹ Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu...", s. 63.

Hoca Ali'nin bu tutumunun nedenini bölgede Timur gibi bir gücün varlığına dayandırmak gerekir. Çünkü Timur(1370-1405) o sıralarda İran, Anadolu ve Suriye taraflarına seferler düzenlemekteydi.²⁸⁰ Muhtemel olarak Hoca Ali, hem Timur'un gücü karşısında rahat hareket edemeyeceğini hem de Timur'un tarikatına gösterdiği saygıyı ve sağladığı desteği kaybetmemesi gerektiğini düşünmüştür.

Timur'un Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'i Ankara Savaşında yenilgiye uğratması ve esir etmesi, Osmanlı iktidarından rahatsız olan Anadolu'daki Türkmen Beylerinin bağımsızlık özlemlerinin yeniden canlanmasına neden oldu. Timur'un seferlerinden sonra İran, Anadolu ve Suriye'nin tarihi, hem bağımsızlık isteyen, hem de bu isteklerini isyanlarla elde etmeye çalışan Türkmenlerin yükselişiyle biçimlenmeye başladı.²⁸¹

B. Şeyh İbrahim (Şeyh Şah) Dönemi (1429-1447)

Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim döneminde tarikatın namı Azerbaycan ve Irak bölgesine yayıldı, çevre bölgelere halifeler gönderildi. 12 yıl tarikat postunda oturdu ve ömrünün sonuna doğru hastalandı. 1447 yılında vefat etti.²⁸² Kanaatimize göre Şeyh İbrahim dönemi tarikatın siyasallaşma yolunda önemli bir dönem teşkil etmektedir. Çünkü "Şeyh Şah", "Hoca Şeyh Şah", "Sultan Şeyh İbrahim" gibi siyasal içeriğe sahip unvanlar ilk defa onun için kullanılmaya başlamıştır.²⁸³ Ancak bu unvanların kullanılması, Şeyh Sadreddin Musa ve Hoca Ali dönemlerindeki gelişmelerin bir neticesiydi. Tarikatın siyasi kimliği bu unvanlar ile iyice dışa vurmaya başlamıştır.

Görüldüğü gibi Şeyh İbrahim, hem siyasî hem de dinî otoriteyi bünyesinde toplamıştır. Ancak ne var ki onun dönemiyle ilgili detaylı bilgi kaynaklarda yer almamaktadır.

²⁸⁰ Allouche, a.g.e., s. 10.

²⁸¹ Allouche, a.g.e., s. 10.

²⁸² Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s. 63.

²⁸³ Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s. 63.

C. Şeyh Cüneyd Dönemi (1447-1448)

1447 yılında Şeyh Şah adıyla bilinen Şeyh İbrahim'in vefatının ardından oğlu Şeyh Cüneyd Erdebil'de posta oturdu. Fakat Şeyh İbrahim döneminde de önemli bir mevki sahibi olan amcası Şeyh Cafer bu durumdan hoşnut olmadı ve aralarında mücadele başladı. Hoca Ali döneminden itibaren sayıları artmaya başlayan müritlerin Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanmaya başlamasından rahatsızlık duyan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile Şeyh Cafer ittifak kurarak uyguladıkları baskı neticesinde Şeyh Cüneyd'i Erdebil'den kaçmaya zorladılar. Elinde bulundurduğu silahlı gücün ve İran, Anadolu ve Suriye bölgelerindeki bu durumun da farkında olan Şeyh Cüneyd, kafasında tasarladığı siyasi gayeye uygun olarak 1448 yılında Anadolu'ya geldi.²⁸⁴

Anadolu'da Sultan Murad'a bir müridiyle, seccade, tesbih ve Mushaf gönderdi. Sultan Murad'dan buraya yerleşmek ve dâîleriyle meşgul olmak için Kurtbeli'ni istedi. Hediyeleri kabul eden Sultan Murad, Veziri Halil Paşa ile istişare ettikten sonra "Bir tahtta iki padişah sığmaz." cevabını verdiler. Gelen kimselerle Şeyh Cüneyd'e iki yüz flori gönderdiler. Gelen dervişlere de bin akçe harçlık verdiler. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd Osmanlı topraklarından ayrıldı.²⁸⁵ Karamanlıların başkenti Konya'ya geçti. Burada fazla kalmayan Şeyh Cüneyd, Toros dağlarında yaşayan Varsak Türklerinin yanına gitti. Buradan Suriye topraklarına geçti, İskenderun körfezinde Cebel-Arus denilen bir dağda haçlılardan kalma bir kaleyi kiraladı ve tamir ettirerek burayı tekke olarak kullanmaya başladı. Kalede amaçları doğrultusunda bir takım faaliyetlerde bulunan Şeyh Cüneyd'in yanına Suriye, Anadolu ve Irak'tan pek çok sufi müritleri katıldı. Ancak bu durum Memlük Sultanı Çakmak'ın dikkatinden kaçmadı ve bir ordu ile Şeyh Cüneyd'in üzerine yürüdü. Şeyh Cüneyd canını kurtararak yine bir Osmanlı toprağı olan Canik'e vardı. Uzun müddet Canik'te kaldı. Şeyhin hedefi Trabzon Grek İmparatorluğunu ele geçirmek ve yıkıntılarını üzerine kendi devletini kurmaktı. Trabzon'u ele geçirme konusunda başarısız olunca çareyi Diyarbakır'daki Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına

²⁸⁴ Hinz, a.g.e., s. 15-25.

²⁸⁵ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 264.

gitmekte buldu.²⁸⁶ Kendisine aradığı desteği Diyarbakır'da bulan Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile evlenerek Akkoyunlular ile de akrabalık bağı kurdu. Uzun Hasan ile ittifak kuran Şeyh Cüneyd, 1460 yılında Şirvanşah'ın üzerine harekete geçti ise de bu mücadele esnasında vefat etti.²⁸⁷ Burada dikkati çeken Sünnî itikada sahip Uzun Hasan'ın Şîî bir tarikatın liderini desteklemesidir. Bu sıralarda Uzun Hasan topraklarını gasp eden Karakoyunlu devletine karşı bir mücadele içinde olmasından dolayı Şeyh Cüneyd'i desteklemiştir. Şeyh Cüney de Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesinden istifade ederek, kendisinin Erdebil'i terk etmesine sebep olan ve amcası Şeyh Cafer'i destekleyen Karakoyunlulara karşı, Akkoyunlu Uzun Hasan ile ittifak yapmıştır. Yani aralarında karşılıklı siyasi bir çıkar söz konusudur. İki taraf da birbirlerinin gücünden faydalanarak ortak düşmanlarına karşı mücadeleyi hedeflemişlerdir.

Şeyh Cüneyd, girişimlerine dış unsurları da dahil ederek Safevi Devleti'ni kurma hedefine bir adım daha yaklaşmış oldu. Ancak bütün bunların arkasındaki asıl soru Şeyh Cüneyd, niçin tarikattan devlete doğru bir meyil içine girdi? Müritleri gittikçe artan, yayıldığı alan bakımından oldukça geniş bir alan kaplayan Safeviyye Tarikatı'nın dinî yönünü siyasi bir yöne doğru yöneltmeye çalışmasındaki etkenler nelerdir? İlk etkenin Şeyh Cüneyd'in kişiliği olduğunu belirtmek gerekir. Şeyh Cüneyd'in, siyasi hırsla sahip bir karakteri vardı. Şeyh Cüneyd, her ne kadar faaliyetlerine Anadolu'da sürdürmüş olsa da, onun Erdebil'den ayrılmadan önce de devlet kurma hayalinin var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Halihazırda Karakoyunlu Cihanşah onun bu emellerini hissederek baskı uyguladı ve Erdebil'den ayrılmasına neden oldu. Babası ve dedesi döneminde güçlenen tarikat, Timur'un Hoca Ali'nin şeyhliğindeki Safeviyye tarikatına Erdebil ve çevresindeki toprakları vakfetmesiyle artık toprak sahibi olan bir tarikata dönüştü. Müritlerin sayısı gittikçe arttı. Bunlar silahlandırıldıkları için sufi askeri güce de sahipti. Yani bir devleti oluşturan toprak, silahlı askeri güç ve millet unsurları vardı. Erdebil'den çıkartılınca bu fikirleri sekteye uğramadı ve Anadolu'da gayesine yönelik hareket etti. Ayrıca kendi dönemine kadar devam eden babadan oğula şeyhlik usulünün Karakoyunlu

²⁸⁶ Hinz, a.g.e., s. 15-25.

²⁸⁷ Hinz, a.g.e., s. 35.

Cihanşah'ın etkisiyle bozularak, yerine amcası posta oturtulmasıyla haksızlığa uğradı. Erdebil'den çıkartıldıktan sonraki hareketleri göz önüne alındığında Şeyh Cüneyd, hem Karakoyunlu Cihanşah'a karşı müttefik bulmaya, hem de kendi hakimiyetinde bir devlet kurmak için toprak ele geçirmeye çalıştı. Milletini ve askeri gücünü oluşturacak müritleri de Türkmen aşiretlerinden temin etmek maksadıyla onlar arasında tarikatını yayma faaliyetlerinde bulundu. Karakoyunlulara karşı aradığı desteği de Uzun Hasan da bulmuştu fakat Şirvanşahlarla mücadelesinde hayatını kaybedince amacına ulaşamadı.

Şeyh Cüneyd zamanında, Şiî olmayanlara karşı cihad ilan edilmiştir. Şeyh Cüneyd, Kızılbaşlar vasıtasıyla Şiîliğin Anadolu ve Azerbaycan taraflarında yayılmasını sağlamıştır. 1456'da 10.000 kişilik Kızılbaş ve diğer fedailerin başında Şirvan'da Çerkezlere saldırmış, ancak Şirvanşah Halil b. İbrahim'e yenilerek hayatını kaybetmiştir.²⁸⁸

D. Şeyh Haydar Dönemi (1470-1488)

Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir ay sonra oğlu Şeyh Haydar dünyaya geldi. Cüneyd'in müritleri küçük olmasına rağmen Haydar'ın etrafında toplandılar. Şeyh Haydar 9 yaşına gelinceye kadar dayısı Uzun Hasan'ın yanında Diyarbakır'da büyüdü. Dokuz yaşına geldiğinde ise Erdebil'e götürülerek Uzun Hasan tarafından posta oturtuldu. Erdebil'de bulunan Şeyh Cafer bu çocuğu sevmemesine rağmen Uzun Hasan'dan korktuğu için vesayetini aldı ve ölümüne kadar onu yetiştirdi. Haydar'ın Uzun Hasan'ın himayesinde Erdebil'e dönmesinden sonra Şeyh Cüneyd'in ölümüyle sekteye uğramış olan Safevîliğin yayılması ve siyasi teşekkülün oluşturulması fikri yeniden canlandı. Anadolu, Suriye ve Gilan gibi bölgelerden müritlerin hepsi Erdebil'e akın ettiler. Şeyh Haydar müritlerini silahlandırdı ve üniformalı²⁸⁹ birlikler oluşturdu. Amacı doğrultusunda seferler düzenleyen Şeyh

²⁸⁸ Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu...", s. 64.

²⁸⁹ Üniformadan kasıtları beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde, yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kırmızı bir kavuktur. Bu on iki dilim on iki imamı, kızıl renk ise Alevî akidesini temsil etmektedir. (Bkz. Hinz, a.g.e., s. 65.)

Haydar, son seferini 1488 yılında Akkoyunlu sultanı Yakup Han ile müttefiki Şirvanşahlar üzerine düzenledi. O, babası gibi savaş meydanında vefat etti.²⁹⁰

E. Şah İsmail Dönemi (1501-1524)

Şeyh Haydar'ın vefatından sonra karısı Alemşah Halime Begüm(Prenses Marta), oğulları Ali, İsmail ve İbrahim İstahr kalesine hapsedildiler. Burada yaklaşık dört yıl gözetim altında tutuldular. Akkoyunlu sultanı Yakup'un ölümünden sonra tahta geçen Rüstem Bey, kardeşi Baysungur'a karşı Safevîlerin desteğine ihtiyaç duyduğundan onları Tebriz'e getirtti. Ancak Baysungur'un bertaraf edilmesinden sonra Safevî tarikatının başına geçen Ali'yi öldürttü. Bunun üzerine İsmail'i şeyh olarak kabul eden müritleri onu Erdebil'e kaçırdılar. Burayı güvenli görmeyerek Reşt'e oradan Gilan'a daha sonra da Lahican'a kaçırdılar. İsmail bir müddet sonra Erdebil'e döndü. Fakat Erdebil hakimi Cakırlu Ali Bey'in baskısıyla müritlerinin çoğunlukta olduğu Anadolu'ya kaçtı. Erzincan'daki Ustaclu Türkmenleri kendisini coşkuyla karşıladılar. Burada Şahlık mücadelesine girişen İsmail'in etrafına Avşar, Çepni, Ustaclu, Dulkadir, Rumlu, Şamlu ve Tekelü Türkmenleri gibi Kızılbaş Türkmenler toplandılar. Bunların asıl amacı Orta Anadolu'da siyasi bir birlik kurmaktı. Fakat Osmanlıların aldıkları sert tedbirler karşısında beklenen desteği alamadılar. Bir müddet Erzincan'da bekleyen İsmail daha sonra Tebriz'e yöneldi ve 1501 yılında Şirvanşah Ferruh Yesar'ı mağlup etti. Ardından aynı yıl içinde Akkoyunlu tahtında olan Elvend ile girdikleri mücadele neticesinde Elvend Diyarbakır'a kaçtı. Şah İsmail ise ondan boşalan tahta oturdu. Böylelikle Akkoyunlu Devleti'nin bakiyeleriyle Safevî Devleti kuruldu.²⁹¹

²⁹⁰ Hinz, a.g.e., s. 62, 64, 68, 75.

²⁹¹ Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 452.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAFEVİYYE TARİKATININ ŞİİLEŞMESİNİN NEDENLERİ VE ŞİİLEŞME
SÜRECİ
I. ŞEYH SAFİYYÜDDİN VE SADRÜDDİN MUSA DÖNEMLERİNDE
TARİKATIN MEZHEBİ

Şeyh Safiyyüddin ve tarikatının mezhebi konusuna girmeden önce Erdebil ve civarındaki şehirlerin mezheplerini vermek yerinde olacaktır. Bölgenin mezhebi dağılımı Moğolların bölgeye gelmesinden hemen önce şu şekildeydi; Rey, Râmin, Eşkver, Deyleman, Tavâliš, Herkân, Hastecân, Eve, Rûdbar, Peşkeldere, Kum, Kâşan, Tefereş, Zevâra, Ferahan, Nihavend, Cürcan sahaları Şîfydi. Kazvin Ebher, Zincan, Sâve, Taremine, Kagez Konan, Mezdekan, Tîrek, Cerbadkan, Dergezin, Tuman Yezd, Tebriz, Ücan, Erdebil, Aher, Kelenber, Dehhârekan, Nahcivan, Keştâsef, Şiraz, Kevar, Bişâver, Cebel-i Cîlûye, Derbend, Horaşah, Erukazri, İsfizar halkı Sünnî/Şafîî; Sucâs, Sühreverd, Merage, Tîlan, Hûzistan, Haf ahalisi Sünnî/Hanefî; Selmas, Urumiye, Oşnûye, Serav, Herat ahalisi Sünnî idiler. Fakat bu son beş şehrin Şafîî mi yoksa Hanefî mi oldukları belli değildir.²⁹²

Erdebil halkı, Arapların Azerbaycan'a gelişiyle koyu bir şekilde Sünnî İslam'ın etkisine girdi. Hemen hemen hepsi ya Hanbelî ya da Şafîî mezheplerine girdiler. Şia'nın henüz olmadığı bu dönemlerde hadis ilmine ağırlık vermişlerdir.²⁹³ Ancak sonraki dönemlerde Hürremiyye hareketinin tesiriyle Şîî hareketler de görülmeye başlamıştır.²⁹⁴

Safeviyye tarikatının ilk kurulduğu dönemlerde Şafîî²⁹⁵ mezhebine bağlı olduğu fakat Şeyh Safiyyüddin ile Şah İsmail arasındaki yaklaşık iki yüz yıllık süreçte Şîî mezhebe meylettikleri bilinen bir gerçektir. Tarikatın Şîîleşmesi ile ilgili olarak Hamdullah Müstevfî el-Kazvinî'nin *Nüzhetü'l-Kulub* adlı eserinde verdiği

²⁹² M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, haz. Mehmet Ergun, Ankara 2012, s. 61.

²⁹³ İkinci, a.g.e., s. 57.

²⁹⁴ Aliyev Saleh Muhammedoğlu, "Hürremiyye", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 500.

²⁹⁵ Şafîî(lik), Muhammed b. İdrîs-i Şâfi'î'ye mensup olanların mezhebidir. Şâfi'î, hilafetin Kureyş'in hakkı olduğunu kabul eder. İlk dört halifenin en üstünü olarak Ebû-Bekir'i kabul etmekle beraber Hz. Ali'ye özel bir sevgi besler. (Detaylı bilgi için bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 97-98.)

bilgilere göre o dönemde Erdebil halkının çoğunluğu Şafîî idi ve Şeyh Safiyyüddin'in müritleriydi.²⁹⁶

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin tarikat silsilesine baktığımız zaman onun silsilesinde yer alan tarikatların Sünnî itikada sahip olduklarını ve Sünnî ekolden geldiğini görmemiz mümkündür. Safvetü's-Safâ adlı kitabın sekizinci bölümünde mezhebiyle ilgili sorulan soruya şeyhin verdiği cevabı şöyledir:

"Biz Sahabe'nin mezhebindeyiz; dördünü de severiz; dördüne de dua ederiz; Ruhsat yolunu değil, azimet yolunu tutarız." Daha sonra kendisine uyanların da bu yolu tuttukları, hatta oğlu Sadreddin'in, annesine eliyle dokunduğu vakit, Şafîyye'ye uyup abdest aldığı yazılır. Bu bilgiler sonraki yazmalarda Şeyh Safi'nin Şiîleştirilmesi yönünde tahrifata uğramıştır. Örneğin pek çok konuda Şiî unsurların sokuşturulduğu Safvetü's-Safâ'nın Muallim Cevdet nüshasında Şeyh Safi'nin Şiî bir şahsiyet olarak sunulduğunu görmekteyiz: "Şeyhe mezhebini sordular; dedi ki: Allah'ın salât ü selamı ona olsun, Peygamber; sen bana, Musa'ya Harun ne menzildeyse, o menzildesin buyurdu; Onun, ve selam onlara masum evladının mezhebindeyiz; onlara şiddet, musibet zamanlarında yardımcılarında dostuz, düşmanlarına, zulmedenlerine düşmanız; mezheplerden hangisi daha çetin ve ihtiyata daha yakınsa onu seçeriz."²⁹⁷

Abdülbaki Gölpınarlı, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin mezhebi konusunda takiyye yaptığını söyleyerek Sünniliğinin net olmadığını ifade eder.²⁹⁸ Ancak onun döneminde İlhanlı hükümdarları tarafından Şiîliğin benimsenmeye başlandığı ve bu hükümdarlar ve emirlerinin Şeyh Safiyyüddin Erdebilî ile yakın ilişkide bulunarak, ona hürmet gösterdikleri göz önüne alınırsa Şeyh Safiyyüddin'in takiyyeye gerek duymayacağı aşıkardır.

Şeyh Sadrüddin Musa'ya gelindiğinde ise onun annesine eliyle dokunduğu vakit, Şafîyye'ye uyup abdest aldığı Safvetü's-Safâ'da yer almaktadır. Şeyh

²⁹⁶ Hamdullah Müstevfi el-Kazvini, *Nüzheti'l-Kulub*, s. 81'den naklen Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 20.

²⁹⁷ Kutlu-Parlak, a.g.e., s. 21.

²⁹⁸ Gölpınarlı, a.g.e., s. 232.

Sadrüddin Musa'nın dağlık bölgelerde silahlı gruplar oluşturduğunu²⁹⁹ bilmemize rağmen onun döneminde herhangi bir Şîî hareket görülmemektedir. Şeyh Sadrüddin de babası gibi Sünnî-Şafî mezhebine bağlıydı.

II. TARİKATIN SÜNNİLİKTEN ŞİİLİĞE GEÇİŞİ VE ŞİİLEŞME NEDENLERİ

Safeviyye'nin başlangıçta Sünnî bir tarikat iken daha sonra siyasi tarafı ağır basan Şîî bir harekete dönüşmüştür. Bunun sebeplerini ancak tarikatın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartlara bakarak söylemek mümkündür.

Moğollar, 1258 yılında Bağdat'a saldırarak Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırmışlar, İslam dünyasının halifesini de öldürmüşlerdi. Halife Mutasım'ın ölümü ve oğlu Mustansır'ın Memlûkler'in korumasına girmesi ile halifelik makamının otoritesi büyük oranda ortadan kalkmıştı. O dönemde Sünnîliğin bu şekilde yara almasından Şîîlik avantaj sağlamış, Nasıruddin Tusi ve öğrencisi Allame Hilli gibi Şîî alimler ortaya çıkmıştır. Nasıruddin Tusi, Hülagu'nun Müslüman olmasını sağlamış ve onun danışmalığını yapmıştır. Gazan Han, Sünnî Sadreddin İbrahim Hamevî'nin vasıtasıyla İslamiyet'i kabul etmesi sebebiyle Sünnî mezhebe bağlı olmuştur. Ancak Gazan Han, Şîî eğilimler de göstermiş, Ehl-i Beyt'i vergilerden muaf tutmuş, Mezopotamya'daki kutsal kabul edilen Şîî mekanlarını ziyaret etmiş, bu mekanlara maddi yardımlarda bulunmuştur. Şîî bir alim olan Allame Hilli ise Olcaytu'nun Sünnîlikten Şîîliğe geçiş yapmasını sağlamıştır. Olcaytu ölene kadar da İlhanlı başkenti Sultaniye'de kalmıştır. Kardeşi Gazan Han'ın bastırması olduğu sikkelerin ve hutbelerin üzerinden ilk üç halifenin isimlerini çıkartıp, sadece Hz. Ali'yi yazdırarak Şîîliği etkin bir hale getirmiştir. Ancak Olcaytu'nun oğlu Ebu Said Bahadır Han döneminde Şîîlikten Sünnî senteze geçilmiştir.³⁰⁰

Şîî kökenli tasavvufî hareketler, sıkı bir ilmihal dindarlığı uygulamadan doğrudan Allah ile temas kurma iddiasıyla, disipline alışamayan dindar avâm kitle üzerinde başarılı oldu. Haliyle tasavvuf-Şîîlik karışımı bu zihniyet Moğol işgali sonucu kitleler halinde bölgeye göç eden Türkmenler üzerinde başarılı oldu. Çünkü

²⁹⁹ Abbaslı, a.g.m., s. 293.

³⁰⁰ Doğan Kaplan, "Şîîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şîîleştirme Politikaları", *Marife-Şia Özel Sayısı*, 8/3, Konya 2008, s. 188.

bölgedeki Türkmen kabilelerin İslamlaşma süreci, Şamanizm ile Şiîlik-tasavvuf karışımı hareketlerin bir araya gelmesiyle oluştu. İşte bu hareket sonradan Safevi Devletinin hakim olacağı topraklardaki Sünnî unsurların Şiîleşmesinde önemli rol oynadı.³⁰¹

A. Şâfiî Mezhebi İle Oniki İmam (İmamiyye) Şia'sının Birbirine Yakın Durması

Sünnî mezhepler ile Oniki imamcı Şiîler, inanç, ibadet ve muamelat bakımından pek çok ortak noktaya sahiptirler. Kur'an metni ve her ne kadar farklı rivayetlerini kabul etseler de Hz. Peygamberin hadislerinin kutsiyeti görüşünde hem fikirdirler. Hem Sünnîler hem de Oniki İmam Şiîleri İslam'ın beş esası üzerinde birleşir.³⁰² Özellikle Şâfiî mezhebinin Şia'ya yakın olduğunu söyleyen tarihçiler, Şeyh Safiyyüddin'in Ehl-i Beyt'e olan muhabbetinin onun Sünnîliğine halel getirmediğinden, şeyhin Şâfiî olduğundan bahsetmektedirler. Şâfiî mezhebinin diğer sünnî mezheplere oranla daha fazla Şia'ya benzemesinin sebebi ise Şâfiî mezhebinin kurucusu İmam Şâfiî'nin Hz. Peygamber'in çocuklarına olan aşırı sevgisidir. Ayrıca İmam Şâfiî, Kadı olarak atandığı Yemen'de Hz. Ali'nin soyundan gelen Zeydilerin faaliyet alanı olması sebebiyle onlarla yakın ilişkilerde bulunmuştur. Onun bu sevgisi, Ehl-i Beyt mensuplarınca da karşılık³⁰³ bulmuştur. Bu sebepten Şâfiî mezhebi ile Şia arasında bir geçişlilik bulunmaktadır.³⁰⁴

B. Hoca Ali'nin Ehl-i Beyt Sevgisi

İran'da Şiîliğin yayılmasını sağlayan Sufî tarikatların büyük çoğunluğu bölgedeki Moğol varlığından sonra kurulmuş ve kurulmalarından sonra uzun müddet görünüşte Sünnî tarikat olarak kalmışlardır. Bu tarikatlar, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e olan aşırı sevgi ve bağlılıkları ve Hz. Ali'yi manevi mürşit kabul etmeleri dışında, özellikle Şâfiîlik olmak üzere Sünnî mezheplere dindiler. Bu sufî tarikatlardan bazıları

³⁰¹ Uyar, a.g.m., s. 86.

³⁰² Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Şiîlik", *Eski Yeni*, 25, İlkbahar 2012, s. 66.

³⁰³ Buna örnek olarak, Hz. Hüseyin'in torunlarından Seyyide Nefise, İmam Şâfiî öldüğünde cenazesinin kendi evine alınmasını istediği ve cenazesini kıldığı bilinmektedir.

³⁰⁴ Namık Kemal Karabiber, "İmam Şâfiî'nin Ehl-i Beyt ve İlk Halifeler ile İlgili Tasavvuru/Algısı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1, 2009, s. 105.

zamanla Şîliği kabul ettiler. Sonuç olarak Şîî unsurların tarikatların içine nüfuz etmesiyle Sünnî İslam geri planda kalmaya başladı.³⁰⁵ Bu tarikatlardan biri de Safeviyye tarikatı oldu.

Hoca Ali, dedesi ve babasında da olan Ehl-i Beyt sevgisini ileri boyuta taşıyarak, soylarını Hz. Hüseyin'e dayandırdıkları için hem onun hem de masum imamların yasını tutmak adına sürekli olarak siyah giyinmiş, hatta bu sebepten dolayı ona siyah giyen anlamına gelen "Siyahpuş" lakabı verilmiştir.³⁰⁶ Masumane şekilde de olsa Ehl-i Beyt'e aşırı sevgi beslemesi Hoca Ali'nin Şia yanlısı gibi görülmesine sebep olmuş, tarikatın Şifleşmeye başlamasının temellerini atmıştır. Buna kanıt olarak Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî'nin tavrını verebiliriz. Hoca Ali'nin müridi olan şeyh daha sonradan keramet göstererek talebelerine *"Erdebil'deki Safiyyüddin Erdebili'nin talebeleri bu zamana kadar temiz itikatlı, Peygamber Efendimizin ve ashabının yolunda, bid'atlardan sakınıp Allah'ın emir ve yasaklarına riayet eden, kötülöklere meydan vermeyen kimselerdi. Ama şimdi doğru yoldan ayrıldılar. İnançlarına bid'at karıştırdılar."* demiştir.³⁰⁷ Bu da onun tarikat Sünnî itikat üzerine iken bu tarikata mürit olduğunu gösterir. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmasak da Hoca Ali döneminde Safeviyye tarikatına mensup olduğunu bildiğimiz Abdurrahman Erzincanî'nin gösterdiği tepkiden Safeviyye tarikatının, onun müridi olduğu dönemde Sünnî olduğu ancak kısa zaman sonra Şifleştiği kanaatine varabiliriz. Ayrıca bunların rivayet olduğunu varsayacak ve doğruluğundan şüpheye düşecek olsak bile hem Abdurrahman Erzincanî'nin hem de yine Hoca Ali döneminde Safeviyye tarikatına mensup olan Somuncu Baba'nın Sünnî itikat üzerine olduğunu göz önünde bulunduracak olursak tarikatın Hoca Ali'den sonra Şifleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra tarikatın Anadolu'ya gelen halifelerinin Sünnî olarak kaldığı ve Erdebil tekkesinin Şifleşmesini esefle karşıladıkları görölmektedir.

³⁰⁵ Farhad Daftary, *İsmaililer*, İstanbul 2005, s. 636.

³⁰⁶ Yılmaz Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, Amasya 2014, s. 63.

³⁰⁷ Selahattin Yılmaz, "Abdurrahman Erzincanî", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Sivas 1996, s. 244.

Hoca Ali'de olan bu aşırı Ehl-i Beyt sevgisini de yabana atmamak gerekir. Gazan Han döneminde bahsedilen bir olayda olduğu gibi her Şîf'nin Ehl-i Beyt'ten sayıldığı bir dönemden bahsedilmektedir. O dönemde Ehl-i Beyt'in Şia ile bir tutulduğu Gazan Han döneminde yaşanan bir olaydan anlaşılabilir. Sünnî-Şîf çekişmelerinin yoğun olduğu ve Gazan Han'ın tahtta bulunduğu bir dönemde h. 702/ m. 1302-1303 yılının bir Cuma günü Bağdat Camii'nde bir Şîf, "*Sünnî bir imamın arkasında kıldığım namaz makbul değildir.*" diyerek öğle namazını kaza etmesi üzerine çevrede bulunan Sünnî halk tarafından öldürülerek cesedi yakılmıştır. Bu durumdan haberdar olan Gazan Han: "*Müslümanların imamları: her kim daha çok namaz kılsa sevabı daha çok olur demiyorlar mıydı? Öyleyse namazını çoğalttı diye nasıl bir kimseyi öldürürler? Hele Peygamber (s.a.v) nesilinden ve evladından birini...*" diyerek olaydan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Ayrıca daha önceleri kabul etmediği Cengiz Han'ın "İslam dini ve milleti mülkün ve dinlerin sonuncusu ise de, bu Müslümanlar, en aşağılık kavim ve en kötü ümmettir." görüşüne şimdi katıldığına işaret eden bir konuşma da yapmıştır: "*Ben onun görüşünü reddediyordum. Ama şimdi bildim ki, Cengiz Han'ın görüşü doğru ve sözü haktır. Hiçbir ümmetin ve milletin ashabi, hiçbir mezhep ve fırkanın erbabi, kendi peygamberlerinin soyunu, namazı ve ibadeti artırdı diye katletmeyi reva görmez. Küstahlık ve yüzüzlük yapmaz. İtaati ve ibadeti yüzünden bir insanı nasıl yakarlar.*"³⁰⁸

Görüldüğü üzere bu dönemde Moğol idarecileri nazarında Şîfler peygamber neslinden olarak algılanmış, Ehl-i Beyt'i korumak maksadıyla hareket eden ve Ehl-i Beyt'e aşırı sevgi duyan hanlar ve mutasavvıflar tamamen masumane olarak besledikleri sevgilerini yavaş yavaş Şîfliğe doğru kaydırmışlardır. Çünkü Gazan Han'dan yola çıkacak olursak o, bu olaydan sonra dârü's-siyâdeler açtırarak Şîfleri koruma altına almaya başladı. Dolayısıyla Şîfler ve Şia temelli tarikatlar Moğol hakimiyeti altındaki bölgelerde güç kazanmaya başladılar.³⁰⁹

³⁰⁸ Hanifi Şahin, a.g.e., s. 132-133.

³⁰⁹ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 177.

C. Sünnî Rakiplerine Karşı Avantaj Sağlamak

Türklerin Anadolu'ya geliş sürecinde konar göçer karakterdedirler. Dolayısıyla Selçuklularda ve Osmanlılarda, hem kendi aralarında hem de ele geçirdikleri bölgelerin halkı arasında İslamiyet'i yaymak için kullandıkları yöntem tasavvuf ve sufler olmuştur. Anadolu topraklarında kurulan bu her iki Türk devletinin de bu tasavvuf ve sufile değer verdiklerini, onlara vakıflar ve vergi muafiyetleri bahşederek bölge halkı arasında etkili olmaları konusunda destek verdiklerini biliyoruz. Bu tasavvufî hareketler ve sufler iki grupturlar. Birinci grup Sünnî şehirli sufi grubu, ikincisi de bazen militan bir karakter alacak kadar aşırıya kaçan, genellikle konar göçer Türkmen boylarının karakterine uygun, Sünnî itikatlı gibi görünüp fakat daha çok Şîliğe meyilli bir yapısı bulunan, hatta bazen Şî kökenli ve gezgin dervişlerin temsil ettiği sufi grubudur.³¹⁰ Sünnî karakterli medrese, tekke ve zaviyelerde yürütülen tasavvufî hareketler, kırsal kesimde hayatlarını sürdüren şehirden uzak konar göçerler arasında etkili olamamıştır. Bu durumun bir de siyasal ve sosyal bir yönü de vardır. Hükümdarlar ve devlet adamları tarafından desteklenen şehirli sünnî tarikatlara, konar göçerler pek taraftar olmamışlardır. Bunun nedeni ise bu Türkmen boylarının yönetici kesim ile ağır vergiler, cezalar ve uygulanmaya çalışılan kanunlardan dolayı aralarında olan husumettir.

Anadolu Türkmen boyları arasında bahsi geçen sebeplerden dolayı Ehl-i Sünnet akaidine aykırı Rıfâîlik, Kalenderîyye, Hayderîyye, Yesevîlik ve Bektaşîlik gibi itikatlar daha çabuk taraftar bulabilmiştir.³¹¹

D. Moğolların Müslüman Olması ve Safevî Şeyhlerine Gösterdikleri Hürmet

Moğolların bölgede izledikleri politika gereği İslamlaşma ile beraber Farslılaşma yaşanmamıştır. Moğollarda kabileci aynı zamanda milli karakterli bir inanişaya geri dönüş oldu. Onlar, İslam dininin değerlerini yerleşik kültüre bağlı, anlaşılması zor felsefi ifadelerle anlatan Farslı alimlerin yerine, kabileci karakterlerine uygun daha basit ve yalın sözcükler kullanan Türkmen dervişlerini

³¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2015, s. 76.

³¹¹ Köprülü, a.g.e., s. 35.

tercih ediyorlardı. Türkmen dervişlerine burada Milli duyguları canlı tutma görevi düşüyordu. Bu sebeple Moğol Hanları, Türkmen şeyh ve dervişlerine destek verdiler.³¹²

Gazan ve Olcaytu zamanlarında İran Moğollarının sarayında önemli bir yeri olan Barak Baba, her iki dönemde etkin olmuştur. Barak Baba, Babai hareketi çevrelerine mensup Kalenderîyye tarikatı şeyhlerinden bir Türkmen babasıdır. O, haricî kıyafeti nedeniyle Altay'daki Türk şamanlarına benzemektedir. Bu heterodoks Türkmen babası, ahreti inkar eder, *Hulûl*³¹³ inancını kabul eder ve Allah'ın Sultan Olcaytu Hudabende'de *İttihad*³¹⁴ ettiğini söylerdi. Barak Baba, Şeyh Cemaleddin Mutahhar Hillî gibi dervişlerin etkisiyle özellikle Olcaytu İmamiyye mezhebine meyletmişti.³¹⁵ Olcaytu Barak Baba'yı çeşitli elçilik heyetlerine dahil etmiş, bu hizmetlerinden memnun kalarak ona Gilan bölgesinde İmamiyye Şia'sını yayma görevi de vermiştir.³¹⁶

Hoca Ali döneminde Timur'un Ankara Savaşı sonrası Erdebil Tekkesine uğradığını yazmıştı. Timur, bu ziyaret esnasında civarındaki köyler ve araziler ile birlikte Erdebil'i vakıf olarak bu hanedana bağışladı. Vergilerden ve her türlü devlet otoritesinin baskısından muaf olarak burada yaşayan Safevî tarikatı, bir müddet sonra en fena câniler için bile ilgi odağı haline geldi. Burada serbestçe hareket edebilmek, pek çok farklı unsurun Erdebil'de toplanmasına sebep oldu.³¹⁷

Sünnî otoritelerin hakimiyeti altında yaşayan Şîilerin inançlarını rahat bir şekilde ifade edememeleri, Şîî kökenli bazı tarikatların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Şîî inanca sahip olanlar, Şîî tarikatlar içinde kendilerini daha rahat ifade

³¹² İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/31, Ankara 2002, s. 27.

³¹³ Hulûl, Tanrının eşyaya intikal etmesi veya bedene bürünmesidir. Bu inanç özellikle Gulat(Aşırı) Şia arasında yaygındır. Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiğine inanırlar. (Detaylı bilgi için bkz. Resul Ay, "Erken Dönem Anadolu Sufiliği ve Halk İslam'ında Hulûlcü Yaklaşımlar ve Hulûl Anlayışının Farklı Tezahürleri", *Bilig*, 72, Ankara Kış 2015, s. 3-4.)

³¹⁴ İttihad, her varlığın Allah sebebiyle var olması bakımından, O'nunla birleşmesidir. (Detaylı bilgi için bkz. Hasan Tevfik Marulcu, "İbn Teymiyye'nin Vahdet-i Vücut, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/21, Isparta 2008, s. 80.)

³¹⁵ Köprülü, a.g.e., s. 57-58.

³¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Barak Baba", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 61.

³¹⁷ Hinz, a.g.e., s. 8.

edebilmektedirler. Dolayısıyla Şîilerin yaşadıkları bölgelerde Şîî kökenli tarikatların artması bir tesadüf değildir.³¹⁸

Tarikatın geçirmiş olduğu değişimi daha net şekilde görebilmek maksadıyla ilk dört şeyh ile son dört şeyhi arasında ayırım yapmak gerekir. Bu ayırım aynı zamanda aile geleneğindeki ve tarikat yapısındaki değişimi anlamamızda yardımcı olacaktır. Çünkü tarikat Şeyh Safiyyüddin (1301-1334), Şeyh Sadrüddin Musa (1334-1392), Hoca Ali (1392-1429) ve Şeyh İbrahim (1429-1447) dönemlerinde sade bir Sünnî tarikatı iken Şeyh Cüneyd'den (1447-1448) itibaren Şeyh Haydar (1470-1488), Sultan Ali Padişah (1493-1494) ve Şah İsmail (1501-1524) dönemlerinde tanrı ve onun oğulları olarak ulûhiyetlerini iddia eden aşırı inançlara sahip bir tarikat hüviyetine büründü. Bu ikinci devrede ise din tamamen siyasetin emri altına girdi.³¹⁹

Erdebil ve özellikle Deylem, Mazenderan gibi bölgeler yüzyıllardan beri Şîîliğin üssü konumundaydı. Safeviyye tarikatının şeyhleri bir bakıma kendi varlıklarını korumak, Şîî politikalar karşısında yok olup gitmemek maksadıyla Şîîliğe meylettikleri düşünülebilir.

İmamet müessesesi ile tasavvuftaki velayet arasındaki benzerlikler, bu tasavvuf eğilimini daha da güçlendirdi. Aynı zamanda Hz. Ali'ye dayanan Sünnî tarikatlarla Şîîler arasındaki yakınlaşma da başladı. İşte bu, silsilesini Hz. Ali'ye dayandıran Safevi hanedanının Şîîliğe meyletme nedenlerinden biridir.³²⁰

Bir diğer neden ise bölgedeki önemli güç merkezi haline gelen batıda Osmanlı ve doğuda Özbeklerin Sünnî itikada sahip olmalarıdır.³²¹ Bu iki devletin uyguladığı politikalarından hoşnut olmayan kitleleri kendi taraflarına çekmek istemeleridir. Osmanlı'dan hoşnut olmayan Türkmen gruplarının Şeyh Cüneyd'den itibaren Safevilerin yanında yer almaları ve Şeyh Haydar'dan itibaren de Kızılbaş adıyla tarikatın ve devletin üst mevkilerinde yer almaları buna örnek olarak gösterilebilir.

³¹⁸ Uyar, a.g.m., s. 86, 92.

³¹⁹ Uyar, a.g.m., s. 91.

³²⁰ Uyar, a.g.m., s. 86.

³²¹ Hinz, a.g.e., s. 5-6.

Nedenler arasında Moğolların dini politikalarıyla birlikte bölgede Şîliğin egemen olmaya başlaması da gösterilebilir. Moğol istilasıyla darbe alan Sünnî İslam anlayışına karşı Ahmed Tekûdâr döneminde bir hareket olmazken Argun döneminde Ebu Salih adında bir Şîî tarafından Hille'de bir hareket başlatılmıştır. Moğol istilasıyla darbe alan Ehl-i Sünnet bu hareket karşısında Hille ve Vasıt bölgesinde önemli bir darbe daha almıştır. Argun'un Sünnî Müslümanlara karşı düşmanca tavır sergilemesi Şîîlerin güçlenmesine ve siyasi bir mezhep haline gelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde İlhanlı devletinde Fars kültürünün tasfiye edilip, Yahudilerin gücünün artmasının yanı sıra hanedan üyeleri arasında Türk kültürü gittikçe yaygınlaşmış, İslamiyet hızla kabul edilmeye başlanmış, buna paralel olarak da Türkmen şeyhlerinin itibarı artmıştır.³²²

İlhanlılar döneminde Şîliğin bu kadar rağbet görmesi ve Şîî mezhebin Sünnî mezhebe karşı bu denli savunulmasının nedeni, her Şîî'nin, Ehl-i Beyt olarak algılanmasıdır. Bu durumu, 702/1302-1303 yılında bir Cuma günü Bağdat Camii'nde Şîî bir kişinin Sünnî bir imamın arkasında kıldığı namazın makbul olmadığını düşünerek, öğle namazını kaza etmesi ve bunun neticesinde çevredeki Sünnî halk tarafından öldürülüp yakılmasından sonra Gazan Han'ın tavrında net olarak görebiliriz. Gazan Han bu olaya çok üzülen, "*Müslümanların İmamları: her kim daha çok namaz kılarsa sevabı daha çok olur demiyorlar mıydı? Öyleyse namazı çoğalttı diye bir kimseyi nasıl öldürürler? Hele Peygamber neslinden ve evladından birini...*" demiştir. Bu da İlhanlıların her Şîî'yi Peygamber neslinden addettiklerini ortaya koymaktadır.³²³ Konuyu genele yaydığımızda bu durum İlhanlı sultanları arasında sınırlı kaldığı düşünülemez. Bir müddet sonra halkın da bu görüşten yola çıkarak Şîîleri seyyid olarak algılaması muhtemeldir. Buradan hareketle kendilerini seyyid olarak adlandıran Safeviyye tarikatının da zaman içerisinde Peygamber ve soyuna olan sevgileri Şîîliğe dönüştüğünü düşünmek mümkündür.

İlhanlı hanlarından Olcaytu'nun 1309 yılında Şîîliği benimsemesi bölgedeki Şîliğin dönüm noktası olmuştur. Olcaytu Han, Şîîliği benimsedikten sonra hutbelerde ilk üç halifenin adının okunmasını yasaklamış, hatta Hz. Peygamberin

³²² Akkuş, a.g.t., s. 166-167.

³²³ Şahin, a.g.e., s. 132-134.

mezarının yanında bulunan Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in mezarlarını açtırarak kemiklerini başka yere naklettirmeyi bile düşünmüştür.³²⁴ Şîî kaidelere bu kadar ileri derecede bağlanan Olcaytu, bölgede şîîliği yaymıştır. O'nun ardından gelen Timurlular'ın, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri'nin Şîîliğe karşı müsamahakar politikaları da bölgede Şîîliğin canlı kalmasını sağlamıştır.³²⁵

E. Coğrafya

Erdebil'in dağlık coğrafyası siyasallaşma konusunda olduğu kadar Şîîleşmede de etkili olmuştur. Dağlık alanlardaki halk, İslam'ı Abbasi baskısından kaçan ve bu bölgeleri sığınak olarak gören Hz. Ali soyu vasıtasıyla kabul etmiştir. Dolayısıyla çok çabuk ve rahat bir şekilde Ehl-i Sünnet'e aykırı inançları benimseyerek, ilk şahsiyet davasına kalkışanlar arasında olmuşlardır ve bölgeyi faal bir Şîîlik merkezi haline getirmişlerdir.³²⁶ Farklı bölgelerdeki siyasi otoritelerden kaçan isyankar unsurlara olduğu kadar, Sünnî otoriteden ile uyumsuzluk gösteren çeşitli fikirlere ve Şîî itikattaki kişilere de ev sahipliği yapmıştır.

Coğrafyayı, Şîîleşmenin yolunu açan bir sebep haline getiren de doğudan batıya doğru ilerleyen Türkmenlerden bir kısmının burada İslamiyet ile karşılaştıkları için İslamiyet'i kabul etmelerini kolaylaştırmak düşüncesidir. İslam'ın Şer'i hükümlerinin hafifletilerek uygulanmaya çalışılması, Şîîliğe hoşgörüyle yaklaşılmasını beraberinde getirmiştir. Bu da Şer'i hükümlere sıkı sıkıya bağlı olan medreselerden ziyade tarikatlar yoluyla mümkün olmuştur. Yalnızca Erdebil'de değil çevresindeki bölgelerde de yoğun olarak faaliyet gösteren tarikatlar ve bunların dervişleri sayesinde Türkmenler arasında İslamiyet yayılmıştır. Bu tarikatlardan bir kısmı başlangıçta Sünnî itikatta olup Şîî motifleri ihtiva ederlerken zaman içerisinde Şîîleşmişlerdir. Şîî alimlerin ve İlhanlı hükümdarlarının da etkisiyle Erdebil ve civarındaki bölgeler Şîîler için rahatça yayılabilecekleri bir ortam oluşturmuştur.

³²⁴ T. H. "Olcaytu", *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 389.

³²⁵ Ekinci, a.g.e., s. 32-33.

³²⁶ Lewis, a.g.e., s. 36.

F. İsmailî Daileri'nin Etkileri

Nizarî İsmailî reisi Hasan Sabbah, İran'ın kuzey bölgelerindeki aktif gücün farkında olduğu için propagandasına buralardaki Elburz Dağları'nda ağırlık vermiştir. Bu dağlık bölgelere dâîler³²⁷ göndermiş ve dâîlerin etkili propagandaları neticesinde Alamut kalesini ele geçirmiş, kendisine burada bir hükümdarlık kurmuştur.³²⁸ Bu hükümdarlık hem Hasan Sabbah hem de onun halefleri zamanında dönemin güçlü devletleri ile mücadele etmişler, hatta sultanlara, halifelere ve önemli devlet adamlarına suikastlar düzenleyecek kadar güç elde etmişlerdir.³²⁹

İran'daki Nizari İsmailîler, 1256 yılında Hülâgu Han'ın Alamut kalesini ele geçirmesiyle son bulmuş oldular. Bu tarihten itibaren onlar, Doğu İran'ın her tarafında, Afganistan'da ve orta Asya'da dağınık vaziyette, Farsça konuşulan bölgelerde azınlıklar halinde yaşadılar.³³⁰ Alamut'un yıkılmasından sonra İsmailîler, takiyye³³¹ uygulayarak gizli bir dönem içerisine girmişler ve imamları ile doğrudan irtibata geçmeleri mümkün olmamıştır. Onlar, bölgedeki tasavvufî zümrelerin arasına karışarak hayatta kalmayı başarmışlardır.³³²

İsmailîlerin tarikata nüfuzları ancak şu şekilde açıklanabilir. Nizari İsmailîler, Safeviyye tarikatının aktif gücünü oluşturan Alevîler üzerinde etkili olmuşlardır. Onların meskun buldukları ve en verimli faaliyet alanları olan İran ve Horasan bölgesi, Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru göç ederek Büyük Selçuklu Devleti gibi güçlü bir devlet ve küçük Türk beyliklerini kurdukları bir yerdir. Dolayısıyla burası Orta Asya'dan Anadolu'ya geçecek olan Türkmenlerin göç yolundaydı ve buradan geçerken İslam'ın Şîî (Batınî/İsmailî) formuyla karşılaşmaktaydılar. Türkmenlere, ağır şeriat hükümlerinden ziyade Batınlığın basit ve uygulanmaya

³²⁷ Dâî, Arapça "çağırın" anlamına gelmektedir. İnsanları kendi din veya mezhebine çağırın anlamında kullanılmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Dâî", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 420-421.)

³²⁸ Lewis, a.g.e., s. 36.

³²⁹ Lewis, a.g.e., s. 59.

³³⁰ Lewis, a.g.e., s. 80.

³³¹ Takiyye, mezhebini ve inancını gizli tutma, saklama işine denir.

³³² Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, İstanbul 2012, s. 137.

daha müsait prensipleri daha cazip geliyordu. Böylece doğudan gelen Türkmen kabileler arasında yayılan Batınlık, bunlarla birlikte Anadolu'ya intikal etti.³³³

Moğolların Alamut'u yıkmasından sonra Nizarî inançları, Oniki İmamcılık (İmamiyye) kisvesinde ve tasavvuf şemsiyesi altında verilmiştir.³³⁴ Moğolların bölgeye gelişinden Safevî devleti'nin kurulmasına kadar bölgede Şîlik, herhangi bir Şî kolunun yükselmesi şeklinde değil, "*Tarikat Şîliği*" adı verilen yeni bir tarzdaki Şîliğin yükselmesi şeklindedir. Halk tipi ve genellikle tasavvuf şîliği olarak ifade edilen bu yeni Şîlik şekli, Safevî şîliği ile doruğuna ulaşmıştır.³³⁵ İsmailî inancındaki *İmam, va'sî, hüccet* gibi figürler, *gavs, kutub, abdal*'a dönüştürülerek tasavvufî kisve verilmiştir. Namaz, oruç ve hac gibi şer'i yükümlülükler bir tür azap olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca cennet, insanların nail oldukları hayır ve nimetler, cehennem ise bu dünyada yaşadıkları sıkıntı ve belalardır.³³⁶ İsmailî'lerde Namaz, zamanın imamının başkanlığında dava'nın yerleştirilmesine ve düzenlenmesine bireysel olarak katkıda bulunmaktır. Namazın kabul olması için tek şart, zamanın imamını tanımak ve ona tüm kalbiyle sevgi ve saygı göstermektir. Yani namaz onlara göre imamla birleşmektir.³³⁷ Aynı dönemde yaşamış olan Aşıkpaşazade, Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar, Şah İsmail ve Erdebil suffilerinin namaz kılmadıklarını, oruç tutmadıklarını, suffilerin de Mekke'ye Hac'a gitmek yerine Erdebil tekkesini ziyaret ettiklerini yazmaktadır.³³⁸ Bu yazılanlar doğrultusunda bu bilgiyi değerlendirecek olursak Safeviyye tarikatındaki İsmailî etkisi açıkça görülecektir.

Hoca Ali döneminde, Timur'un Safeviyye tarikatına topraklar bağışlaması ile diğer pek çok unsur gibi İsmailîler de özgürce hareket edebilecekleri Safeviyye tarikatı içinde ve Erdebil tekkesinde yerleşmeye başlamıştır. Ancak Hoca Ali dönemini bu etkinin başladığı dönem olarak kabul edemeyiz. Çünkü İsmailî inancının aksine Hoca Ali, hac'a gitmiştir. Hatta o ve oğlu Şeyh İbrahim hac'a giden

³³³ Hulusi Yılmaz, "Nizarî İsmailîliği ve Alevilik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 50, Ankara 2009, s. 225.

³³⁴ Daftary, a.g.e., s. 676.

³³⁵ Daftary, a.g.e., s. 636.

³³⁶ Yılmaz, a.g.m., s. 228.

³³⁷ Yılmaz, a.g.m., s. 229.

³³⁸ Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul h. 1332, s. 268.

son Safevî şeyhleridir.³³⁹ Şeyh İbrahim dönemi ile ilgili kaynaklarda detaylı bilgi bulunmaması sebebiyle bu dönemdeki etkileri hakkında bilgimiz yoktur. Ancak yavaş yavaş etkilerinin söz konusu olduğunu Şeyh İbrahim'in kullandığı "*Şeyh Şah*" unvanından anlayabiliriz. Hem dinî liderliğin makamı olan şeyhlik, hem de siyasi liderlik olan şahlık aynı bünyede toplanmıştır. Bu etki Şeyh Cüneyd döneminde daha belirgin şekilde görülmektedir. Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail'in etrafında toplanan Alevîler, şeyhlere hem Şîî tarikatın hem de siyasi bir yapının lideri gibi davranmışlardır. Onları da bu şekilde yönlendirdiklerini düşünmekteyiz. Çünkü Şeyh Haydar ve Şah İsmail çocuk yaştaydılar ve Şeyh Haydar doğumundan itibaren ne tarikat ile ne de Şîîlikle bir bağı olmuştu. Şah İsmail de yine aynı şekilde Şeyh Haydar öldüğü zaman çok küçük yaştaydı ve babasının ölümünden sonra dört yıl süreyle İstahr kalesine hapsedilmişlerdi. Alevî taraftar grubu tekkede bulunmasalar bile bu çocuk şeyhlere bağlanmaktan asla vazgeçmeyerek, ele geçirdikleri ilk fırsatta onları başa geçirdiler.

İsmailî etkisinin bir diğer kanıtı da eli silah tutan, şeyhi uğruna ölüme koşan Alevî Erdebil Sufileridir. Onlar, Hasan Sabbâh'ın fedaîleri gibi şeyhlerine koşulsuzca bağlanırlar ve Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve hatta Şah İsmail için savaşa giden sufiler, savaşırken kendilerini koruyacak zırh veya benzeri malzeme kullanmazlar, çıplak göğüsle mücadele ederlerdi. Hasan Sabbâh'ın fedaîleri, bir kişiye suikast yaptıktan sonra kaçmaz, intihar etmez, hatta yakalanmayı beklerlerdi. Onlar için böyle ulvî bir görevden sonra kaçmak ve hayatta kalmak utanç verici bir durumdu.³⁴⁰ Erdebil Sufilerinin durumu da fedaîlerin durumuyla aynı idi. Şeyhleri için ölmek onlar için kutsal bir vazifeydi.

III. TARİKATIN ŞİİLEŞME SÜRECİ

Şeyh Safiyyüddin'in Sünnî itikat üzerine olduğunu bilmekle beraber Şîîleşme sürecinin başlangıcı konusunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden bazıları Şîîleşmenin Hoca Ali döneminde, bazıları da Şeyh Cüneyd döneminde olduğunu savunmaktadır.

³³⁹ Ekinci, a.g.e., s. 82.

³⁴⁰ Arayancan, a.g.e., s. 185.

A. Hoca Ali Dönemi (1392-1429)

Şeyh Sadrüddin Musa, 1381 yılındaki hac dönüşü sırasında yanında Hz. Fatma'ya ait sancak ve Mekke eşrafından Hz. Peygamber'e ulaşan bir şecere getirmiştir. Şeyh Sadrüddin, bu şekilde soyunu İmam Musa Kazım'a bağlayarak seyyidliğini tasdik ettirmeye çalışmıştır. Bunu Şeyh Sadrüddin döneminde kaleme alınan Safvetü's-Safâ'nın muhteviyatına Safiyyüddin'in seyyidliği ile ilgili rivayetlere yer verilmesinde de görüyoruz. Hoca Ali döneminden itibaren Erdebil Tekkesinde ilk Şîî söylemler görülmeye başlanmıştır. Hoca Ali aynı zamanda Türkistan, Şam, Filistin ve Hicaz gibi İslam ülkelerine seyahat ederek tarikatın buralarda yayılmasını sağlamıştır.³⁴¹

Tarikatın diğer bölgelerde özellikle Sünnî olmayan zümreler arasında hızla yayılmaya başlaması Şeyh İbrahim döneminde görülmektedir. Fakat bu yayılmanın temelleri Hoca Ali döneminde atılmıştır. Şeyh Safiyyüddin ve oğlu Sadrüddin Şafiidir ve onlarda aşırıya kaçmayan bir Ehl-i Beyt sevgisi vardır. Ancak Hoca Ali ve müritleri ise bu konuda biraz aşırı bir tutum içine girmeye başlamışlardır. Ayrıca Hoca Ali zamanında Erdebil Tekkesinde İmamiyye mezhebine yakınlaşma ve mezhebin fikir planında esaslarını kabullenme meylî görülmeye başlanmıştır. Bu durum, Şîîliğe meyletmenin ilk işaretleri olarak algılanmış ve Erdebil Tekkesi Hoca Ali döneminden itibaren Şîîliğe geçiş yaptığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁴²

Tarihi kaynaklar Hoca Ali'nin Şîî bir çizgide olduğu hakkında kesin bir bilgi vermemektedir. Bir kısım araştırmacılar da, Sünnî tarikat olarak tanınan bu teşekkülü, adı geçen Şeyh zamanında, Şîîliğe mütemayil bir mahiyet aldığı görüşünü savunmaktadırlar. Şeyh Hoca Ali döneminin en önemli hadisesi Timur'un Anadolu seferi ve sefer dönüşünde Hoca Ali'yle görüşmesidir. Nitekim Timur, Ankara seferinden dönüşte Hoca Ali'ye uğramış ve onu ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Timur ona zehir içirtmiştir. Hoca Ali zehri içtikten sonra müritleriyle beraber "zikre" başlamış ve o kadar zikr çekmişler ki terlemiş ve sonuçta zehirlenmekten

³⁴¹ Vahap Aktaş, *Safvetü's-Safâ'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş(Alevî) İnançının Teşekkülü ve Anadolu'da Kızılbaş(Alevî)-İktidar Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kasım 2013, s. 49.

³⁴² Aktaş, a.g.t., s. 51.

kurtulmuştur. Bunun karşılığında Hoca Ali, Timur'dan Ankara'dan getirdiği esirleri serbest bırakmasını istemiştir. Timur da onun hatırı için esirleri azat etmiş ve esirler de buna mukabil, bir minnet borcu olarak Hoca Ali'nin yanında kalmış ve sonradan bu nesil Sufiyan-i Rumlu olarak meşhur olmuştur. Buradan hareketle Şîliğe yönelik her hangi bir bilgi kaydına rastlayamıyoruz. Ancak, siyasi bir takım ilişkilerden söz edebiliriz.³⁴³

Hoca Ali'nin sürekli olarak siyah giyinmesi sebebiyle kendisine Hoca Aliyy-i Siyahpuş da denilmiştir. Siyah giyinmesindeki temel neden ise masum imamların yasını tutmaktır. Dolayısıyla bunun, Şîî akideyi benimsediğini göstermesi açısından önemli bir ritüel olduğu söylenebilir. Hoca Ali'nin Şîliğe karşı olan bu meykinden sonra Safeviyye tarikatı Sünnî olmayan zümreler arasında da hızla yayılmaya başladı. Özellikle İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da bulunan Batınî halk bu tarikata bağlanmaya başladılar. Hoca Ali'nin Şîliği İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun Şîliği kabul edip Ebubekir, Ömer ve Osman gibi isimlerin anılmasını yasaklaması gibi aşırı bir Şîlik değildi. Yine de buna rağmen Batını zümreler bu tarikatın etrafında toplanmaya başlamışlardır.³⁴⁴

Adel Allouche, Hoca Ali ve tarikatının Sünnî olup Şîî eğilimler göstermediğini savunanlardandır ve bu görüşünü iki kaynağa dayandırarak ispat etmektedir. Birincisi Hoca Ali ile çağdaş, Sünnî ve başkalarının aykırı düşüncelerini dile getirmekten çekinmeyen Arap tarihçisi İbn Hacer el-Askalani (ö. 852/1449), eserinde Hoca Ali'den sufi bir tarikatın lideri olduğunu ve müritlerinin sayısının yüz bini aştığını belirtmiştir. Fakat onun herhangi bir aşırı fikrinden bahsetmemiş, ona karşı herhangi bir olumsuz tavır sergilememiştir. İkincisi de başka bir Arap tarihçisi Mucuruddin el-Uleymi'nin yaklaşık 900/1494-95 tarihinde yazdığı eserinde Hoca Ali hakkında menfi bilgilere yer verilmemiştir. Onu Sufi Şeyh ve Sünnî bir din adamı olarak kabul etmektedir. Üstelik Hoca Ali'nin Kudüs'teki halifesi İbn Saiğ diye tanınan Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed'in meşhur bir Hanefi fakihî olduğunu haber vermesi de bu görüşü desteklemektedir. Bir de Uleymi, Hoca Ali'nin hakkında, Hz. Ali'nin soyundan geldiği rivayetlerinin olduğunu söylemektedir. Bu

³⁴³ Ahmadov, a.g.t., s. 57-58.

³⁴⁴ Aktaş, a.g.t., s. 53.

da Hoca Ali'nin ölümünden 70 yıl sonra, taraftarları arasında seyyidlik düşüncesinin kök salmaya başladığını göstermektedir.³⁴⁵

Safeviye Tarikatında Şîliğin Hoca Ali'den sonra başladığını öne süren görüşler de vardır. Hoca Ali'nin yerine geçen oğlu Şeyh İbrahim dönemi ile ilgili olarak sahip olduğumuz bilgi tarikatın İran toprakları dışında Sünnî olmayan halklar arasında yayılmış olduğudur. Tarikatın Şîleşmesi sürecinde öne çıkan isim Şeyh Cüneyd'dir.

B. Şeyh Cüneyd Dönemi (1447-1448)

Safevî Şeyhi Cüneyd'in liderliği döneminde, onun Erdebil'den ayrılması meselesinin Şîlik ile bağlantılı olduğu, onun zamanında tarikâtın Şî bir renge büründüğü belirtilmektedir. Şeyh İbrahim'in vefatından sonra Şeyh Cüneyd'in bir takım Şîlik ve Rafizîlik fikirleri ile ortaya çıkması başta amcası Şeyh Cafer olmak üzere tarikatın bazı müritlerinin rahatsız olmasına neden oldu. Amcası ile aralarındaki mücadeleye Karakoyunlu Cihanşah'ın da dahil olmasıyla Erdebil tekkesini terk eden Şeyh Cüneyd, kendisine taraftar bulmak maksadıyla Şî propagandasına Anadolu'da devam etti. Anadolu'dan Haleb'e geçerek buradaki halkı, hükümete karşı kışkırttığı gerekçesiyle mahkum edilerek, taraftarlarından bir çoğunun öldürüldü, kendisi de son anda kaçtı. Bu olaylardan sonra Şeyh Cüneyd Diyarbakır'a yönelerek aşırı fikirlerine bu bölgede taraftar aramaya başlamıştır.³⁴⁶

Şeyh Cüneyd tarikatın başına geçince tarikatı, militan ve askerî bir hüviyete büründürdü. Şeyh Haydar döneminde hareketin bu yönü daha belirgin bir hüviyet kazandı. Hatta Şeyh Haydar müritlerini Kızılbaşlar adı altında bir ordu haline getirdi. Bu şekilde tarikat Şâfi-Sünnî iken Şîliğe, sonradan da Şî bir devlet kisvesine büründü.

³⁴⁵ Aktaş, a.g.t., s. 50-51.

³⁴⁶ Ahmadov, a.g.t., s. 57.

Şeyh Cüneyd'in Şîî görüşlerini, en açık ifadelerle yer verilen Aşıkpaşazade'den öğrenebilmekteyiz. Aşıkpaşazade'ye göre, Şeyh Cüneyd'le Konya'da Şeyh Abdullatif Kudsi³⁴⁷ arasında aşağıdaki tartışma geçer:

Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdüllatif'e "Ataya ashab mı evladır, yoksa evlat mı evladır?" dedi. Şeyh Abdüllatif şöyle cevap verir: "Sual ettiğin makamda, ashab evladır, zira ashabın hakkında Kelam-i Kadim'de 'Muhacirin ve'l-Ensar' deyu anılmıştır. Ve dahi mezahib-i erbaâ ashabdan alınmıştır, evlattan alınmış değildir." dedi. Şeyh Cüneyd o zaman Şeyh Abdüllatif'e şöyle seslendi. "Ol ayetler ashab hakkında nazil olduğu vakit sen anda bile miydin (orada mıydın)?" Bunun üzerine Şeyh Abdüllatif şu cevabı verir. "Sen bu itikatla kâfir oldun. Bu itikatla sana uyanlar dahi kafir olur."³⁴⁸ Bunun üzerine orada bulunan Şeyh Hayreddin³⁴⁹, Cüneyd'i oradan uzaklaştırdı. Ertesi sabah Şeyh Cüneyd Konya'dan ayrıldı ve Varsakların yaşadığı Toroslar'a gitti. Bundan sonra Şeyh Abdüllatif Karamanoğlu İbrahim Bey'e bir mektub yazarak, "Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sofuluk değildir, şeriat bozup, kendi imaret talep ider" diye haber gönderir.³⁵⁰

Anadolu'da hedefine ilerleyemeyen ancak bunun yerine kendisine geniş bir Alevî taraftar kitlesi toplayan Şeyh Cüneyd'in Şîî karakterli siyasi faaliyetleri ilk olarak burada fark edilmiş ve artık ciddi bir tehlike teşkil etmeye başladığı bu olayla anlaşılmıştır.

Şeyh Cüneyd'in yarım kalan faaliyeti, Şeyh Haydar döneminde Şîîliği simgeleyen bir hareket olarak karşımıza çıkar. Artık burada Şîîlik simgesel olarak belirgin bir hale gelmiştir. Nitekim oniki dilimli tac, oniki Şîî imamını simgelemektedir.³⁵¹

³⁴⁷ Şeyh Abdüllatif Kudsi, o dönemde Konevî zaviyesinin şeyhi, Zeyniyye tarikatının Anadolu temsilcisi ve Osmanlı Devleti'nin temelindeki dinî ve fikri yapının mimarlarından birisiydi. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Abdüllatif el-Kudsi", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 257-258.)

³⁴⁸ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 265.

³⁴⁹ Şeyh Hayreddin, Şeyh Cüneyd ile Şeyh Abdüllatif arasındaki irtibatı sağlayan kişidir. (Detaylı bilgi için bkz. Yazıcı, "Cüneyd-i Safevî", s. 124.)

³⁵⁰ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 265-266.

³⁵¹ Ahmadov, a.g.t., s. 58.

Safevî taraftarları Şeyh Haydar döneminde On iki İmamı temsil eden on iki dilimli kızıl Haydarî tacını giydiler. Hatta başlarına giydikleri bu kızıl tacdan dolayı alay maksadıyla Osmanlılar Safevi müritlerine Kızılbaş lakabını taktılar.³⁵² Artık Kızılbaş denilen bu grup Şîleşmiş Safevileri temsil ediyordu.

Sonuç olarak Hoca Ali döneminde tarikat içinde etkisini hissettirmeye başlayan Şîlik Şeyh İbrahim döneminde tarikat içinde yayılmaya, Şeyh Cüneyd ile birlikte ise örgütlenmeye başlamıştır. Şeyh Cüneyd peşine düştüğü siyasi arzulara ulaşmak için Şîliği aktif propaganda olarak kullanmıştır. Şeyh Haydar ise tarikata bir takım simgeler kazandırarak Şîî hareketi başlatmıştır. Şeyh Haydar'ın ölümüyle yarım kalan Şîî Hareketi Şah İsmail iktidara taşıyarak, onu siyasi güç haline getirmiştir.

IV. ŞİİLİĞİN DEVLETİN RESMÎ MEZHEBİ OLMASI

Şah İsmail 1501 yılında taraftarları ile birlikte Lahican'dan harekete geçerek, Tebriz'de kendisini Şah ilan etti. Bundan sonra ilk iş olarak Şeyh Cüneyd'in Şîlik propagandasını ve Şeyh Haydar'ın simgesel Kızılbaş hareketini bir üst merhaleye taşıyarak Şîliği devletin resmi mezhebi ilan etti. Şah İsmail'in attığı bu adım, iki yüzyıllık Safevi tarikatını, resmi bir devlet haline getirdi.³⁵³ O'nun ilan ettiği resmi din politikasının temelinde Şîliğin "*İsnâaşeriyye*" kolu hakimdi. Şah İsmail tac giyme töreni esnasında kendi düşüncesi hakkında emirler ve Şîî alimlerle konuştu. Onlar Şah'ı aşırılıktan çekindirmeye çalıştılsa da başarılı olamadılar ve onu kararından dönmeye ikna edemediler.³⁵⁴

Şîliği devletin resmî mezhebi haline getiren Şah İsmail, Oniki İmam adına hutbe okutturdu, ezana "eşhedu enne Aliyyen veliyullah" ve "hayye âlâ hayri'l-amel" ibarelerini eklettirdi, bastırıldığı sikkelerin arkalarına "Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasulullah ve Ali Veliyullah" yazdırdı. Ayrıca çarşı pazarlarda diğer üç halifeye lanet okunmasını, hatta bunu duyanların da "çok olsun, az olmasın" diye karşılık vermelerini emretmiştir.³⁵⁵

³⁵² Mustafa Eravcı, "Safevî Hanedanı", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 883.

³⁵³ Ahmadov, a.g.t., s. 83-84.

³⁵⁴ Ahmadov, a.g.t., s. 84.

³⁵⁵ Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, s. 115.

Şîî İsnâaşeriyye'yi resmi mezhep ilan ettikten sonra halkın kabul etmesi için sosyal ve dini sahada bir takım ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Bunun için de önemli ölçüde güç kullanmıştır. Çünkü, bölge halkının çoğunluğunu oluşturan Sünnîler'in Şîîleşmesi gönül rızasıyla olmayacağı açıktır.

Şîîliğin resmi mezhep ilan edilmesiyle yıllardır kendilerine baskı, zulüm, eziyet edildiğini iddia eden Şia taraftarları, Şah İsmail'in Safevi Devletiyle birlikte iktidar oldular. Bu durum Şîîliğin siyaset arenasında taraftar bulmasına ve geniş kitlelere tesir etmesine neden olmasının yanı sıra Şah İsmail'in dedelerinin yarım kalmış ideallerini tamamlamasına ve Safevi devletinin de köken olarak Türklerin İslam tarihi içinde kurdukları devletler arasında ilk Şîî mezhepli devlet özelliğine sahip olmasına vesile oldu.

SONUÇ

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin 1301 yılında kurduğu düşünölen Safeviyye(Erdebiliyye) tarikati, kendisinin, oğlu Sadrüddin Musa'nın ve torunu Hoca Ali'nin şeyhlikleri döneminde Sünnî-Şafî mezhebine bağlıdır. Ancak Şeyh Safiyyüddin Erdebilî ile Şah İsmail arasında tarikatin geçirmiş olduğu değişim Safevî Devleti'ni ateşli bir İmamiyye taraftarı haline getirmiştir.

Safevî hanedanının bu altı kuşaklık zaman süreci içerisinde tarikatin hem dini hem de siyasi yönünü tamamen tersine döndüren etkenlere baktığımızda ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Tarikat ilk olarak siyasi yönünü değiştirmeye yönelik bir adım atmıştır. Çünkü Şeyh Sadrüddin Musa döneminde oluşturulan silahlı gruplar siyasallaşmaya yönelik bir harekettir. Şiileşme ikinci adımdır fakat siyasallaşmayı aktif hale getiren unsur olması sebebiyle öncelikle onu ele almak gerekir. Sünnîlikten Şiiliğe geçişin temelleri ise Hoca Ali döneminde atılmıştır. Ancak burada Hoca Ali döneminde tarikatin kesin olarak Şiileştiğini söylemenin yanlış olduğunu vurgulamak gerekir.

Safeviyye tarikatinın Şiileşmesini sağlayan etkenlerden biri, tarikatin menzup olduğu Şafî mezhebinin Oniki İmam Şia'sına olan yakınlığıdır. İmam Şafî'nin Hz. Ali'nin soyundan gelenlere duyduğu aşırı sevgi onun kurmuş olduğu Sünnî tarikata izlerini yansıtmıştır. Tarikatın yapısında olan bu yakınlık diğer Sünnî mezheplere oranla Şiileşmeye kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla tarikat Şeyhlerinin özellikle de Hoca Ali'nin Ehl-i Beyt sevgisi zamanla Şiî bir renk almıştır. Hoca Ali'nin sürekli siyah giyinerek Kerbela şehitlerinin yasını tutması ve Ehl-i Beyt'e aşırı sevgi duyması, her Şiî'nin seyyid olarak algılandığı bir ortamda Oniki İmam Şia'sına dönüşmüştür.

Diğer bir neden de Şeyh Cüneyd'den itibaren tarikat şeyhlerinin, Sünnî devletlere karşı avantaj sağlamak, onların yönetimlerinden rahatsızlık duyan heterodoks İslam anlayışına sahip özellikle Anadolu Alevîleri gibi grupları kendi yanında tutabilmek maksadıyla hareket etmeleridir.

Moğolların bölgede İslamiyet ile karşılaşarak Müslüman olmaları ve Müslüman olan Moğol hükümdarlarından bazılarının Şiiliğin ateşli savunucuları

haline gelmeleridir. Bu Moğol hükümdarlarının Safeviyye tarikatı şeyhlerine gösterdikleri hürmet ve itibar bölgede varlıklarını sürdürmek isteyen Safeviyye şeyhlerini Şîliğe yönlendirmiştir.

Şîleşmenin en önemli nedenlerinden biri de bölgenin sahip olduğu fiziki özelliklerdir. Bölgedeki dağlık coğrafyanın hakimiyetinin zorluğu İslamın buraya geç ulaşmasına ve Orta Asya'dan bölgeye gelen Türklere İslamiyeti kabul ettirmek amacıyla, bu Türklerin heterodoks yapısına uygun tasavvuf ağırlıklı tarikat İslamın oluşmasına neden olmuştur. Sünniliğin Şer'i hükümlerinden uzak olan bu bölgede Şîlik hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu yayılmadan etkilenen tarikatlardan biri de Safeviyye tarikatı olmuştur. Ayrıca bölgedeki yüksek dağların uygun ortamı her türlü asinin sığınağı haline gelmiştir. Sünnî otorite ile mücadele eden Şîî fikirler ve bu fikirlere sahip insanlar da Erdebil dağlarına sığınarak bu bölgenin dönüşümüne neden olmuşlardır.

Bir diğer unsur 1256 yılında Alamut kalesindeki Nizarî İsmaililerin Hülagû tarafından dağıtılmasının ardından kıyamdan kaçan İsmailî dâîleri takıyye uygulayarak Alamut çevresindeki bölgelerde tarikatların içine sızmışlar, İsmailî görüşlerini Oniki İmam itikadı ile perdelemişlerdir. Bu şeyhlerine son derece itaatkar olan İsmailî dâîleri diğer tarikatlara olduğu gibi Safeviyye tarikatına da girmişlerdir. İsmailî dâîlerinin bu tarikat içindeki isimleri tespit edilememiştir. Ancak Safeviyye tarikatının mürtilleri olan Kızılbaş taifesi İsmailî fedaîleri ile benzerlikler göstermektedir. Fedaîler gibi Kızılbaşlar da şeyhlerine derinden bir sevgi ve sarsılmaz bir sadakat ile bağlı olmaları, şeyhleri için zırhsız olarak cansiperane savaşmaları ve geri dönmeyi düşünmemeleri tarikat içindeki İsmailî etkisini ortaya koymaktadır.

Tarikatın siyasallaşması açısından bölgenin siyasi durumu önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Safeviyye tarikatının siyasallaşmaya başladığı dönemin Şeyh Sadrüddin Musa'nın Şeyhliği dönemi olduğundan bahsetmiştik. Bu dönem, Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra bölgede Moğollar arasındaki taht mücadelelerinden dolayı kaos ortamının hakim olduğu bir dönem olmuştur. İlhanlı bakiyelerinden doğan bir çok hanedan devleti kendi aralarında da mücadelelere

tutuşmuş ve kendi sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. Kanaatimize göre bu kaos ortamında Şeyh Sadrüddin Musa, tarikatının ve hanedanının varlığını koruyabilmek maksadıyla kendi askeri gücünü oluşturma yoluna gitmiştir. Elbette bu tek başına yeterli bir sebep değildir. Yine bölgenin dağlık coğrafyası Şifleşmesine olduğu kadar siyasallaşmasına da etkili olmuştur. Coğrafyanın hakimiyet altına alınmasının zorluğu ve iklim şartlarının dış güçlerin yaşamasına olanak vermemesi bölgede siyasi otoritenin gücünü zayıflatmıştır. Burada Safevî Devleti'nde de görüldüğü üzere yere hanedanlar her türlü koşula uyum sağlamalarından dolayı siyasal olarak güç kazanabilmişlerdir.

Şeyh Sadrüddin Musa döneminde ilk adımının atıldığı siyasallaşma Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den çıkarılmasından sonra Anadolu'ya geçerek burada kendisine ateşli taraftar grubu toplaması siyasallaşmanın ikinci adımını oluşturmuştur. Burada karşımıza Osmanlı yönetiminden rahatsızlık duyan, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında büyük oranda pay sahibi olan Türkmenler zamanla ikinci plana atılıp bir de ödeyebileceklerinden daha ağır vergiler yüklenmesiyle güç kaybedince bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamışlardır.

Siyasallaşmanın en önemli sebebi Moğollardır diyebiliriz. Çünkü bu tarikatın faaliyetlerine destek vermeleri, özellikle Timur'un Hoca Ali döneminde Erdebil tekkesine bağışladığı vakıf topraklar ve Ankara savaşı dönüşü yanında götürdüğü yaklaşık 30.000 olduğu söylenen Hoca Ali'nin ricası üzerine serbest bıraktığı Türkmen esirlerdir. Timur'un bağışladığı bu topraklarda serbest hareket etme yetkisi vermesi burayı pek çok asi unsura sığınak haline gelmekle birlikte aynı zamanda bir devletin kurulması için gereken "vatan" ihtiyacını karşılamış oluyordu. Küçük de olsa bir toprağa sahip olan, buranın vergileri ile her türlü ihtiyacını karşılayan, Safeviyye tarikatı bölgede denetleyici bir gücün olmamasından da cesaret alarak siyasallaşma yolunda aktif faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda burada serbest hareket edebilmeleri egemenliği ve bağımsızlığı da beraberinde getirmiştir.

Timur'un serbest bıraktığı Türkmenlerden bir kısmı minnet borcu içinde kendi memleketlerine dönerken bir kısmı da Erdebil'de kalarak kendilerine ayrılan Rum mahallesine yerleşerek Safeviyye tarikatının müritleri olmuşlardır. Şeyh Safiyyüddin

döneminden beri binlerce müride sahip olan Safeviyye tarikatı bu Türkmenlerin de gelişiyle hem devleti oluşturmak için gereken "Millet" ihtiyacı karşılanmış, hem de bu müritlerin savaşçı karakterlerinden dolayı aktif silahlı güç haline getirilerek "Ordu" oluşturulmuştur. Bu Erdebil'de kalan Türkmenlerden bir kısmını Hoca Ali babasının oluşturmuş olduğu silahlı gruplara dahil etmiştir. Erdebil'deki silahlı gruplara ek olarak Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya giderek buralardaki Hoca Ali'ye minnet borcu olan Türkmenler arasında da kolayca etkin hale gelmesi tarikatın silahlı gücüne güç katmıştır.

Böylece hem kendi yurtlarında bir kenara atılmışlıktan kurtularak, verimli ve kendi hayat tarzlarına uygun arazilere sahip olan Erdebil'e gitmeyi hem de minnet borçlarını ödemeyi amaçlayarak hareket etmişlerdir. Tarikatın etrafına biriken, aktif silahlı gücü oluşturan müritler, şeyhleri uğrunda ölümüne savaşarak onlara güç ve başarı kazandırmışlardır. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın yanında girdikleri savaşlarda başarısız olmuş gibi görünseler de, Şeyh Haydar ve Şah İsmail'in henüz çok küçük birer çocuk olmalarına aldırmayarak onları şeyh olarak benimsemeleri ve yıllar geçse de onlara olan sadakatlarını kaybetmemeleri, Safevî Hanedanı'na başarıyı getirmiştir. Şah İsmail'i mevcut düşmanlarından koruyarak belli bir yaşa getirip, Şah İsmail'in komutasında Tebriz'i ele geçirerek Safevî Devleti'nin kurucu gücünü oluşturmuşlardır.

XIII. ve XIV. yüzyılda Sünnî bir tarikatı Şîleştiren siyasallaşmasını sağlayan dinamikler çalışmamızın önemini oluşturmaktadır. Bu dinamiklerin günümüzde de etkili olduğu aşikardır.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, Mirza, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten*, XL/158, TTK, Ankara 1976 Nisan, s. 287-329.
- AĞIRAKÇA, Ahmet, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 4-6.
- AHMADOV, Shahı, *Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- AKA, İsmail, "Hândmîr", *DİA*, XV, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 550-552.
- _____, "Timurlular", *Türkler*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 517-533.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları No: 8, İstanbul 1995.
- AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- AKTAŞ, Vahap, *Safvetü's-Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş(Alevi) İnancının Teşekkülü ve Anadolu'da Kızılbaş(Alevi)-İktidar Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kasım 2013.
- ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri-Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul-Ekim 2001.
- AŞIKPAŞAZADE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul h. 1332.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, "Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/11, Bahar 2010, s. 74.
- _____, Ayşe, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.
- AY, Resul, "Erken Dönem Anadolu Sufiliği ve Halk İslam'ında Hulûlcü Yaklaşımlar ve Hulûl Anlayışının Farklı Tezahürleri", *Bilig*, 72, Ankara Kış 2015, s. 1-24.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Safevîye Tarikatı Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.
- AZAMAT, Nihat, "Erdebilî Alâeddin", *DİA*, XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 279.
- _____, "Kalenderiyye", *DİA*, XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 253.
- _____, "Hacı Bayram Veli", *DİA*, XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 442-447.
- BABİNGER, Franz, "Safiy-ed-Din", *İA*, X, MEB Yayınları, Eskişehir 2001, s. 64-65.

- BAHADIROĞLU, Mustafa, "İbrahim Zahid-i Geylânî", *DİA*, XXI, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 359-360.
- BALA, Mirza, "Erdebil", *İA*, IV, MEB Yayınları, Eskişehir 2001, s. 288-293.
- BELAZURÎ, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldan*, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- BEZER, Gülay Öğün, "İldenizliler", *DİA*, XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 82-84.
- BUNİYATOV, Ziya Musa, "Azerbaycan", *DİA*, IV, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 317-322.
- BÜCHNER, V. F., "Serbedârîler", *İA*, X, MEB Yayınları, İstanbul 1964, s. 509-512.
- ÇELİK, Sabahattin, "Abbasiler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Babek İsyanı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/15, Mayıs 2006, s. 95-106.
- ÇİÇEK, Yakup, "Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik", *DİA*, XLI, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 128-129.
- ÇUBUKÇU, Asri, "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 455-456.
- DAFTARY, Farhad, *İsmailîler*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2005.
- DEDEYEV, Bilal, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/5, Güz 2008, s. 205-223.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 23. Baskı, Ankara 2006.
- Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- EKİNCİ, Mustafa, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.
- ERAVCI, Mustafa, "Safevî Hanedanı", *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 882-892.
- ERDEM, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/31, Ankara 2002, 1-35.
- ERŞAHİN, Seyfettin, *Akkoyunlular-Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih-*, Ankara 2002.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, İstanbul Kasım 1969.

GÜNDÜZ, Tufan, "Safevîler", *DİA*, XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 451-457.

HAİG, K. W., "Kert", *İA*, VI, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 596.

HİNZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, TTK Yayınları, Ankara 1992.

İbn-i Bezzaz Erdebilî, *Safvetü's-Safâ*, ed. Tabâtabâî, Meccid, Tebriz, İran-1994.

KAPLAN, Doğan, *Safevîler ve Kızılbaşlık*, Gece Kitaplığı, Nisan 2015.

_____, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, TDV Yayınları, Ankara 2012.

KARA, Mustafa, "Abdüllatîf el-Kudsî", *DİA*, I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 257-258.

KARABİBER, Namık Kemal, "İmam Şafii'nin Ehl-i Beyt ve İlk Halifeler ile İlgili Tasavvuru/Algısı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1, 2009, s. 97-120.

KARADENİZ, Yılmaz, "Safevi Tarikatının Seyyidliği ve Şiîliği Meselesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 75, Ankara Güz 2015, s. 15-28.

_____, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, Amasya 2014, s. 53-67.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, haz. Mehmet Ergun, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

KRAMERS, J.H., "Merzuban", *İA*, VII, MEB Yayınları, İstanbul 1955, s. 787-788.

KURTULUŞ, Rıza, "Kazvinî, Mîr Yahyâ", *DİA*, XXV, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 158.

KUTLU, Sönmez -Nizamettin Parlak, *Makâlât -Şeyh Safî Buyruğu-*, Horasan Yayınları, İstanbul 2008.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf -Bilal Dedeyev, "Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, Kış 2009, s. 415-424.

LEWİS, Bernard, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995.

LİNDNER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Haziran 2000.

MARULCU, Hasan Tefik, "İbn Teymiyye'nin Vahdet-i Vücut, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/21, Isparta 2008, s. 75-86.

- MİRCAFERÎ, Hüseyin, *Şiilik ve Safevî Şiiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 1972.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Saleh, "Hürremiyye", *DİA*, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 500-501.
- _____, Aliyev Saleh, "Erdebil", *DİA*, XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 276-277.
- NABİYEV, Zülfikar, *Azerbaycan'da Tasavvufî Hareketler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- NAĞISOYLU, Möhsün(ed), *Şeyx Sâfi Tazkiresi-Sâfvâtüs-Sâfa'nın XVI Əsr Türk Tərcüməsi-*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutü, Bakı Nurlan 2006.
- NASKALI, Esko, "Sâsânîler", *DİA*, XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 174-176.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Barak Baba", *DİA*, V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 61-62.
- _____, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Safeviyye" *DİA*, XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 460-462.
- _____, "Safiyüddîn-i Erdebilî", *DİA*, XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 476-478.
- ÖZ, Mustafa, "Dâî", *DİA*, VIII, TDV Yayınları İstanbul 1993, s. 420-421.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Moğollar", *DİA*, XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 225-229.
- _____, "Şeyh Safiu'd-Dîn Erdebilî'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul Eylül 2001, s. 43-56.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- RIHTIM, Mehmet -Mustafa Tatcı, *Halvetiyye Sufiliği*, Qafqaz Üniversitesi, Qafqaz Araştırmalar Enstitüsü Yayınları No: 19, Bakü 2014.
- ROEMER, Hans R., "Timurlular", *İA*, XII, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 346.
- SECCÂDÎ, Sâdık, "Gaffârî", *DİA*, XIII, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 280-281.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, II, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 272.

- _____, "Irak Selçuklular", *DİA*, XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 387.
- _____, "Karakoyunlular", *DİA*, XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 434.
- _____, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 367-371.
- _____, *Kara Koyunlular(Başlangıçtan Cihanşah'a Kadar)*, I, Ankara 1992.
- _____, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999.
- ŞAH, Serap, "İbn-i Bezzaz, Safvetü's-Safâ, mukaddime ve tashih: Gulâm-Rıza Tabâtbâî, Mevd, Dânişgâh-i Âzâd İslâmî 1994." (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Mevlana'ya Armağan Sayısı, Ankara 2007, s. 409-414.
- ŞAHİN, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, İstanbul Ağustos 2010.
- ŞAHİN, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 377-378.
- T. H. "Olcaytu", *İA*, IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, s. 389.
- TACBAHŞ, Ahmed, *Tarih-i Safeviyye*, İntişârât-ı Nevid-Şiraz, Şiraz 1372.
- TAESCHNER, Franz, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", *Bulleten*, XXXVI/142, Ankara 1972, s. 203-235.
- TAN, Muzaffer, "Geçmişten Günümüze Şiîlik", *Eski Yeni Düşünce Dergisi*, 25, İlkbahar 2012, s. 65-69.
- TOGAN, Zeki Velidi, "Azerbaycan", *İA*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 91-118.
- TOMAR, Cengiz, "Revvâdiler", *DİA*, XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 36.
- USLU, Ramazan, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- UYAR, Mazlum, "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi 2000-2001*, 7-8, s. 85-98.
- ÜREKLİ, Muzaffer, "Celâyirliiler", *DİA*, VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 264-265.
- YAZICI, Tahsin, "Cüneyd-i Safevî", *DİA*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 123-124.
- _____, "İskender Bey Münşî", *DİA*, XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.563-564.
- _____, "Safevîler", *İA*, X, MEB Yayınları, İstanbul 1964, s. 53-59.
- YILMAZ, Hulusi, "Nizarî İsmailîliği ve Alevîlik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 50,

Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 223 - 234.

YILMAZ, Selahattin, "Abdurrahman Erzincanî", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Sivas 1996, s. 244.

YINANÇ , Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", *İA*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1978, s. 251-270.

_____, "Celâyir", *İA*, III, MEB Yayınları, İstanbul 1963, s. 64-65.

YUVALI, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA*, XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 102-105.

YÜCER, Hür Mahmut, "Sefîne-i Evliyâ", *DİA*, XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 303.

ZETTERSTÉEN, K.V., "Muzafferîler", *İA*, VIII, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 774-776.

EKLER

Resim 1: Şeyh Safiyyüddin Erdebilî (tr.wikipedia.org, Erişim Tarihi: 08/07/ 2016)

Resim 2: Şeyh Safiyyüddin Erdebilî Türbesi (türbelerimiz.blogspot.com.tr, Erişim Tarihi: 08/07/ 2016)

Resim 3: Şeyh Safiyyüddin Erdebilî Türbesi (türbelerimiz.blogspot.com.tr, Erişim Tarihi: 08/07/ 2016)

Resim 4: Şeyh Safiyyüddin Erdebilî Türbesi'nin 1900'lerdeki Görünümü (tr.pinterest.com, Erişim Tarihi: 06/08/2016)

Resim 5: Şeyh İbrahim Zahid-i Gilanî Türbesi (tr.wikipedia.org, Erişim Tarihi: 06/08/2016)

Harita 2: Erdebil, Gilan ve Mazenderan Bölgeleri (commons.wikimedia.org, Erişim Tarihi: 06/08/2016)

Harita 3: Moğol Devrinde İran Haritası (Bertold Spuler, İran Moğolları)

Harita 4: XIV. Yüzyılın İkinci Yarısında Bölgedeki Devletler
(www.newworldencyclopedia.org, Erişim Tarihi: 10/08/2016)